

Notranjska v pozni bronasti in starejši železni dobi

The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Ages

Alma BAVDEK

Izvleček

Prispevek v uvodnem delu prinaša pregled zgodovine raziskav prazgodovinskih najdišč na Notranjskem. V nadaljevanju so predstavljene tri arheološke lokacije, ki dobro zaobjamejo pozno bronasto in starejšo železno dobo notranjske halštatske skupnosti. Strateško pozicijo v sklopu Postojnskih vrat je imela v pozni bronasti dobi ali morda še nekoliko prej naselbina na Soviču nad Postojno. Naselbina na Cvingerju pri Dolenji vasi pri Cerknici je verjetno nastala med 10. in 9. st. pr. n. št. nad ponikalnico Velika Karlovica na obrobju Cerkniškega jezera. Prispevek se zaključuje s predstavitev najdišča na Trnovem pri Ilirski Bistrici, kjer je bilo leta 1978 raziskano grobišče. Predstavljeni so grobovi, ki nakazujejo časovni okvir pokopovanja med 9. in 6. st. pr. n. št.

Ključne besede: jugozahodna Slovenija; Notranjska; kras; Sovič nad Postojno; Cvinger pri Dolenji vasi; Trnovo pri Ilirski Bistrici; pozna bronasta doba; starejša železna doba; plana najdišča; jamska najdišča, naselbine; grobovi

Abstract

In its introductory part, the article provides an overview of the research history of prehistoric sites in the Notranjska region. Further on, three archaeological locations are presented that encompass the Late Bronze and Early Iron Ages of the Notranjska Hallstatt community well. In the Late Bronze Age or possibly even somewhat earlier, the strategic position within the Postojna Gate (Postojnska vrata) was held by the settlement on the Sovič hill above Postojna. The settlement at Cvinger above Dolenja vas near Cerknica probably appeared between the 10th and 9th century BC and it lies above the Velika Karlovica ponor cave at the edge of Lake Cerknica. The article concludes with the presentation of the Trnovo near Ilirska Bistrica site, where a cemetery was researched in 1978. The time span of the burials between the 9th and 6th century BC is evidenced by select graves, which are presented here.

Keywords: south-western Slovenia; Notranjska region; karst; Sovič above Postojna; Cvinger above Dolenja vas; Trnovo near Ilirska Bistrica; Late Bronze Age; Early Iron Age; open-air sites; cave sites, settlements; graves

ZGODOVINA RAZISKOVANJ

Ob poskusu orisa enoinpolstoletne zgodovine raziskav prazgodovinskih najdišč ne moremo mimo Postojnske jame in odkritja njenih notranjih delov leta 1818, ki je privabilo številne, predvsem naravoslovno usmerjene raziskovalce iz vse Evrope, v želji po odkritju fosilnih človeških in živalskih kosti v jami. Med njimi je bil tudi Henrik Freyer, kasneje zaposlen kot prvi kustos v Deželnem

muzeju v Ljubljani.¹ Križna jama (*pril. 1: št. 90*) pa je na Notranjsko pripeljala člane Prazgodovinske komisije pri dunajski Akademiji znanosti pod vodstvom Ferdinanda von Hochstetterja.² V letih 1878 in 1879 so v tej jami izkopavali in našli zavidljivo veliko kosti jamskega medveda.

¹ Brodar 1951, 248–249; Cimernan 1966, 10–15.

² Hochstetter 1881; Bavdek et al. 2009, 19.

Sl. 1: Prelaz na Razdrtem med Golim vrhom (puščica) in Nanosom (desno), pogled s severovzhoda.

Fig. 1: The pass at Razdrto between Goli vrh (arrow) and Nanos (right), view from the north-east.

Prve raziskovalce prazgodovine Notranjske so pri odkrivanju arheoloških najdišč vodile naravne danosti pokrajine. Raziskovali so vzpetine na obrobju polj in v bližini kraških vrzeli, ki omogočajo prehode prek pokrajine. Drugače od obsežnih raziskav na Dolenjskem in Štajerskem so bila izkopavanja na Notranjskem razmeroma skromna in usmerjena le na nekaj arheoloških lokacij. V zaledju prelaza na Razdrtem (sl. 1) je bila odkrita naselbina Grad nad Šmihelom pod Nanosom (št. 5), z nekropolami v okolici. Po prvih omembah najdb postojnskega župnika, dekana ter pisatelja in zgodovinarja Petra Hitzingerja sredi 19. stoletja so v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja na Gradu nad Šmihelom izkopavali Josef Szombathy, Moritz Hoernes, Alfons Müllner in Walter Schmid.³ Pri raziskavah na najdišču je imel pomembno vlogo tudi ljubitelj in zbiralec starin knez Ernst Ferdinand von Windischgrätz. Z žilico pravega zbiralca je pridobil najdbe, ki so jih domači "kopači" našli na naselbini in v grobovih. Izkopavanja je tudi naročal in jih financiral.⁴ Razlog za

intenzivna izkopavanja na naselbini pod Nanosom sta bila prav gotovo dober opis in pregleden načrt naselbine, ki sta ga ob ogledu najdišča leta 1878 naredila Hochstetter in kustos Deželnega muzeja v Ljubljani Karel Dežman. Poleg šmihelskega sta opisala in ovrednotila tudi Tržišče pri Dolenji vasi pri Cerknici (št. 72), naselbino na obrobju Cerkniškega jezera.⁵ Le leto prej je na pobočju Tržišča, po naključnem odkritju prvih grobov,

³ Hitzinger 1854; Hoernes 1887; 1888; Müllner 1892; 1893; Schmid 1937, 17–32.

⁴ Kar več članov rodbine von Windischgrätz, ki je bila od leta 1846 do leta 1944 lastnica gospošte in gradov na Notranjskem (Planina, Šteberk, Logatec in Jama), je bilo velikih ljubiteljev starin, kupovali in pridobivali so tudi arheološke predmete. Najbolj zagnana med njimi sta bila knez Ernst Ferdinand von Windischgrätz (1827–1918)

(Windischgrätz 1884; 1885; Horvat 2002) in njegova nečakinja vojvodinja Mecklenburška, rojena kot princesa Marie von Windischgrätz (1856–1929), "arheološko dejavna" pa je bila predvsem na Dolenjskem (Dular 2003, 71–84). Po pripovedovanju logarja Janka Katerna iz Planine naj bi kopala tudi v Windischgrätzovih gozdovih na Notranjskem. Kaj več o njenih izkopavanjih ni znanega. Njen nečak knez Hugo Vinzenz von Windischgrätz (1887–1959), prav tako zbiralec starin, je v prvi polovici 20. stoletja v Jami pod Jamskim gradom (št. 7; Konjski hlev) izkopaval sam (Windisch-Graetz 1938). Izkopavanja v tej jami (sl. 2) so se pod njegovim finančnim in organizacijskim okriljem odvijala tudi med drugo svetovno vojno. Arheološka izkopavanja v Predjami so bila pod strogim nadzorom Nadzorništva v Trstu in raziskovalca na italijanskem speleološkem inštitutu (Istituto Speleologico Italiano) Franca Anellija ter občasno tudi arheologa Raffaella Battaglie (Bavdek 2015, 15; Bavdek 2017a, 35–36). Letna in lovska rezidenca Windischgrätzov v dvorcu Haasberg pri Planini je bila vse do požiga leta 1944 polna antikvarij, najbolj ekskluzivne so krasile vhodno dvorano dvorca (Žigon 1992, 28; Žigon 2009, 140).

⁵ Deschmann, Hochstetter 1879.

Dežman izkopal 60 žganih halštatskih grobov.⁶ O gradišču, na katerem ljudje pogosto najdejo predmete, predvsem novce, je pisal geograf Franc Anton von Steinberg že sredi 18. stoletja.⁷

Temeljit topografski pregled Zgornje Pivke in doline Reke je leta 1880 objavil Alfons Müllner, takrat še konservator dunajske Centralne komisije.⁸ Opise nekaterih potencialnih naselbin je dopolnil z njihovo upodobitvijo v risbi, med njimi tudi veliko naselbino na Trnovem (št. 41) pri Ilirski Bistrici. Nekaj let kasneje je na trnovskem gradišču izkopal Ludwig Karl Moser, sicer pomemben raziskovalec jamskih arheoloških najdišč na Tržaškem Krasu. Na Notranjskem je sondiral le v nekaj jamah, ki jih je ocenil kot zanimive arheološke točke (Luknja v skali pri Razdrtem, Žegnana jama pri Orehku in Brlovka (št. 18)).⁹ V knjigi o gradiščih, ki je izšla tik po prelomu stoletja in obravnava predvsem naselbine na Krasu, je Carlo Marchesetti omenil in kartiral tudi nekatera gradišča v Pivški kotlini in dolini Reke na poti proti Kvarnerju.¹⁰

V tem prvem obdobju je bilo raziskovanje prazgodovinskih naselbin pogosto v rokah posameznikov. Tako so v letih 1876 in 1877 prišle na plano prazgodovinske najdbe, ki jih je na Starem gradu (Metulje) (št. 89) na Blokah izkopal tamkajšnji župnik Kunz. Za Jerneja Pečnika Notranjska, v smislu odkrivanja velikih najdb, ni imela večjega potenciala. Njegovo pozornost je pritegnilo le nekaj lokacij na Pivškem in v Loški dolini.¹¹ Pomembnejši so njegov topografski pregled dela Notranjske in kratki opisi "prazgodovinskih stanovanj", objavljeni v zvezkih revije *Izvestija Muzejskega društva za Kranjsko*. V njih najdemo tudi izsledke obširnih topografskih pregledov zgodovinarja Simona Rutarja, ki omenja notranjske stare naselbine.¹² Na Ilirskobistriškem je ljubiteljski zgodovinar in zbiralec arheoloških predmetov Josip Potepan s svojim delom poskrbel, da dolina arheološko ni bila povsem neznana.¹³

Med obema svetovnjima vojnoma, ko je bila Notranjska razdeljena med Italijo in Jugoslavijo z mejo po vrhovih Javornikov, raziskav prazgodovinskih najdišč tako na eni kot na drugi strani ni bilo

Sl. 2: Predjamski/Jamski grad z vhodom v Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev).

Fig. 2: Castle with the entrance to the cave Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev) near Postojna.

veliko. Na italijanski so bile še vedno usmerjene predvsem v iskanje pračloveka v kraških jamah (Postojnski jamski sistem, Betalov spodmol (št. 9) itd.). Med redkimi izjemami je raziskava grobišča na Trnovem pri Ilirski Bistrici, kjer je Raffaello Battaglia, profesor antropologije na univerzi v Padovi, leta 1926 izkopal prek 200 grobov iz starejše in mlajše železne dobe. Tega leta je raziskoval tudi obode gradišč v okolici Knežaka.¹⁴ Najobsežnejša in zaradi najdenega gradiva pomembna so bila izkopavanja, ki so potekala med letoma 1941 in 1943 v Jami pod Jamskim gradom (Konjski hlev) (št. 7; sl. 2), kjer so sicer našli bogato kulturo eneolitika in bronaste dobe, pa tudi pozno halštatsko, katere predstavnica je certoška fibula X. vrste (po Bibi Teržan).¹⁵ Na drugi strani Javornikov je Rajko Ložar leta 1935 kopal na Gradišču na Slivnici nad Cerknico (št. 80).¹⁶ V naslednjih letih pa je v Loški dolini Walter Schmid vodil izkopavanja naselbine

⁶ Deschmann 1878.

⁷ Steinberg 2015, 10–11.

⁸ Müllner 1880; Dular 2003, 25–26, 30.

⁹ Moser 1899, 26; Flego, Župančič 2012.

¹⁰ Marchesetti 1903, 91, 109, 149, 155.

¹¹ Guštin 1979, 11, 34–35, t. 14–16; Dular 2003, 13–84; Laharnar 2012, 11; Gaspari 2020, 148.

¹² Pečnik 1904, 141, 185–196; Rutar 1895.

¹³ Simčič, Poklar 2008; Guštin 2011, 34–35.

¹⁴ Battaglia 1927, 93–115.

¹⁵ Korošec 1956; glej tudi op. 4. – Teržan 1976, 331–336, 464–368; Bavdek et al. 2010, 106, sl. 76.

¹⁶ Guštin 1979, 14, 37, t. 36.

Sl. 3: Križna gora s cerkvico sv. Ane in Loško dolino v ozadju.

Fig. 3: Križna gora with the church of St Anne and Loška dolina area in the background.

na Ulaki (št. 92), katere začetki segajo v starejšo železno dobo.¹⁷

Veliko prazgodovinskih najdb, ki so bile od konca 19. in v prvi polovici 20. stoletja izkopane na Notranjskem, je pristalo v različnih ustanovah in v več zasebnih zbirkah. Največ najdb hranita Naturhistorisches Museum na Dunaju in Narodni muzej Slovenije (v nadaljevanju NMS). Premično arheološko dediščino iz Jame pod Jamskim gradom hrani Notranjski muzej (v nadaljevanju NMP). Velik del predmetov, ki so jih pridobili posamezni zbiratelji starin, pa je danes za arheološko stroko izgubljen.

Po drugi svetovni vojni se je z ustanovitvijo Notranjskega muzeja v Postojni in zaposlitvijo arheologinje Mehtilde Urleb začelo kontinuirano raziskovanje notranjskih prazgodovinskih najdišč. Temeljiti topografski pregledi območja so bili narejeni v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja. Sondiranja potencialnih arheoloških lokacij, ki so največkrat sledila pregledom predvsem v Pivški kotlini, v okolici Knežaka in Slavine, ter zaščitna izkopavanja ob Cerkniškem jezeru so dala dobre rezultate.¹⁸ Največ podatkov o prazgodovini na Notranjskem pa je bilo pridobljenih z odkritjem velikega halštatskega grobišča na pobočju Križne

gore (št. 91). Večletno raziskovanje grobov se je nadaljevalo v prav tako večletna izkopavanja na območju naselbine na vrhu hriba okoli cerkve sv. Ane (sl. 3). Rezultati so bili arheološki stroki predstavljeni s celovito obdelavo grobišča in naselbine ter analizo grobnih in naselbinskih najdb.¹⁹ Izsledki topografskih pregledov Notranjske v tem času pa so bili v obliki notic objavljeni v publikaciji *Arheološka najdišča Slovenije*.²⁰ Poleg sondiranja na prazgodovinskih najdiščih Gradišče na Štirni, Krivec, Jančarija in Šmarata – Ušenične (št. 33, 17, 19b, 95),²¹ ki so bila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja projekti takratne Kraške muzejske zbirke pri Inštitutu za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni (v katero je bil priključen in preimenovan Notranjski muzej), je glavnino terenskega dela Mehtilde Urleb predstavljalo reševanje arheološke dediščine pred uničenjem. S tem so bili pridobljeni novi dragoceni podatki o naselbinah na Gradu nad Šmihelom pod Nanosom, na Cvingerju (št. 73) in Tržišču pri Dolenji vasi pri Cerknici ter na območju prelaza na Razdrtem.²² Prav gotovo so bile ene največjih in najuspešnejših zaščitnih raziskav

¹⁹ Urleb 1973; 1974.

²⁰ ANSl 1975 (več avtorjev: *Postojna*, 148–161 in *Logatec*, 191,192; glej npr. Leben 1975; Petru 1975; Urleb 1975); Bavdek 2007a.

²¹ Urleb 1983a,b in poročila Urleb 1981; 1982; 1983c; 1985b.

²² Urleb 1986; 1990; Schein 2002, 290–292, 298; Horvat, Bavdek 2009.

¹⁷ Schmid 1937, 17–32; Gaspari 2000; Gaspari 2020, 141–171; glej še Laharnar, Murgelj v tej publikaciji.

¹⁸ Urleb 1956; 1957; 1958–1959a–d; 1960; 1975a; 1979.

izpeljane v letu 1978, ko je Urlebova skupaj z Nado Osmuk z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine (v nadaljevanju ZVKDS) iz Nove Gorice na Trnovem pri Ilirski Bistrici raziskala 133 žganih grobov iz starejše železne dobe.²³

Vzporedno z raziskovanjem Urlebove se je, predvsem v Pivški kotlini, odvijalo intenzivno iskanje paleolitskih sledov v kraških jamah. Raziskovalci paleolitika, Srečko in Mitja Brodar ter Franc Osole, so s sondiranjem jamskih sedimentov v zgornjih plasteh pogosto naleteli na holocenske sedimente največkrat bronastodobne, redkeje pa železnodobne starosti.²⁴ Rezultati in analiza raziskovanja holocenskih jamskih sedimentov speleoarheologa Franca Lebna²⁵ so ne le na Notranjskem, temveč tudi v ostalih delih kraške Slovenije pripomogli k temu, da danes govorimo o jamah v funkciji začasnih bivališč in o jamah kot prostorih skritih zakladov in daritev.²⁶

Raziskovalno bogata leta so bila nadgrajena z delom Mitje Guština, v katerem je bilo sistematično objavljeno arheološko gradivo, ki ga hranita Naravoslovni muzej na Dunaju in NMS. Na podlagi tega gradiva in objav grobišč iz Brežca pri Škocjanu in s Križne gore je Guštin poimenoval in postavil kronologijo s šestimi stopnjami za železnodobno notranjsko skupino (notranjsko-kraška skupina), ki zaobjamejo celotno 1. tisočletje pr. n. št. Vanjo je vključil območje Notranjske in Krasa.²⁷ Njegovo delo je spremljal profesor Stane Gabrovec, ki je že na začetku šestdesetih let najdišča na Notranjskem zaradi medsebojne podobnosti izločil kot posebno skupino. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja pa je ob upoštevanju rezultatov novih izkopavanj grobov na Trnovem pri Ilirski Bistrici kronološko sliko notranjske skupine delno nadgradil.²⁸ Notranjska prazgodovinska najdišča, grobišča in grobni pridatki s Križne gore, Šmihela in Trnovega so bili v središču poglobljenih razprav o družbeni

strukturi železnodobnih prebivalcev Notranjske izpod peresa profesorice Bibe Teržan.²⁹

Po letu 1990 se je nadaljeval trend odsotnosti sistematičnih arheoloških terenskih raziskav, ki se je začel že v osemdesetih letih. Do novih spoznanj o prazgodovini na Notranjskem je prišlo le z manjšimi zaščitnimi posegi arheologov NMP, najprej Valentina Scheina in kasneje Alme Bavdek na že znanih najdiščih v Rakovem Škocjanu (št. 67), na Soviču (št. 13), Farjevki na Babnem polju (št. 100) in redkeje na novih lokacijah, kot je Gorenje Jezero (št. 76) in s posameznimi najdbami tudi Sv. Jurij pri Šmihelu pod Nanosom.³⁰ Arheologinja Patricija Bratina v območne enote ZVKDS v Novi Gorici je z zaščitnimi posegi pridobivala podatke o poselitvi na Šilentaboru (Tabor nad Zagorjem) (št. 30) v Pivški kotlini in na naselbini v Podgrajah (št. 45) na obrobju doline Reke. Rezultati slednjih so bili zaradi odkrite bogate železnodobne kulture nad vsemi pričakovanji.³¹

V devetdesetih letih so notranjska najdišča postala cilj premnogih nepooblaščenih iskalcev arheoloških predmetov. Nezakoniti izkopi predmetov z detektorji za kovine so arheološka najdišča močno poškodovali, sled za najdbami pa se je v večini primerov izgubila.³²

V tem času je bilo z novim vrednotenjem izkopavanj Mehtilde Urleb in obdelavo gradiva z najdišč na Razdrtem narejenih več pregledov poselitve v Pivški kotlini, dolini Reke in Košanski kotlini. V teh pregledih se je Jana Horvat z Inštituta za arheologijo (IzA ZRC SAZU) dotaknila tudi prazgodovinske poselitve Notranjske.³³ Pri prvi objavi najdišč s prelaza na Razdrtem je aktivno sodeloval tudi NMP.³⁴ Fibule z notranjskih železnodobnih najdišč so bile vključene v tipološko vrednotenje v ožjem slovenskem in širšem evropskem prostoru.³⁵ Največ novosti o železnodobni notranjski kulturni skupnosti, poselitvi in kronološki umeščenosti v

²³ Urleb, Osmuk 1979; 1980; 1981; Urleb 1980.

²⁴ Osole 1962–1963; Osole 1991, 13, 23; Bavdek 2017b.

²⁵ Nekaj jam s holocenskimi sedimenti, ki jih je raziskoval Franc Leben na Notranjskem: Marketov spodmol (št. 52), Tomšičeva jama (št. 85), Turščeva skedenca (št. 87), Ovčarski spodmol (št. 21), Jama v Lozi (št. 20), Žegnana jama, Brlovka (št. 18), Županov spodmol (št. 19a) (Leben 1956; 1957; 1971; 1975a–h; Bavdek 2009).

²⁶ Leben 1971; Leben 1978, 13–35; Gabrovec 1983, 80–87; Frelj 1992; Turk 1994; Čerče, Turk 1996, 10–11; Teržan 2016; Turk P., M. Turk 2019.

²⁷ Guštin 1973; 1979.

²⁸ Gabrovec 1964–1965; Gabrovec 1987, 151–177; Gabrovec 1999.

²⁹ Npr. Teržan 1978; 1990; Teržan 1992, 464–469, Abb. 9–12.

³⁰ Schein 1993; 2002; Bavdek 2006a, 153–154; Bavdek 2006b, 7; Bavdek 2007b (poročilo).

³¹ Bratina 2001; 2005.

³² Kar nekaj tako izkopanih predmetov je za svoje zbirke pridobil NMS in jih s tem rešil usode na širokem trgu. Predmeti iz Notranjske so bili temeljito obdelani, v svoje doktorsko delo z naslovom *Notranjska med prazgodovino in antiko* jih je vključil Boštjan Laharnar (Laharnar 2012).

³³ Horvat 1995; 2005.

³⁴ Horvat, Bavdek 2009.

³⁵ Ogrin 1998; Jerin 2001, 44–47, 74–75, t. 11–12; Pabst 2012; Tecco Hvala 2014a.

prazgodovinski prostor jugovzhodnih Alp v zadnjem času prinašajo dela Bibe Teržan.³⁶ V njih z analitičnim pregledom poselitve od zgodnje bronaste dobe naprej Teržanova poskuša opredeliti in datirati tudi prehod iz pozne bronaste v starejšo železno dobo na Notranjskem in Krasu. Z radiokarbonskimi analizami kostnega gradiva iz izbranih grobov s Križne gore in Trnovega pri Ilirski Bistrici so bili podani časovni kazalniki, ki so z upoštevanjem datacije, pridobljene z arheološko metodo, grobove časovno nekoliko drugače razporedili. V prvi, najstarejši železni horizont so bili uvrščeni tudi najstarejši grobovi s Trnovega in Križne gore.

Najnovejše obdobje raziskav je tudi na obravnavanem območju v znamenju nove doktrine arheološke stroke, zapisane v Zakonu o varstvu kulturne dediščine Slovenije (ZVKD-1). Z arheološkimi raziskavami, ki jih dosledno predpisujejo arheologi konservatorji v enotah ZVKDS, je s pogoji sicer zagotovljeno varovanje arheoloških ostalin, vendar največkrat le v omejenem obsegu. Na Notranjskem so prav po teh postopkih v zadnjem desetletju izvajalci raziskav odkrili tudi povsem nova prazgodovinska najdišča v Loški dolini (št. 96), na Velikih Blokah (št. 88), v Cerknici (št. 70, 71), Begunjah pri Cerknici (št. 77), v Podskrajniku pri Zelšah (št. 68) ter ob predhodnih raziskavah tudi na Logaškem polju in njegovem obrobju (št. 61, 62).³⁷

Razen topografskih pregledov Logaškega polja in Rovt, ki jih je opravila Urlebova v sedemdesetih letih 20. stoletja, je raziskovanje prazgodovinskih lokacij na Logaškem vse do novejšega obdobja ostalo v ozadju. Poznavanje poselitve Logaškega polja v bronasti in starejši železni dobi izvira predvsem iz površinskih in podpovršinskih pregledov arheologa Marka Freliha na naselbini Velike bukve (št. 59)

³⁶ Teržan 1999; Borgna et al. 2018a, 75–95; Borgna et al. 2018b, 97–118; Bavdek, Urleb 2014a–b; Teržan, Črešnar 2014.

³⁷ Arheološke raziskave so v rokah več podjetij, ki so registrirana za opravljanje arheoloških storitev vključno z izkopavanji. Delo pridobivajo na trgu. Arheološke raziskave se odvijajo po metodologiji, ki jo s kulturnovarstvenimi pogoji predpiše konservator na območni enoti ZVKDS. V času raziskave je odgovorni konservator tudi nadzornik arheoloških del. Pri večjih raziskavah se nadzorniku določi enega ali več svetovalcev. Pravilnik o arheoloških raziskavah narekuje tudi vse poizkopavalne procese do vključno oddaje arhivov najdišč v pristojni muzej, ki je določen z zakonom (ZVKD-1, Ur. l. RS, dne 15. 2. 2008).

ter drugih manjših prazgodovinskih lokacijah.³⁸ Kasneje so se tem pregledom priključile še raziskave arheologa Slobodana Olića v vrtači v Zapolju pri Logatcu (št. 62), z materialno kulturo bronastodobne starosti.³⁹ Več podatkov o prazgodovinski poselitvi imamo tudi od domačinov, ki redno sledijo zemeljskim izkopom na širšem območju Logaškega polja.⁴⁰ Iz tega prostora so tudi številni predmeti nepooblaščenih iskalcev arheološke dediščine, ki jih hrani Vojni muzej v Logatcu.⁴¹

Danes se lahko za boljše perspektivo glede večjih raziskav na Notranjskem, ki bodo po dolgem času prinesle nove rezultate o poselitvi v bronasti in starejši železni dobi, zahvalimo Narodnemu muzeju Slovenije. Projekt pod vodstvom Boštjana Laharnarja z ambicioznim naslovom *Predmeti in krajine. Strukturiranost notranjskih železnodobnih skupnosti* je z uporabo sodobnih tehnik zaznavanja prostora na že znanih in tudi novoodkritih lokacijah prazgodovinskih naselbin v tem smislu zelo obetaven.⁴² Po več desetletjih prekinitev jamskih izkopavanj je prav tako spodbudna raziskava ekipe IzA ZRC SAZU, ki je pod vodstvom Matije Turka v Pivški kotlini preverjala jamske sedimente v Spodmolu v Selški lozi (št. 19c) ter prisotnost paleolitskih elementov v njih, ob tem pa našla tudi keramične predmete bronastodobne starosti.⁴³

Kljub razmeroma maloštevilnim in po obsegu skromnim raziskavam se je karta notranjskih najdišč (prim. pril. 1) iz pozne bronaste in starejše železne

³⁸ Frelih 1988. Predmeti, odkriti s pregledi Marka Freliha, so shranjeni v NMP.

³⁹ Poročilo Olić 2006.

⁴⁰ Arheologi NMP so si v vseh letih delovanja ustvarili široko mrežo zaupnikov oziroma informatorjev. Zaradi izrednega čuta za arheološko in kulturno dediščino nasploh ter zaradi poznavanja prostora Notranjske, še posebej Logaškega, sta med zaupanja vrednimi Andrej Mihevc, raziskovalec na Inštitutu za raziskovanje krasa ZRC SAZU, in Jan Mihevc. Oba že vrsto let sledita spremembam krajine in predvsem zemeljskim posegom na Logaškem. Za posredovane predmete v muzej, obilo podatkov in velikodušno pomoč se jima iskreno zahvaljujem (J. Mihevc, *Kasno antične zapore na Logaškem* [10. republiško tekmovanje "Znanost mladini", Ljubljana, 28.–29. 5. 1976] in J. Mihevc, M. Trobič, *Rimska cesta in druga arheološka najdišča v Logatcu* [11. republiško tekmovanje "Znanost mladini", Ljubljana, 7.–8. 6. 1977] – oboje hrani arhiv NMP).

⁴¹ Današnje poznavanje najdišč in analiza poselitve Notranjske temeljita tudi na posameznih najdbah, velikokrat s pomanjkljivimi podatki odkritja, ki so v glavnini tako imenovane detektorske najdbe. Največ jih hrani prav Vojni muzej v Logatcu (Švajncer 2018a–b).

⁴² Laharnar, Lozić, Miškec 2020.

⁴³ Poročilo Turk 2017.

Sl. 4: Spodnja Pivška kotlina in Postojnska vrata, s Sovičem (puščica) nad Postojno v ospredju. Pod vznožjem Soviča predel Majlont. V ozadju Grad nad Šmihelom pod Nanosom (poščica). Pogled z vzhoda.

Fig. 4: Spodnja Pivška kotlina and Postojnska vrata, with Sovič (arrow) above Postojna in the forefront. At the foothill of Sovič is the Majlont quarter. In the background, Grad above Šmihel pod Nanosom (arrow). View from the east.

dobe dobro izpolnila, še posebej, če upoštevamo tudi najdišča, ki jih še ne moremo ožje časovno opredeliti in lahko o njih govorimo le kot o prazgodovinskih lokacijah.⁴⁴ Strokovno še neobjavljeni arhivi najdišč, tako veliki kot majhni, so eden izmed poglavitnih razlogov, da o obravnavanem obdobju govorimo z zadržkom in brez poglavitnih zaključkov. Da bodo naša razmišljanja o prazgodovinski Notranjski vendarle prinesla nekaj novega o začetku velikih sprememb na Notranjskem v pozni bronasti dobi in o zapletenih razmerah ob zaključku starejše železne dobe, predstavljamo, čeprav še vedno ne v celoti, tri izbrane arheološke lokacije: Sovič nad Postojno, Cvinger ob Cerkniškem jezeru in Trnovo na robu doline reke Reke. Prvi dve najdišči sta naselbini, ki nam podajata kar nekaj informacij o zgodnji poselitvi območja, grobišče s pobočja Trnovega pa zaokroži verjeten zaključek starejše železne dobe na Notranjskem.

⁴⁴ Predhodne raziskave in izkopavanja, ki so se odvijala med letoma 2008 in 2020, so le delno vključena v obravnavo, saj izvajalci arheoloških raziskav ne spoštujejo dosledno podzakonskega akta (Pravilnika o arheoloških raziskavah) in ne oddajajo najdb v zakonskem roku pristojnemu muzeju (v tem primeru NMP), tako ostajajo za nas neznane.

SOVIČ NAD POSTOJNO

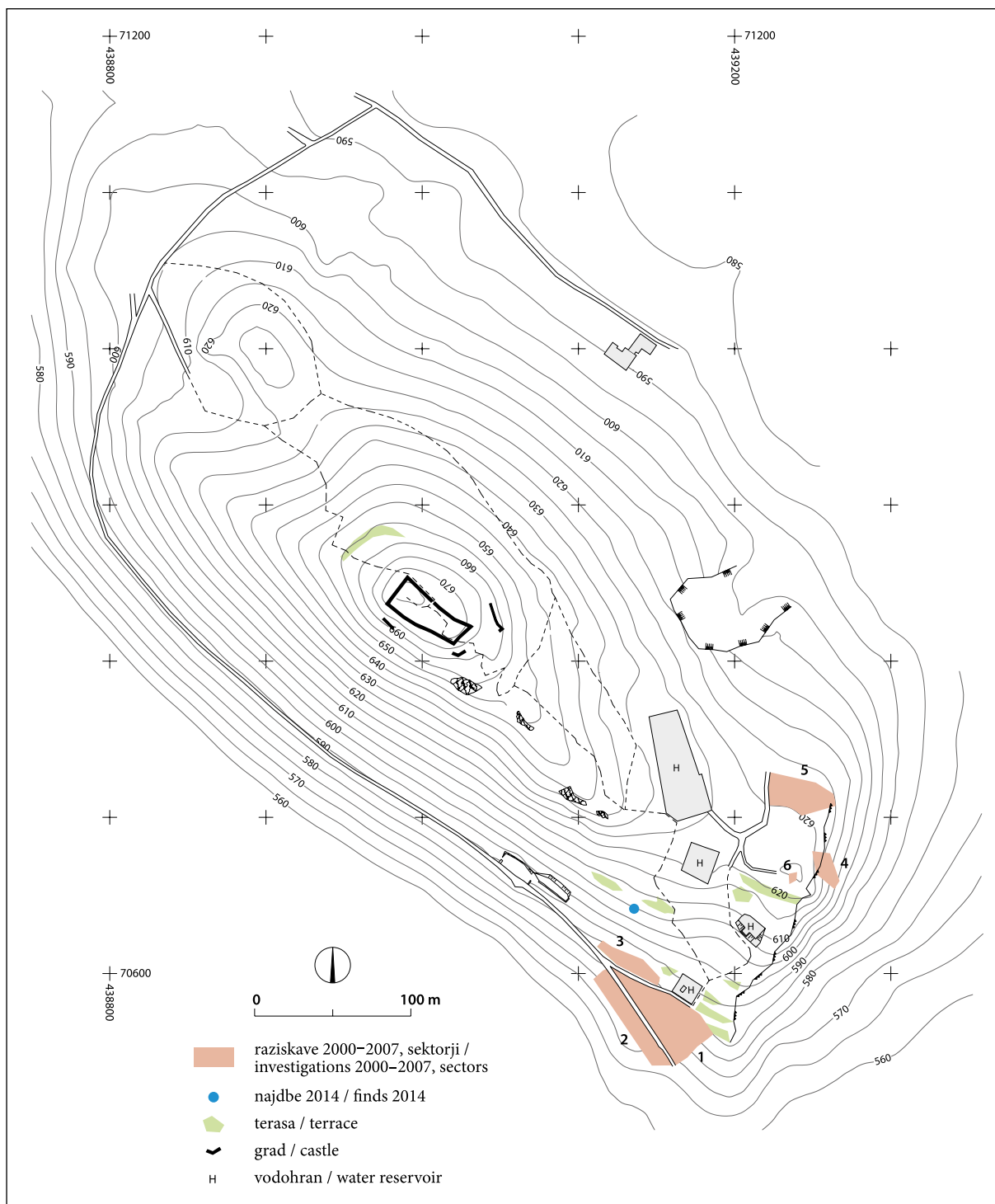
Na zakraselem in hribovitem severovzhodnem obrobju Spodnje Pivške kotline je tik nad Postojno 677 m visok Sovič zadnji v nizu vrhov, ki skupaj s Pečno rebrjo na drugi strani dolinske vrzeli tvori ustje zložnega prehoda skozi Postojnska vrata (*pril. 1: 13*). Apnenčast hrib, dvignjen nad flišnim dnom kotline, je po tektonski zgradbi "miniaturni pendant Nanosa".⁴⁵ Hrbet Soviča delijo trije vrhovi in s srednjega – najvišjega – je popoln razgled čez celotno Spodnjo Pivško kotlino, vse do zahodnega roba in velikega prelaza med Nanosom in Golim vrhom (*sl. 4*). Ob vznožju Soviča so na stiku apnenca in fliša številni manjši izviri – voda priteka iz apnenca, nato površinsko odteka po flišu.

O prazgodovinski naselbini na Soviču je v topografskih pregledih v začetku 20. stoletja pisal Jernej Pečnik. Sovič je imenoval Stari grad nad Postojno.⁴⁶ V osemdesetih letih je Urlebova opisala naselbino na Soviču kot močno poškodovano gradišče, ki ima na vzhodni strani slabo ohranjen nasip.⁴⁷ Na gradišču pa se lončenina le redko najde. O arheo-

⁴⁵ Placer 1994–1995.

⁴⁶ Pečnik 1904, 185.

⁴⁷ Urleb 1975a, 66; Urleb 1985a, 135.

Sl. 5: Sovič nad Postojno. Topografski načrt z označenimi sektorji površinskih pregledov. M. = 1:4000.
 Fig. 5: Sovič above Postojna. The topographic plan with marked sectors of the field surveys. Scale = 1:4000.

loški kulturni dediščini na Soviču in varovanju te je zapisano tudi v smernicah pristojnega ZVKDS.⁴⁸ Ko so, verjetno v prvi polovici 12. st., na najvišjem vrhu zgradili grad in na vzhodnem pobočju hriba

pristavo, so bile to prve v vrsti velikih gradenj, ki so korenito posegle v zemeljske plasti in spremenile konfiguracijo najvišjega vrha in vzhodnega pobočja Soviča. Vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja

⁴⁸ N. Osmuk, *Sovič*, 1979 (arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica).

Sl. 6: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot). Izkop leta 2011.

Fig. 6: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street). Excavation of 2011.

Sl. 7: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot). Izkop leta 2011. Jama za stojko s kamnitima zagozdama.

Fig. 7: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street). Excavation of 2011. A posthole with stone wedges.

je imel Sovič status vojaškega območja, ki je bilo v celoti ali delno zaprto za civilno prebivalstvo.⁴⁹

Na Soviču zato do konca 20. stoletja ni bilo mogoče izvajati arheoloških raziskav. Šele ko je Sovič spet postal v celoti odprto območje, ga je občina Postojna nameravala spremeniti v primestni park. S tem je postal cilj množice obiskovalcev. V tem času so se na hribu razvili tudi močnejši erozijski procesi, ki so mestoma odkrili vrhnjo plast zemlje in pod njo številne fragmente večinoma keramičnih posod. V dogovoru z ZVKDS, OE Nova Gorica, je NMP leta 2000 na jugozahodnem pobočju hriba opravil intenzivni površinski pregled.⁵⁰ Območje raziskave je bilo razdeljeno na sektorje tako, da so ti zajeli vse površine, na katerih so bile registrirane arheološke najdbe (sl. 5). Pobrani so bili predmeti predvsem prazgodovinske starosti. Glede na razpršenost najdb po pobočju je bilo mogoče sklepati, da so spolzeli z višje ležečih teras, na katerih bi lahko bile še ohranjene naselbinske plasti. V naslednjih letih je ekipa muzeja redno pregledovala predele s poškodovano površino

tudi na vzhodnem, strmejšem pobočju hriba, na območju sektorja 4. Večja količina keramičnih najdb, ki je po strmini polzela vse do vznožja, je verjetno posledica kopanja vojaškega jarka na robu hriba. Zadnji arheološki pregledi so bili izvedeni leta 2007, ko je bilo tudi ugotovljeno, da so se odprte površine ponovno zatravile.

Večina pobranih predmetov so deli keramičnih prazgodovinskih posod – loncev in skodel – ožje nedoločljive starosti (*t. 1*: 4,10,11,13–18). Med bolj zanimivimi sta ostenji posod, ki ju krasi psevdovrvičast okras v motivu trikotnikov (*t. 1*: 6,9). Podoben okras je pogosto na posodah iz pozne bronaste dobe na obsežnem območju, tako na Notranjskem in Krasu kot v Istri ter v Furlaniji, kjer ga najdemo v sklopih, datiranih v 10. in 9. stoletje.⁵¹ Skodela z ročajem, okrašena s kombinacijo vtisnjenih pik in vrezov, je sicer manj časovno občutljiva (*t. 1*: 7), so pa na že omenjenih območjih na ta način okrašene posode velikokrat najdene skupaj prav s posodami s psevdovrvičastim okrasom.⁵² Na nekropoli Narde pri Frattesini v Padski nižini sodijo celo v isti čas.⁵³ Iz zbira keramičnih kosov izstopa tudi del horizontalnega ročaja iz oranžno rdeče žgane gline z zglajeno površino (*t. 1*: 27). Gre za kvaliteten lončarski izdelek, ki morda pripada nizki skodeli

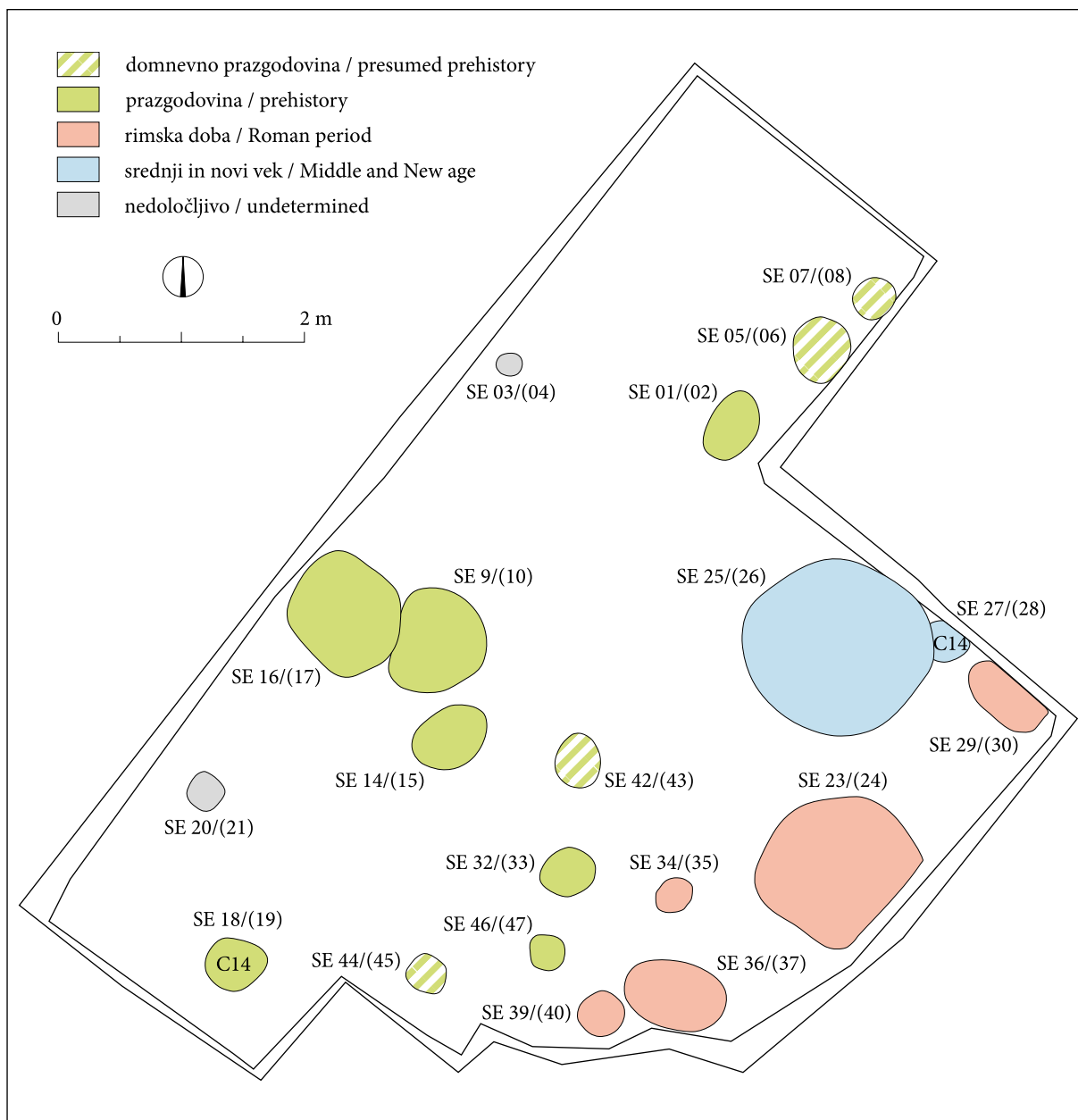
⁴⁹ (Sapač 2005, 96–104). Konec 19. in vse 20. stoletje lahko sledimo intenzivnim gradbenim posegom na celotnem območju hriba. Za časa Avstro-Ogrske je bil po načrtih iz leta 1910 na južnem pobočju zgrajen prvi vodni zbiralnik. V tridesetih letih 20. stoletja so Italijani zgradili dva vodohrana. Največji vodni zbiralnik z dvema rezervoarjema pa je bil zgrajen leta 1973. Gradnja tega je močno preoblikovala sedlo med najvišjim vrhom in jugovzhodnim delom hriba. Zaradi strateške lege v sklopu "Postojnskih vrat" je bil Sovič od 19. stoletja ključnega pomena za različne vojske (avstro-ogrsko, italijansko, nemško, jugoslovansko). Zgrajen je bil sistem vojaških jarkov, v ruševine palacija srednjeveškega gradu pa je bil postavljen bunker (Bavdek et al. 2016).

⁵⁰ Bavdek 2006b.

⁵¹ Guštin 1979, t. 7, 8, 36; Bavdek 2018, 166–168, Fig. 2: 1–4; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Tav. 1: 8; Càssola Guida, Mizzan 1996, 182, 183, Tav. 11: 61; 40: 224–225; Mihovilič 1972, 48–51.

⁵² Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici – neobjavljeno, hrani NMP. – Mihovilič 1972, t. 3, 11, 20; Urem 2012, t. 14A; Lonza 1981, Tav. 38: 3–5,10; Càssola Guida, Mizzan 1996, Tav. 10: 54,55; 27: 153,154; 47: 629.

⁵³ Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 212–213, Tav. 14.

Sl. 8: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot). Tloris leta 2011 izkopenega območja. Jame z okvirno datacijo (dopolnjeno po poročilu: Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

Fig. 8: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street). The ground plan of the area excavated in 2011. Pits with approximate dates (supplemented after Josipovič, Jurca, Rupnik 2011 [report]).

poznobronastodobne starosti, kakršna je znana z grobišča Sv. Barbara pri Jelarjih in iz naselbine Pozzuolo del Friuli.⁵⁴ Po obliki spominja tudi na ročaje posod tipa *kothon*, ki so v Istri v 9. in 8. st. imele funkcijo žar.⁵⁵ Primerjavo morda lahko

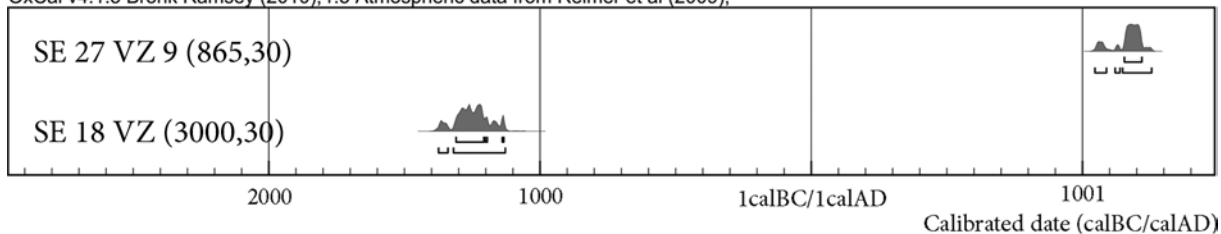
⁵⁴ Montagnari Kokelj 1996, Tav. 4: 9; Càssola Guida, Mizzan 1996, Tav. 10, 27.

⁵⁵ Mihovilič 2001, 62–64, Tab. 107: 7,9,13; 108: 1; Mihovilič 2007; Mihovilič 2013, 238, sl. 161.

iščemo še pri ročajih apulskih kraterjev.⁵⁶ Ročaj je ostanek posode, ki je na Sovič verjetno prišla z blagovno menjavo. Med maloštevilnimi kovinskimi predmeti je majhen fragment z ohranjenim livnim šivom, ki je verjetno del ingota ali morda sekire (*t. 1*: 21). Za natančno časovno opredelitev je premalo ohranjen. Vedoč, da je bil približno kilometer severozahodno od te najdbe zakopan

⁵⁶ Turk, Murgelj 2008, 164–165, sl. 8a–b.

OxCal v4.1.5 Bronk Ramsey (2010); r:5 Atmospheric data from Reimer et al (2009);

SE 18 VZ 5 R_Date(3000,30)

68.2% probability
1310BC (63.0%) 1208BC
1203BC (2.9%) 1195BC
1140BC (2.3%) 1134BC

SE 27 VZ 9 R_Date(865,30)

68.2% probability
1155AD (68.2%) 1220AD
1047AD (13.7%) 1089AD
1121AD (4.1%) 1139AD
1149AD (77.5%) 1256AD

Sl. 9: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot; 2011). Radiokarbonska datacija vzorcev oglja iz jam (SE 18 in SE 27; prim. sl. 8) (po poročilu: Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

Fig. 9: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street; 2011). Radiocarbon dates of charcoal samples from pits (SU 18 and SU 27; cf. Fig. 8) (according to Josipovič, Jurca, Rupnik 2011 [report]).

depo ingotov (Veliki otok I) (št. 10) in v bližini njega še drugi depo z dvema sekirama (Veliki otok II) (št. 11), bi lahko datacijo bronastega fragmenta iskali v intervalu datacije omenjenih depojev, tj. med stopnjo Ha B1 in Ha B2 (III. horizont depojev po Petru Turku).⁵⁷ Tako datacijo podpira tudi rezultat analize kemijske sestave z rentgenskim fluorescenčnim spektrometrom (XRF), ki je bila narejena na površini na Soviču najdenega odlomka⁵⁸ in je pokazala visoke vrednosti bakra in svinca (binarna zlitina bakra in svinca), podobne kot jih imajo predmeti na prehodu iz stopnje Ha A2 v Ha B.⁵⁹ Ker so predmeti (ingoti iz binarne zlitine baker/svinec) kot predmonetarno plačilno sredstvo v uporabi tudi v mlajših obdobjih, v 6. in 5. st., pa kljub temu, da ta predmet po obliki ne ustreza ingotom te vrste, ne moremo izključiti njegove mlajše datacije.⁶⁰

⁵⁷ Turk 1996, 113–115.

⁵⁸ Analiza XRF je bila leta 2002 narejena v Konservatorsko-restavratorski delavnici NMS. Meritev je potekala na treh površinah predmeta, spodnji, zgornji in stranski z livnim šivom. Povprečje treh meritev je pokazalo visoke vsebnosti bakra in svinca (Cu 37,32 %; Pb 48,8 %). Nekoliko povečan je še kositer (Sn 11,51 %). Od ostalih zaznanih elementov nastopajo srebro, cink in antimon le v sledeh (Ag 0,52 %; Zn 0,89 %; Sb 0,96 %).

⁵⁹ Trampuž Orel 1996, 209–211; Teržan 1996, 250–252.

⁶⁰ Ingoti iz binarne zlitine bakra in svinca, imenovani *ramo secco*, so v severnoitalijanskih najdiščih prisotni v 6. in 5. st. pr. n. št. Maloštevni ingoti, odkriti predvsem v zahodni Sloveniji, pa bi lahko bili tudi mlajši (Trampuž Orel 2006, 97; Mlinar 2014). Informativno kemijsko analizo površine predmeta s Soviča bi bilo prav gotovo treba dopolniti

Leta 2011 je bilo v okviru arheoloških raziskav ob gradnji in posodobitvi infrastrukture v Majlontu, najstarejšem urbanem delu Postojne, ki se razprostira v polkrogu tik ob južnem in jugovzhodnem vznožju Soviča (sl. 4), opravljen nadzor zemeljskih izkopov. Na ozki terasi ulice Kot, ob vznožju hriba, pa je bil opravljen testni izkop.⁶¹ Odkrite so bile kulturne plasti in več različno velikih jam iz več obdobj (sl. 6). Manjše jame s kamnitimi zagozdami so bile opredeljene kot jame za stojke (sl. 7). V večjih jamah so bili poleg oglja tudi kosi prazgodovinskih keramičnih posod. Ena izmed jam je bila obložena z apnenčastimi kamni.⁶² Fragmenti prazgodovinskih posod so bili dokaj gosto razpršeni tudi po vsem izkopnem polju. V jugovzhodnem delu izkopa so bile poleg prazgodovinskih odkrite še rimske, srednjeveške in novoveške najdbe. Iz dveh jam z večjo količino oglja so bili vzeti vzorci za radiokarbonske analize (sl. 8).⁶³ Rezultat analiz je bil presenetljiv, saj je vzorec iz domnevno prazgodovinske jame (SE 18), v kateri sicer ni bilo najdb, pokazal okvirno datacijo

z analizo kovine pod površino, saj bi ta lahko potrdila ali ovrgla naša sklepanja.

⁶¹ Arheološka terenska dela je izvedla ekipa podjetja Avgusta, pod vodstvom Draška Josipoviča in pod pogoji ter nadzorom pristojne konservatorke Patricije Bratina.

⁶² Velikost manjših jam je bila od 43 × 38 cm do 66 × 46 cm, globina do 33 cm. Večje jame so imele obseg od 136 × 120 cm do 83 × 52 cm in največja globina je bila 73 cm (poročilo Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

⁶³ Ib.

Sl. 10: Sovič nad Postojno (Majlont – ulica Kot; 2011). Fragment keramičnega lonca s kanelurami.

Fig. 10: Sovič above Postojna (Majlont – the Kot street; 2011). A fragment of a pot with grooves.

13.–12. st. (sl. 9).⁶⁴ Predmetov, ki bi podprli tako datacijo, pa na izkopanem območju niso našli. Poleg nekaj kosov skodel iz starejše železne dobe lahko le še odlomek lonca z vodoravnimi in navpičnimi kanelurami okvirno postavimo v starejši čas kulture žarnih grobišč (sl. 10). Tako okrašene posode najdemo na več najdiščih na Notranjskem.⁶⁵ Na naselbini pri Žlebiču na Dolenjskem je bil lonec s kanelurami odkrit skupaj s predmeti, ki so datirani v starejšo kulturo žarnih grobišč.⁶⁶ Podoben okras je tudi na loncu iz že omenjenega grobišča Sv. Barbara pri Jelarjih.⁶⁷ Na najdišču Ajdovščina nad Zaborštom pri Dolu v Posavskem hribovju je podoben okras na velikem loncu ter na podobni posodi v Ljubljani, v grobu 323 na Gosposki ulici (dvorišče SAZU). Oba sta datirana v drugo polovico 9. ali na začetek 8. st., torej v čas najstarejše Notranjske stopnje I ali nekoliko mlajše stopnje IIa po kronologiji Guština.⁶⁸ Predmet, ki bi po starosti ustrezal radiokarbonski dataciji, je bil odkrit dobrih 60 metrov zahodno od tega prazgodovinskega objekta, in sicer pri nadzoru zemeljskih izkopov na Jurčičevi ulici v Majlontu. Masiven horizontalni ročaj z dvema luknjama, imenovan tudi bifora (sl. 11), ki je verjetno pripadal veliki skledi ali loncu, ima dobre primerjave v

⁶⁴ Radiokarbonski dataciji oglja iz jam SE 9 in SE 18 sta bili narejeni leta 2012 v laboratoriju Poznań Radiocarbon Laboratory (PRL) na Poljskem.

⁶⁵ Guštin 1979, t. 12: 8; 14: 5–7.

⁶⁶ Puš 1988–1989, 350–353, t. 8: 1.

⁶⁷ Montagnari Kokelj 1996, Tav. 4: 2.

⁶⁸ Pavlin, Dular 2007, 70, t. 4: 8; Puš 1982, t. 29–30; Guštin 1973, 485.

Sl. 11: Sovič nad Postojno (Majlont – Jurčičeva ulica; 2011). Fragment ročaja velike skledi ali lonca.

Fig. 11: Sovič above Postojna (Majlont – Jurčičeva ulica; 2011). A fragment of a handle of a big bowl or pot.

Istri.⁶⁹ Najbližje primerjave pa mu najdemo med keramiko s Kaštelirja pri Jelarjih iz srednje in pozne bronaste dobe, kar bi ustrezalo dataciji oglja iz prazgodovinskega objekta v Majlontu.

Predstavljene raziskave dokaj dobro nakazujejo začetke poselitve na območju Soviča, ki prav gotovo segajo v čas pred letom 1000 pr. n. št. Radiokarbonska analiza in omenjeni predmeti kažejo na morebiti še starejšo poselitev, že na prehodu iz stopnje Bd D v Ha A.

Najnovejše raziskave, ki so se odvijale v letu 2016 in 2017, so zaobjele večji del vzhodnega dela Soviča – na sedlu med najvišjim vrhom in vrhom s t. i. Slovensko štango (prim. sl. 5: 6). Rezultati so bili kljub močno degradiranemu območju presenetljivo dobri⁷⁰ in prinašajo novosti o poselitvi Soviča tudi v mlajši železni dobi; z zgodnjermiskimi predmeti

⁶⁹ Pregled funkcionalnosti, razprostranjenosti in datacije ročajev z dvema luknjama prinaša objava Anje Hellmuth Kramberger o keramičnih najdbah gradine Monkodonja (Hellmuth Kramberger 2017, 249–254).

⁷⁰ Arheološke raziskave ob gradnji so se leta 2016 in 2017 odvijale v okviru projekta Občine Postojna *Oskrba s pitno vodo v porečju Ljubljaniče*. Izvajalec raziskav je bilo podjetje Avgusta, vodja raziskave Draško Josipovič in namestnica Barbara Brezigar (Omahen 2017, 38; Omahen 2018, 48; in poročili Omahen, Rupnik 2016; 2017). Februarja leta 2017 je NMP v okviru razstave *Pogled na Sovič: iz arheološkega depoja Notranjskega muzeja Postojna* pripravil okroglo mizo o varovanju nepremične kulturne dediščine na Soviču. Ob tej priložnosti so bila predstavljena tudi nova odkritja na Soviču. Predstavila jih je Manca Omahen (neobjavljena predstavitev: D. Josipovič, B. Brezigar, M. Omahen, *Nova odkritja na Soviču*, 2017). Glej Omahen v tej publikaciji (z načrtom izkopov na sl. 2).

pa zaobjamejo obdobje prvih stikov avtohtonega prebivalstva z rimskimi trgovci v Pivški kotlini.⁷¹

Naselbina na Soviču z izjemno strateško lego (sl. 4) je imela kot nadzorna točka pomembno vlogo kontrole nad prometnimi tokovi v predalpski prostor vsaj od časa kulture žarnih grobišč naprej.

CVINGER PRI DOLENJI VASI PRI CERKNICI

Severozahodno obrobje Cerkniskega polja zapira kakih 50 m višji ravnik z manjšimi kopastimi vrhovi, ki sega od vznožja Javornikov proti severu do Skrajnika. Kot celotno obrobje polja je tudi to območje kraško, z nesklenjenim pokrovom prsti in zato kamnito, s številnimi vrtačami, jamami in brezni. Na vzhodnem robu ravnika, kjer se strma, mestoma prepadna pobočja spuščajo do polja – jezera, leži vzpetina z nadmorsko višino 606 metrov. Ledinsko ime predela je Laze, v ljudskem jeziku tudi Na lazah. Za njen ožji predel, kjer so vidni okopi oziroma obzidje, pa se je uveljavilo ime Cvinger (pril. 1: 73). V neposredni okolici Cvingerja je na površini malo zemlje, nabrana je le na dnu nekaterih vrtač. V širši okolici pa poplavna ravnica polja in potoka Cerknishčice zagotavlja razmeroma debel pokrov prsti, ki je dobro rodovitna.⁷²

Prazgodovinska naselbina na Cvingerju je nastala na neizpostavljenem robu jezera (sl. 12). Na vzhodni strani so jo varovale prepadne stene, ki se spuščajo do jezera, na ostalem obodu naselbine pa je še danes viden obrambni nasip. Zdi se, da so bile v sistem obrambe vključene tudi vrtače, ki obkrožajo Cvinger. Ko so leta 1954 popravljali gozdno cesto, ki pelje ob vzhodnem robu Cvingerja, so z gradbenimi deli posegli v nasip naselbine. Na poškodovanem delu nasipa je Mehtilda Urleb na do tedaj neznanem arheološkem najdišču leta 1955 sondirala,⁷³ arheološki izkop je naredila tudi v eni

izmed vrtač, ki leži v notranjem delu naselbine (sl. 13). Raziskave so pokazale, da naselbina v zgodnji fazi ni imela nasipa. Ta pa je imel več faz gradnje. V vrtači so bili še 1,5 m pod površjem odkriti fragmenti keramičnih posod. Izsledki raziskav niso bili nikoli strokovno objavljeni,⁷⁴ tako kot ne raziskave, ki so se odvijale na Cvingerju trideset let kasneje. Tudi zaščitne raziskave leta 1985 so se začele zaradi rekonstrukcije gozdne ceste, ki ob robu jezera pelje od Dolenje vasi mimo prazgodovinske naselbine Tržišče in tudi mimo Cvingerja.⁷⁵ Raziskave odprtih površin razširjene ceste so potekale na dveh točkah, kjer je bil nasip močneje poškodovan (sl. 13). Tako v sondi 1 kot v sondi 2 so bile odkrite strukture nasipa. Gre za obzidje z zunanjim in notranjim licem iz večjih apnenčastih kamnov. Med frontama je bilo polnilo iz manjših kamnov, med temi je bilo veliko zemlje in še posebno v sondi 1 tudi veliko kosov keramičnih predmetov. V sondi 2 so bili odlomki keramičnih predmetov odkriti tudi v plasti ilovice, opredeljeni kot nekdanja osnova pod obzidjem (sl. 14).⁷⁶

Kovinskih najdb je bilo malo (t. 3: 1–4). Poleg dveh drobcev bronasta sta bila najdena odlomek bronastega srpa in bronasta igla z drobno konično glavico, pod katero sta dva svitka – večji in manjši – ter pas vzporednih vodoravnih vrezov (t. 3: 1). Igla je gracilna in precizno izdelana. Ustreznih primerjav ji tudi med sorodnimi iglami ni mogoče najti. Drobne glavice imajo igle iz grobišča

topografski načrt gradišča z lociranimi sondami (Arhiv arheološkega najdišča Cvinger, Terenski dnevnik 1955; hrani NMP). Leta 1962 je bil Cvinger kot prazgodovinska naselbina predstavljen v okviru manjše občasne razstave z naslovom *O najstarejših prebivalcih Cerkniskega in Loškega območja*, ki je bila postavljena v Cerknici.

⁷⁴ Predmeti so bili muzeološko obdelani (Inv. št. A/III 68–164). V *Arheoloških najdiščih Slovenije* je Urlebova (1975b) prazgodovinsko gradišče na Cvingerju na podlagi odkrite keramike datirala v obdobje Ha C.

⁷⁵ Rekonstrukcijo gozdne ceste je brez vednosti zavoda (LRZVNKD) izvajalo Gozdno gospodarstvo Postojna, ki je v nadaljevanju arheološke raziskave financiralo. Vodja raziskave je bila tudi tokrat Mehtilda Urleb, terenska dela pa je zaupala ekipi študentov zaključnih letnikov študija arheologije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. To so bili Valentin Schein, Jure Gospodarič in Alma Bavdek. Širitvijo gozdne ceste je bil poškodovan tudi del naselbine na Tržišču, kjer je nato ista arheološka ekipa opravila zaščitne raziskave po zaključku raziskav na Cvingerju (Arhiva arheoloških najdišč Cvinger in Tržišče, Terenski dnevnik 1985; hrani NMP) (Urleb 1986; Schein 2002, 298).

⁷⁶ Arhiv arheološkega najdišča Cvinger, Terenski dnevnik 1985.

⁷¹ Datacijo v 4. st. pr. n. št. nakazuje certoška fibula X. vrste (Teržan 1976, 331–336, 364–368). Več bronastih fibul (vrsta Idrija Ia1, Almgren 18a2, Jezerine) pa dobro opredelijo 1. st. oziroma čas med letoma 70 in 15 pr. n. št. (Mokronog IIIb) (Božič 2008). Prvi dve med njimi sta trenutno tudi edini te vrste fibul na Notranjskem. Ustja amfor tipa Lamboglia 2, ki so jih izdelovali od konca 2. do tretje četrtine 1. st. pr. n. št., pa kažejo na trgovske stike z Rimljani (Horvat, Bavdek 2009).

⁷² Kranjc 2002a.

⁷³ Urlebova je terenske raziskave na Cvingerju izvajala le dobra dva meseca po zaposlitvi v muzeju, ob skromni tehnični in delovni podpori. Kljub temu ji je uspelo izdelati

Sl. 12: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Pogled na naselbino z vzhoda.

Fig. 12: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. View of the settlement from the east.

v Ostrožniku pri Mokronogu, katerega začetki segajo v 9. stoletje.⁷⁷

Med številnimi keramičnimi predmeti izstopajo odlomki večjih loncev, ki imajo na prehodu iz vratu v trebuh kombiniran psevdovrvičast okras s plitkimi vrezi in vtisnjenimi pikami v motivu vodoravnih, poševnih ter trikotniških linij (t. 2: 17,18,21). Po motivu okrasa ter tudi po obliki so posode primerljive z lonci s furlanskih najdišč. V naselbini Pozzuolo del Friuli so bili podobni lonci najdeni v sklopih, datiranih v 10. in 9. st. Primerljivi so tudi lonci z najdišča Narde pri Frattesini v Padski nižini.⁷⁸ Geografsko najbližje pa ji je velika posoda iz naselbine Sv. Mihael pri Štorjah oziroma pri Grižah pri Sežani, ki ima podoben psevdovrvičast okras z linijami vtisnjenih pik.⁷⁹ Na tej naselbini je več posod, ki so podobne posodam s Cvingerja, med drugimi tudi skodelica z vrezanim okrasom (t. 3: 5).⁸⁰ Ročaj, ki presega ustje skodele (t. 3: 10), ima primerjave med keramičnimi izdelki istrskih najdišč. Najbolj podobna je skodela iz grobišča Sv. Barbara pri Jelarjih, ki pripada naselbini na Kaštelirju pri Jelarjih.⁸¹ Ročaji s čašastim nastav-

kom, ki ga imamo tudi na Cvingerju (t. 3: 13), so v Istri običajni na trebušastih loncih – vrčih iz 9. in 8. stoletja.⁸²

Na severovzhodnem pobočju Cvingerja je bil po zaključku arheoloških raziskav odkrit v profilu nove ceste žgan grob iz 8. stoletja.⁸³ V grobni jami, obloženi z apnenčastimi kamni in pokriti s prav tako apnenčasto ploščo, je bila večglava bronasta igla, ki je v tej zgodnji obliki na Notranjskem značilna prav za to stoletje.⁸⁴ Poleg nje so bili v grobu še fragmenta bronaste zapestnice in keramična skodela (sl. 15).

Nekaj let kasneje je bil z detektorjem za kovine, domnevno prav na predelu sonde 2 iz leta 1985, odkrit še bronast nož (t. 3: 15).⁸⁵ V celoti ohranjen nož ima tordiran držaj z obročem na koncu. Tako oblikovan držaj ima nož iz groba 79 s škocjanskega grobišča pod Brežcem.⁸⁶ V tipološki razdelitvi italijanskih nožev Vere Bianco Peroni mu je še najbolj podoben nož tipa Aprato iz širše skupine

⁷⁷ Gabrovec 1973, 342–343, 366, t. 4: 9–13.

⁷⁸ Cássola Guida, Mizzan 1996, 182–183, Tav. 41: 226–227; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 245–246, Tav. 33: B1; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Tav. 4: 1; Bavdek 2018, 166–167, Fig. 2: 1–4.

⁷⁹ Guštin 1979, t. 7: 8. Najdišče Sv. Mihael je v literaturi navedeno z več imeni: Sv. Mihael pri Štorjah, Štorje, Sv. Mihael pri Grižah, hrib zahodno od Griž (Horvat, Bavdek 2009, 35, op. 61).

⁸⁰ Guštin 1979, t. 7: 3.

⁸¹ Montagnari Kokelj 1996, 14, Tav. 4: 1.

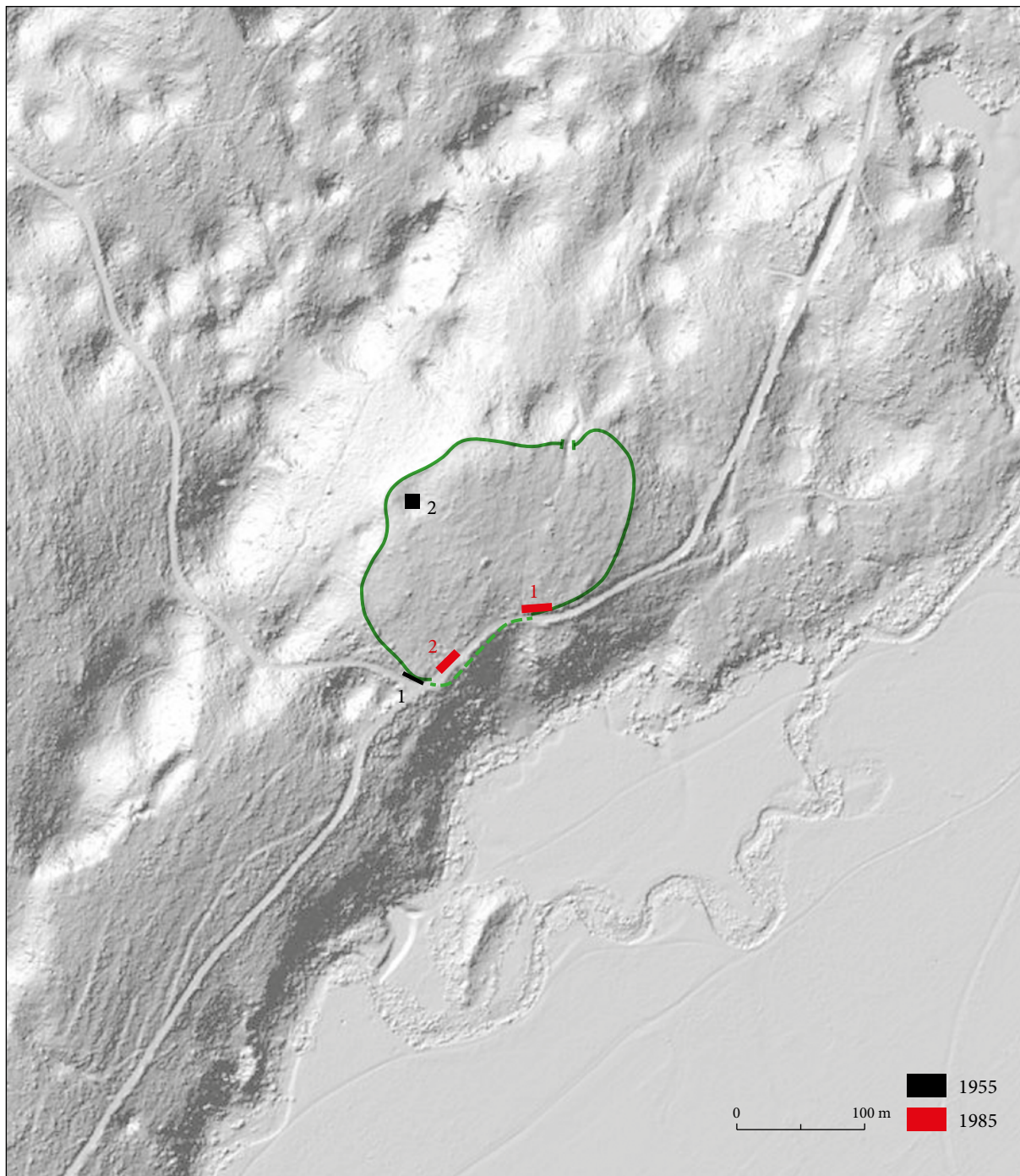
⁸² Mihovilić 1972, 50, t. 4:1; Mihovilić 2001, 75. Podoben ročaj je bil slučajno odkrit na novi arheološki lokaciji v okolici Topola pri Begunjah pri Cerknici (št. 78). Najdišče še ni bilo raziskano. Za podatek se zahvaljujem Valentinu Scheinu (Notranjski regijski park).

⁸³ Grob je odkril Valentin Schein, ki predmete tudi hrani.

⁸⁴ Guštin 1973, 469–472.

⁸⁵ Po besedah muzejskih informatorjev sta v zadnjem času Cvinger in tudi Tržišče lokaciji, kjer so iskanci arheoloških predmetov z detektorji za kovine izredno aktivni. Poročajo o številnih kovinskih predmetih, ki pa ostajajo neznano kje, saj niso bili oddani v pristojni NMP.

⁸⁶ Ruaro Loseri et al. 1977, Tav. 7: grob 79(3).

Sl. 13: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Obod naselbine in leta 1955 in 1985 raziskana območja. M. = 1: 5000.
 Fig. 13: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. The rampart or defensive wall of the settlement and areas investigated in 1955 and 1985. Scale = 1: 5000. (Osnova / Base map: lidarski posnetek / lidar excerpt ©ARSO)

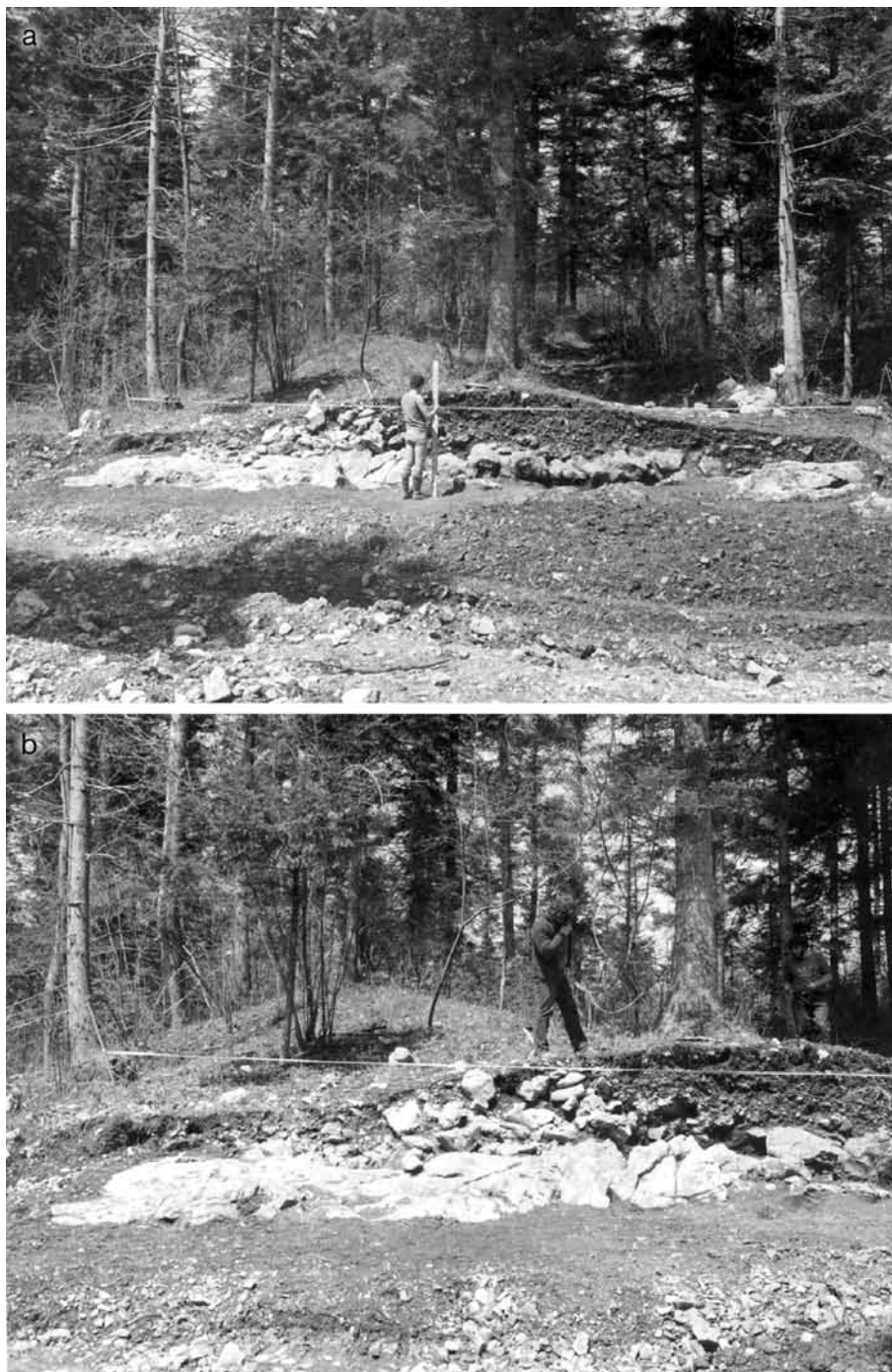
nožev tipa Castelnuovo, ki jih zasledimo v severovzhodnem delu Italije in so iz 10. oziroma 9. st.⁸⁷

Zanimiva je tudi keramična zajemalka ali žlica s paličastim držajem ali samo nastavkom za držaj (t. 3: 16). Odkrita je bila leta 1987 kot slučajna

najdba na predelu Cvingerja. Na Notranjskem doslej ne poznamo keramičnih žlic; najbližje analogije zajemalkam/žlicam s paličastim držajem so na Ljubljanskem barju, na najdiščih iz poznega 4. in 3. tisočletja pr. n. št.⁸⁸ Če pogledamo širše, so

⁸⁷ Bianco Peroni 1976, 26–27, Taf. 9: 78.

⁸⁸ Velušček 2009, 67, sl. 3.19; t. 3.26: 2.

Sl. 14: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Arheološke raziskave leta 1985, sonda 2. Ruševina zunanje fronte obzidja v profilu. (Arhiv NMP)

Fig. 14: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. Excavation of 1985, Trench 2. Ruins of the outer front of the defence wall. (Archives of the NMP)

v več različicah znane v Istri na Monkodonji – naselbini iz zgodnje in srednje bronaste dobe.⁸⁹ Keramično zajemalko s paličastim držajem imamo tudi na Krasu, na že omenjeni naselbini Sv. Mihael

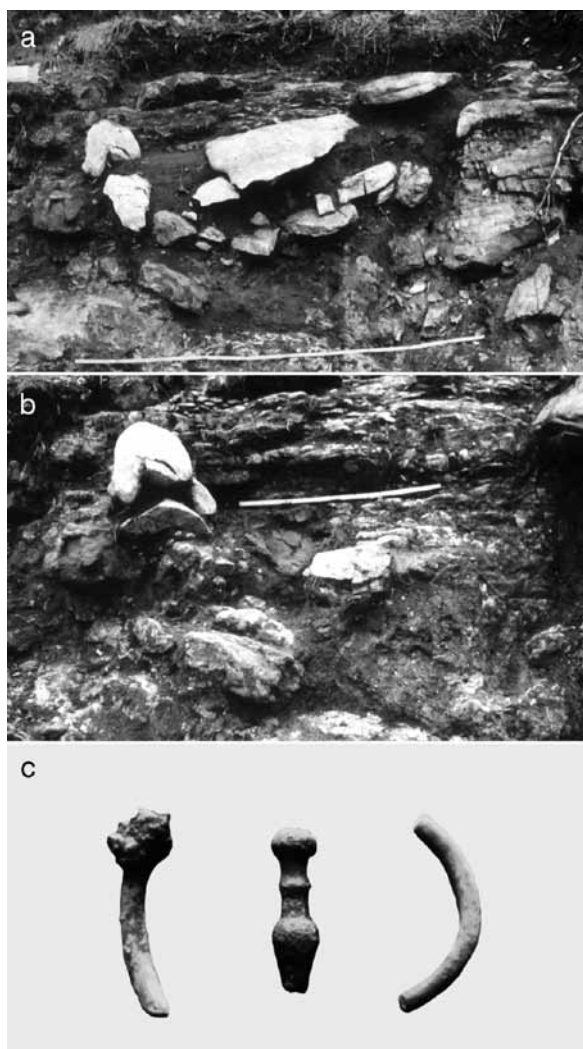
pri Grižah, med gradivom iz pozne bronaste dobe (Ha A2/B1).⁹⁰

Glavnino kronološko opredeljivih najdb s Cvingerja lahko uvrstimo v 10. ali 9. stoletje, če izvzamemo

⁸⁹ Hellmuth Kramberger 2017, 230, sl. 201.

⁹⁰ Guštin 1979, t. 9: 2; Borgna et al. 2018b, 110.

Sl. 15: Cvinger pri Dolenji vasi pri Cerknici. Slučajno odkrit žgani grob leta 1985. Prerez groba (a) in pridatki: keramična skodela (b); bronasti predmeti (c).

Fig. 15: Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. Cremation grave accidentally found in 1985. The cross-section of the grave (a) and grave goods: pottery bowl (b); bronze artefacts (c).

keramično žlico, ki je morda indic še starejše poselitve obrobja Cerkniškega jezera. V času pozne bronaste dobe naj bi torej prišlo do intenzivnejše poselitve območja Cvingerja. Naselbina je bila v prvi fazi naravno zaščitena le z jezerske strani. Pozneje pa so zgradili tudi suhozidno grajen obrambni obod naselbine.

Postavlja se vprašanje, kakšen je bil odnos med Cvingerjem in le 700 metrov oddaljeno naselbino na Tržišču. Če sklepamo po najdbah, pri čemer za predmete s Tržišča ne vemo točnih lokacij najdb, sta naselbini morebiti nastali sočasno ali v zelo kratkem časovnem razmiku. Dejstvo je, da je na Cvingerju doslej najmlajši predmet v žarnem gro-

bu iz 8. st., prebivalci naselbine na Tržišču pa so svoj razcvet doživeli na vrhuncu železne dobe, v stopnjah Notranjske II–V.⁹¹ Da bi razjasnili odnos med obema naselbinama Tržišče in Cvinger, bi bila potrebna predvsem raziskovalna izkopavanja na obeh naselbinah ter topografsko preverjanje obstoja morebitnih grobov med njima.

Pri razmisleku o tej temi ne smemo spregledati niti okolja, v katerem sta naselbini nastali. V njuni neposredni bližini so kar tri ponikalnice – jame, kamor voda iz jezera izginja v podzemlje. Ena izmed njih je Velika Karlovica prav pod robom naselbine Cvinger. V Jamskem zalivu sta tudi dve izvirski jami ali bruhalnika, iz katerih ob velikem deževju iz podzemlja silovito bruha velika količina vode.⁹² V podobnem okolju, s pogledom na reko Rak, izginjajočo v podzemlje, je v Rakovem Škocjanu prav tako v pozni bronasti dobi nastala majhna naselbina (št. 67).⁹³ Morda so imeli prišleki na Notranjskem ob izbiri takšnih posebnih naravnih okolij za svoje bivanje – v istem času – podobne vzgibe kot prebivalci Škocjana, kjer je bila naselbina visoko na platoju s pogledom na reko, ki iz podzemlja prihaja na površje in ponovno ponikne vanj, in kjer je v bližini tudi brezno Jama na Prevali II – Mušja jama – “svetišče nadregionalnega pomena”.⁹⁴

TRNOVO PRI ILIRSKI BISTRICI

Trnovo leži na severovzhodnem apnenčastem obrobju Bistriške kotline (*pril. 1: 41*). V verigi vrhov v smeri SZ–JV je ta najnižji, na nadmorski višini 599 m. Kot pomol se dviguje dobrih 190 m nad flišno in rodovitno dolino Reke. Velika prazgodovinska naselbina z današnjim imenom Gradišče⁹⁵ je bila umeščena na vrh in delno na južno pobočje hriba. Zgrajena je bila na terasah in je imela na obodu nasip ali obzidje, ki je danes delno ohranjeno na vzhodni in jugozahodni strani.⁹⁶

⁹¹ Guštin 1979.

⁹² Kranjc 2002b, 38–43.

⁹³ Naselbina v Rakovem Škocjanu je od Cvingerja pri Dolenji vasi pri Cerknici oddaljena 3,5 km. Raziskave na njej so se odvijale ob cerkvi sv. Kancijana v letih 1992 in 1993. Vodil jih je Valentin Schein (NMP). Rezultati arheoloških raziskav in predmeti še niso objavljeni.

⁹⁴ Teržan 2016, 409–430.

⁹⁵ Trnovsko gradišče z nekropolo ima v literaturi več imen: Trnovo nad Ilirsko Bistrico, Trnovo pri Ilirski Bistrici, Gradišče nad Trnovim/Draga (Vidojević 2018).

⁹⁶ Glej Vidojević v tej publikaciji.

Sl. 16: Trnovo pri Ilirski Bistrici z dolino Reke v ozadju in območjem raziskav grobišča (puščica) leta 1978. Pogled s severovzhoda.

Fig. 16: Trnovo near Ilirska Bistrica with the valley of the Reka river in the background and the investigated area (arrow) of the cemetery in 1978. View from the north-east.

Gradišče je eno izmed tistih najdišč, ki je bilo deležno arheoloških izkopavanj v prvem raziskovalnem obdobju. Leta 1880 je na njem sondiral Müllner. Nekaj let kasneje je naselbina pritegnila tudi Moserja.⁹⁷ Vojaški jarki, ki so jo deloma poškodovali, so nastali v prvi polovici in sredini 20. stoletja. O naselbini dejansko ne vemo mnogo. Pomemben je podatek Urlebove, ki je v času raziskav na grobišču topografsko pregledala območje naselbine in njene okolice – omenja večje in manjše terase, nanizane od severa proti jugu po padajočem pobočju. Na terasah so opazne plitve kotanje, razvrščene v določenem redu. Kotanje je Urlebova, glede na izkušnje s Pivškega, označila kot ostanke stavb.⁹⁸

Že Müllner naj bi ob svojih izkopavanjih na območju naselbine našel skeletni grob s pridatki. Prav tako naj bi skeletni grob s pridatki odkrili v času prve svetovne vojne, ob gradnji ceste na Sviščake. Morda je bil to vzrok, da je Battaglia leta 1926 izkopaval na južnem pobočju hriba, ločenem od naselbine z ozko grapo, in tam našel prek 200 grobov. Desetina med njimi je bila skeletnih, preostali pa žgani.⁹⁹ V kratkem, zgoščenem prispevku, ki je

bil objavljen že leto po izkopavanjih, je Battaglia grobišče delno analiziral in ga datiral v čas od 6. do 4. st. pr. n. št. Leta 1961 je NMP od hrvaškega muzeja na Reki prevzel v hrambo predmete iz 63 žganih in 3 skeletnih grobov, ki jih je na Trnovem izkopal Battaglia. Materialno dediščino trnovskega grobišča je ob predaji spremljal le popis v hrambo predanih predmetov.¹⁰⁰

Leta 1970 so v kamnolomu na južnem in jugovzhodnem pobočju hriba začeli intenzivno izkoriščati apnenec. Po več letih prizadevanj je arheologinji Nadi Osmuk iz ZVKDS iz Nove Gorice leta 1978 uspelo na še nepoškodovani površini izvesti zaščitna arheološka izkopavanja.¹⁰¹ V sodelovanju z Mehtildo Urleb iz NMP je bilo severno od območja aktivnega kamnoloma izkopanih 8 sond (sl. 16). Skupno število takrat odkritih grobov je bilo 133.¹⁰² Ležali so na neizrazitih terasah, vkopani pa so bili v geološko podlago, ki se spreminja od peščene do kompaktno apnenčaste. Zaradi nagnjenosti

¹⁰⁰ Danes Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka. Domnevamo, da so grobne celote le fragmentarne. Dokumentacija izkopavanj ni ohranjena (prim. Arhiv arheološkega najdišča Trnovo: Seznam prevzetih predmetov; hrani NMP).

¹⁰¹ Domačini so na območju nekropole samoiniciativno izkopali dva grobova. Eden je danes predstavljen na gradu Prem. Predmeti iz drugega groba pa so ostali v zasebnih rokah (Lazarevski Poklar 2000, 158, 161).

¹⁰² Urleb, Osmuk 1980; Urleb 1984.

⁹⁷ Müllner 1880; Moser 1899.

⁹⁸ Urleb 1957. Glej še Arhiv arheološkega najdišča Trnovo in besedilo, pripravljeno za objavo (M. Urleb, *Halštatska nekropola Trnovo*, 1990); oboje hrani NMP.

⁹⁹ Battaglia 1927.

Sl. 17: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Izkopavanja 1978, žarni grob 33.

Fig. 17: Trnovo near Ilirska Bistrica. Excavations of 1978, urn Grave 33.

terena so bili grobovi sicer različno globoko, vsi pa bolj kot ne tik pod površjem. V sondah 1–3 so z izkopom verjetno zajeli območje Battaglijevih izkopavanj, ker je bilo trinajst grobnih jam povsem praznih. V drugih sondah je bilo iz neznanega razloga praznih grobov še dvanajst. Grobišče je bilo zamejeno le na zahodni in severni strani. Kje se je grobišče zaključilo na vzhodni strani, ni bilo mogoče ugotoviti. Zaradi obširnega kamnoloma na južni strani je tudi ta rob grobišča nejasen. Intaktnih grobov, izkopanih leta 1978, je bilo 108 in vsi so bili žgani. Dobra polovica jih je imela v grobni jami žaro (sl. 17). V preostalih je bil pepel pokojnika posut prosto po grobni jami. V več primerih je bilo zaznati tudi grobno arhitekturo. Kot kaže, je bila večina grobov pokrita s ploščo dolomitiziranega apnenca. Z manjšimi kamni je bila grobna jama obložena le v 18 primerih, zgolj šest grobov pa je bilo obloženih s kamni in pokritih s ploščo. Pričakovali bi, da so ti grobovi tudi najbogatejši, a je ravno nasprotno. V dveh grobovih je bila samo žganina, v ostalih štirih pa je bil v grobu le po en predmet. Po skromnem številu v grobove pridanih predmetov sodi trnovsko grobišče med značilne nekropole notranjsko-kraške kulturne skupnosti. Predmeti so pridani 78 grobovom. Največkrat, v 35 primerih, je bil v grobu le po en predmet. Med bogate grobove trnovskega grobišča pa prištevamo vse tiste, v katerih so bili najmanj trije predmeti – takih je le 27. Te grobne celote so bile

v preteklosti deležne največje strokovne pozornosti in prav zaradi tega je mogoče opredeliti časovni razpon in intenziteto pokopovanja na raziskanem delu trnovskega grobišča.¹⁰³

V tej fazi obdelave lahko kot verjetno najstarejšega predstavimo grob 98, ki ga datiramo v 9. st. V njem je bila dolga bronasta igla z majhno čašasto glavico in poševno narebrenim vratom (t. 4: 1), ki se kot mlajše različice igel s čašasto glavico pojavijo že v stopnji Ljubljana I (Notranjska I).¹⁰⁴ Za italijanski prostor je Gian Luigi Carancini podobne igle opredelil kot tip Fiave, značilen za BF (*bronzo finale*).¹⁰⁵ V grobu 98 je bilo še dno posode na nogi, ki po kvaliteti lončarske gline odstopa od tiste, ki je običajna za trnovske posode (t. 4: 2). Med mlajše pokope sodita grobova 52 in 100. V prvem so poleg velike žare še kovinski predmeti (t. 4: 3–11): dve bronasti (verjetno dvo-zankasti) ločni fibuli z votlim lokom, dve železni narebreni zapestnici, dva trikotna bronasta obeska z iztolčenimi bunčicami, velik bronast gumb ter prav tako bronast fragment (po vsej verjetnosti) obeska. Grob dovolj dobro datirata obe ločni fibuli z votlim lokom, ki so na Notranjskem pogoste v stopnji Notranjska III.¹⁰⁶ To kronološko opredelitev še podkrepi radiokarbonska datacija trnovskega groba 41 s podobno fibulo v sredino 7. st.¹⁰⁷ Drugi grob iz 7. st. (t. 5: 1–6) ima poleg obročka in verjetno igle iz bronu še železno iglo z uvito glavico. Za uvrstitev v stopnjo Notranjska III je pomembna čolničasta fibula brez okrasa (t. 5: 1) tipično notranjske oblike, ki se kaže v tankem čolničastem loku in nanj prikovani igli s peresovino.¹⁰⁸ Najmlajša sta grobova 30 in 58. V grobu 58 je bila v funkciji žare keramična situla na

¹⁰³ Teržan 1990, 53; Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014. V dvainštiridesetih letih, ki so minila od zaključka izkopavanj, je bilo več poskusov strokovne obdelave celotnega grobišča, vendar je ta vsakič zastala. Najbližje izvedbi je bila leta 1991, ko je Mehtilda Urleb trnovsko grobišče pripravila pred svojo upokojitvijo za objavo ter ga predložila uredništvu Arheološkega vestnika, ki pa članka ni sprejelo v objavo. Po letu 2000 je sledil še en poskus, ko naj bi mlajša arheologinja trnovsko nekropolo obdelala in objavila v okviru podiplomske naloge, vendar je po dobrih petih letih odstopila od projekta. Kljub vsemu so bili posamezni grobovi vključeni v različne strokovne analize in objave. Celovita objava trnovske nekropole je danes naloga NMP.

¹⁰⁴ Gabrovec 1973, 342; Gabrovec 1983, 66, sl. 7: 9.

¹⁰⁵ Carancini 1975, 224–225, Taf. 51 (1638).

¹⁰⁶ Guštin 1973, 473–474, sl. 2.

¹⁰⁷ Teržan, Črešnar 2014, 717.

¹⁰⁸ Guštin 1973, 472–474.

nogi z vodoravnimi rebri (*t.* 5: 8) in ohranjenimi sledovi barve, še najbolje na nogi, kjer je temnosiva – grafitna. Keramične situle so značilne za svetolucijski in tudi istrski kulturni krog. Situla iz trnovskega groba oblikovno pripada tipu IIb3 v okviru tipološke opredelitve Sneže Tecco Hvala, torej v stopnjo Sv. Lucija IIa, v 6. st.¹⁰⁹ V grob je bila pridana tudi bronasta ploščica očalaste fibule (*t.* 5: 7) tipa Tržišče po Sabine Pabst,¹¹⁰ ki jo razumemo kot predstavnico stopnje Notranjska III, torej 7. st., kot star element v grobu. Prav gotovo je med najbolj zanimivimi grob 30, ki je tudi najbolj izpoveden, saj je bilo v grobu več predmetov, ki kažejo na tesne stike trnovske naselbine s soslednjimi in morda tudi bolj oddaljenimi kulturnimi regijami. V grobu so bili keramični lonec v funkciji žare, apulski krater, keramična situla, rozeta bronaste trortaste fibule, gumbast zaključek noge bronaste fibule, železen žičnat fragment, verjetno del igle in bronast obroček. Že Battaglia je v enem od grobov našel apulski krater na nogi, ki je bil brez slikane dekoracije, med ročajema pa je imel živalski protom.¹¹¹ Krater iz groba 30 prav tako nima ohranjenega okrasa, ostala je le sled bele barve (*t.* 6: 6). Taki kraterji so posode 7. in prve polovice 6. st., ki jih z izjemo Stične redko najdemo v okviru halštatskih kulturnih skupin na območju jugovzhodnih Alp.¹¹² Veliko jih je v Istri in zato ni nenavadno, da so tudi na Trnovem, na prvi večji postaji na poti v predalpski prostor.¹¹³ Keramična situla iz tega groba ima vodoravna rebra in na površini sled črnosive in rdeče barve (*t.* 6: 7). Situla je istega tipa kot situla v grobu 58, torej tipa IIb3 (po Sneži Tecco Hvala), značilnega za stopnjo Sv. Lucija IIa.¹¹⁴ Pomembna je tudi rozeta bronaste trortaste fibule (*t.* 6: 2) VI. vrste, verjetno inačica c, po Miji Ogrin, ki se na Dolenjskem pojavi v stopnji Stična 2, kot karakterističen predmet pa je v uporabi še v stopnji kačastih fibul.¹¹⁵

Pred sistematično in celovito obdelavo ter objavo trnovske nekropole je težko podajati zaključke. Vseeno pa lahko okvirno sledimo času, v katerem je ena največjih naselbin na območju prazgodo-

vinske Notranjske živela. Začetke naselbine lahko postavimo v 9. st. – za tako datacijo govori grob z iglo z drobno čašasto glavico. Bogatejši grobovi, tako tisti, ki so bili datirani z radiokarbonsko analizo,¹¹⁶ kot predstavljena grobova 52 in 100, pa dejansko kažejo na vrhunec poselitve gradišča v 8. in 7. stoletju. Najmlajša grobova, grob 30 in 58, segata v zgodnje 6. stoletje – morda prav na sam začetek tega stoletja. Naselbina z nekropolo je bila strateško umeščena v prostor nad dolino Reke s skoraj popolnim nadzorom poti med Kvarnerjem in Postojnskimi vrati.

ZAKLJUČEK

Naselbin zgodnje in srednje bronaste dobe na Notranjskem še vedno ne poznamo dobro. Med redkimi je Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev) (št. 7), kjer se kaže kontinuiteta kratkotrajnih obiskov jame, verjetno manjših skupin ljudi, od eneolitika do starejše železne dobe.¹¹⁷ Na podlagi predstavljenih naselbin na Soviču nad Postojno in Cvingerju pri Dolenji vasi pri Cerknici ter nekropole na Trnovem pri Ilirski Bistrici, upoštevajoč tudi velike naselbine z nekropolami, kot sta Grad nad Šmihelom pod Nanosom in Križna gora,¹¹⁸ lahko rečemo, da so se na Notranjskem, tako kot na Krasu, večje spremembe v poselitvi zgodile ob koncu 2. tisočletja pr. n. št. To se je moralo zgoditi v intervalu med 11. in 9. stoletjem, v stopnji Notranjska I (po Guštinu). Na te zgodnje spremembe na Notranjskem je že pred časom opozorila Teržanova.¹¹⁹ V tem okviru nekoliko izstopa naselbina Sovič, ki bi lahko bila še starejša. Sovič leži na strateški poziciji Postojnskih vrat in vizualno obvladuje celotno traso do prehoda na Razdrtem, križišča poti, ki po eni strani vodijo v Vipavsko dolino in naprej v Furlanijo in po drugi na Kras, do morja ter v Istro. Glede na keramične in kovinske predmete s Soviča (št. 13) in Cvingerja so na začetku poselitvenih sprememb prihajali močni vplivi prav s teh območij, torej iz severnoitalskega prostora in iz Istre preko Krasa. Naselja so prebivalci največkrat postavili na višjih legah hribovitega obrobja kraških polj, kotlin in dolin, ki so zmerno rodovitne. A kot kažejo novejši raziskave, so poselili tudi vznožja vzpetin. Na

¹⁰⁹ Tecco Hvala 2014b, 335–336, sl. 4: 14.

¹¹⁰ Pabst 2012, 76, Abb. 6.

¹¹¹ Battaglia 1927. NMP ne hrani kraterja, ki ga je izkopal Battaglia.

¹¹² Turk, Murgelj 2008.

¹¹³ Mihovilić 2001, 96–97, sl. 76–77, t. 3: 3; 10: 1–3; Mihovilić 2013, 236–238.

¹¹⁴ Tecco Hvala 2014b, 335–336, sl. 4: 14.

¹¹⁵ Ogrin 1998, 112–113, 123, 125, sl. 14: c; Mihovilić 2001, 93, t. 55: 3,4.

¹¹⁶ Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014, 703–719.

¹¹⁷ Korošec 1956.

¹¹⁸ Guštin 1979; Urleb 1974.

¹¹⁹ Teržan 1999, 109.

Logaškem in Cerkniškem polju so sledi poselitve našli tudi v nižini. Ob tem ne moremo spregledati dejstva, da so kraška polja, Pivška kotlina in dolina Reke (*pril. 1*) ob velikem deževju hitro poplavni. Naselbina na Cvingerju (št. 73) na samem začetku ni bila dodatno zavarovana, za druge naselbine pa za tako trditev nimamo ustreznih podatkov.

Na prehodu iz pozne bronaste v starejšo železno dobo so, vsaj po dosedanjih raziskavah, naselja ostala na istih lokacijah kot ob zaključku bronaste dobe; nastala pa so tudi nova in vsa so dobila obrambno obzidje. Za Križno goro, Šmihel pod Nanosom in Cvinger vemo, da je bilo obzidje narejeno iz dveh front večjih kamnov, sredica pa je bila zapolnjena z manjšimi kamni, pomešanimi z zemljo.¹²⁰ Notranjska železnodobna skupnost ima svoj lasten izraz, vendar je med posameznimi najdišči, kot so Križna gora, Šmihel in Trnovo, ki imajo nekropole z biritualnimi pokopi, zaznati razlike v materialni kulturi. Morda lahko govorimo o posebni organiziranosti skupnosti in naselij znotraj posameznih geografskih enot; z večjimi, centralnimi naselbinami in manjšimi naselji na obrobju, ki so imela dobro medsebojno komunikacijo. Večje naselbine notranjske skupnosti, kot so Križna gora (št. 91) na Loškem, Cvinger in Tržišče na Cerkniškem (št. 73 in 72) ter Stari grad (št. 50) na Planinskem polju, so imele tudi medsebojno vizualno komunikacijo. Strateške točke v obliki manjših naselij ali postojank na prehodih in prelazih ob vstopu na območje železnodobne notranjske skupnosti ali izstopu iz njega, so bile na zahodu Goli vrh na Razdrtem (št. 2) na poti proti Vipavski dolini in na Kras, na jugu pa Sv. Katarina pri Jelšanah (št. 48) in gradišči Pasjak in Šapjane (obe na Hrvaškem; *pril. 1: 103 in 104*)¹²¹ ob poti proti Kvarnerju. Na vzhodu je naselbina Farjevka (št. 100) na Babnem polju nadzorovala alternativno pot proti Kvarnerju. Na Bloški planoti, na samem prelazu proti Dolenjski, še nimamo evidentirane podobne naselbine. Na severu, na robu Logaškega

polja, je na poti proti Ljubljanski kotlini zgoščenih več prazgodovinskih točk – Gradišče na Strmici (št. 65), Pod Smrekovcem (št. 63) in Pod Ostrim vrhom (št. 64), ki so še neraziskane in jih zato še ni mogoče ožje datirati. Notranjska kulturna skupnost je tako imela popoln nadzor nad svojim teritorijem in nad trgovskimi tokovi, ki so potekali med Kvarnerjem oziroma Jadranom in severno Italijo proti jugovzhodnim Alpam in v Panonijo.

Na primeru trnovske nekropole, raziskane leta 1978, in tudi nekropol na Križni gori in Šmihelu pod Nanosom lahko rečemo, da je notranjska skupnost na začetku železne dobe svoje blagostanje doživela v 8. in 7. st. in da so se najkasneje v prvi polovici 6. stoletja na vseh treh velikih naselbinah pojavile spremembe, morda prekinitev poselitve.

Nerazjasnjena ostajajo še mnoga vprašanja o notranjski skupnosti v železni dobi. Med njimi je prav gotovo najbolj zagonetno ravno vprašanje vzroka usihanja nekaterih velikih naselbin na Notranjskem v teku 6. stoletja pr. n. št. in nato ponoven vzpon, kot dajeta slutiti naselbini na Soviču in Šmihelu pod Nanosom, ki sta v sklopu Postojnskih vrat – glavnega prehoda med Mediteranom in Srednjo Evropo.¹²²

Zahvale

Prispevek je nastal ob pomoči številnih sodelavcev. Ob pisanju teksta me je spodbujala in vodila Biba Teržan. Številne tehnične rešitve v prispevku in pri oblikovanju tabel so zasluga Sneže Tecco Hvala. Andrej Mihevc je kritično pregledal dele tekstov z geografsko in krasoslovno vsebino. O notranjskih najdiščih in o njihovi problematiki mi je ob najinih pogovorih veliko informacij razkrila Patricija Bratina. Podatke o izkopavanjih v Majlontu ob vznožju Soviča mi je posredoval Draško Josipovič. Risbe predmetov s trnovske nekropole so delo Ide Murgelj. Predmete s Soviča in Cvingerja je narisal Marko Zorović. Še pred oddajo prispevka v uredništvo Arheološkega vestnika mi je pri pripravi slikovnega gradiva pomagal Peter Križman. Vsem omenjenim se iskreno zahvaljujem.

¹²⁰ Urleb 1974, 63–65; Urleb 1990.

¹²¹ Smajila 2020.

¹²² Gabrovec 1987, 151–177; Horvat, Bavdek 2009.

- ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana, 1975.
- BATTAGLIA, R. 1927, Necropoli e Castellieri dell'età del ferro del Carnaro. – *Bulletino di paletnologia Italiana* 47, 93–115.
- BAVDEK, A. 2006a, Postojna, arheološko najdišče Sovič. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41 (2000–2004), 153–154.
- BAVDEK, A. 2006b, Babno polje, Gradišče Farjevka (Farjovec). – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41 (2000–2004), 7.
- BAVDEK, A. 2007a, Seznam arheoloških (sistematičnih, sondažnih, zaščitnih) izkopavanj in nadzorov. – V / In: A. Čuk (ur. / ed.), *Notranjski muzej Postojna: šestdeset let*, 87–95, Postojna.
- BAVDEK, A. 2009, Pregled skozi najstarejšo zgodovino Planinskega polja. – V / In: P. Jakopin (ur. / ed.), *Planinska dolina. Ljudje in kraji ob Unici*, 79–89, Ljubljana.
- BAVDEK, A. 2015, Na obrobju Pivške kotline / On the Edge of the Pivka Basin. – V / In: A. Bavdek, A. Čuk (ur. / eds.), *Predjamski zaklad / The Predjama treasure cache*, 12–21, Postojna.
- BAVDEK, A. 2017a, Italijanski speleološki inštitut, Franco Anelli in dediščina Betalovega spodmola / Italienisches speläologisches Institut, Franco Anelli und das Erbe der Höhle von Betalov spodmol. – V / In: A. Bavdek (ur. / ed.), *Betalov spodmol*, 26–41, Postojna.
- BAVDEK, A. 2017b, Dodatek; holocenske najdbe / Anhang; holozäne Funde. – V / In: A. Bavdek (ur. / ed.), *Betalov spodmol*, 66–69, Postojna.
- BAVDEK, A. 2018, Late Bronze and Early Iron Age in the Notranjska region. – V / In: *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 65–72.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014a, Trnovo pri Ilirski Bistrici / Trnovo near Ilirska Bistrica. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 537–547.
- BAVDEK, A., M. URLEB 2014b, Križna gora pri Ložu / Križna gora near Lož. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 525–535.
- BAVDEK et al. 2009 = A. Bavdek, A. Mihevc, B. Toškan, A. Velušček 2009, Arheološke najdbe iz Križne jame / Archaeological finds from Križna jama cave. – *Arheološki vestnik* 60, 17–32.
- BAVDEK et al. 2010 = A. Bavdek, R. Cunja, S. Karinja, K. Mihovilič, A. Starac, Ž. Ujčić, M. Vidulli Torlo, M. Mlinar, B. Žbona Trkman 2010, Katalog / Catalogo. – V / In: R. Cunja, M. Mlinar (ur. / eds.), *S fibula v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla carniola Interna e dall'Insontino tra preistoria e alto medioevo*, Koper / Capodistria.
- BAVDEK et al. 2016 = A. Bavdek, P. Bratina, D. Josipovič, J. Rupnik 2016, *Pogled na Sovič: iz arheološkega depoja Notranjskega muzeja Postojna / View of Sovič: as seen from the archaeological depot of the Notranjska Museum in Postojna*. – Postojna.
- BIANCA PERONI, V. 1976, *Die Messer in Italien / I coltelli nell'Italia continentale*. – *Prähistorische Bronzefunde* 7/2.
- BORGNA et al. 2018a = E. Borgna, P. Cassola Guida, K. Mihovilič, G. Tasca, B. Teržan 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Antico e Bronzo Recente. – V / In: *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 75–96.
- BORGNA et al. 2018b = E. Borgna, P. Cassola Guida, S. Corazza, K. Mihovilič, G. Tasca, B. Teržan, S. Vitri 2018, Il Caput Adriae tra Bronzo Finale e antica età del ferro. – V / In: *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 97–118.
- BOŽIČ, D. 2008, *Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Studies on fibulae and on the relative chronology of the Late La Tène period / Poznolatensko-rimsko grobišče v Novem mestu. Ljubljanska cesta in Okrajno glavarstvo. Študije o fibulah in o relativni kronologiji pozne latenske dobe*. – Katalogi in monografije 39.
- BRATINA, P. 2001, Podgraje, cerkev Karmelske Matere božje. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 38 (1999), 86–87.
- BRATINA, P. 2005, Tabor nad Zagorjem – Šilentabor. Zaščitna arheološka sondiranja na območju grajskega kompleksa / Tabor above Zagorje – Šilentabor. Archaeological Rescue Sample Trenching in the Area of the Castel Complex – *Acta carsologica* 34/3, 691–767.
- BRODAR, S. 1951, Paleolitski sledovi v Postojnski jami. – *Razprave 4. razreda SAZU* 1, 245–284.
- CARANCINI, G. L. 1975, *Die Nadeln in Italien / Gli spilloni nell'Italia continentale*. – *Prähistorische Bronzefunde* 13/2.
- CASSOLA GUIDA, P., S. MIZZAN 1996, *Pozzuolo del Friuli 2/1. La prima età del ferro nel settore meridionale del Castelliere*. – Studi e ricerche di Protostoria mediterranea 4.
- CIMERMAN, F. 1966, Henrik Freyer – geolog in paleontolog. Ob stoletnici smrti Henrika Freyerja. – *Proteus* 28/9–10, 1–32.
- COLONNA, C., L. SALZANI, E. TOMAELLO 2010, Catalogo. – V / In: L. Salzani, C. Colonna (ur. / eds.), *La fragilità dell'urna. I recenti scavi a Narde. Necropoli di Frattesina (XII-IX sec.a.C.)*, 181–374, Rovigo.
- ČERČE, P., P. TURK 1996, Depoji pozne bronze dobe – najdiščne okoliščine in struktura najdb / Hoards of the Late Bronze Age – The Circumstances of Their Discovery and the Structure of the Finds. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 7–30.
- DESCHMANN, K. 1878, Eine heidnische Urnengrabstätte bei Zirkniz in Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 8, 137–142.
- DESCHMANN, C., F. HOCHSTETTER 1879, *Prähistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain. Erster Bericht der Prähistorischen Commission der math.-natur. Classe der kaiser. Akademie der Wissenschaften*. – *Denkschriften der math.-natur. Classe der kaiser. Akademie der Wissenschaften*, Bd. 42, 1–44.
- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502944>
- FLEGO, S., M. ŽUPANČIČ 2012, K arheološki dejavnosti L. K. Moserja v jamah Tržaškega krasa / Appunti sulle ricerche archeologiche di L. K. Moser nelle grotte del Carso Triestino. – V / In: S. Flego, L. Rupel (ur. / eds.), *Ludwig Karl Moser (1845–1918), med Dunajem in Trstom / Ludwig Karl Moser (1845–1918), tra Vienna e Trieste*, 127–199, Ljubljana, Trst.
- FRELIH, M. 1988, Komunikacijski sistem v prazgodovini in antiki na primeru Logaške kotline. – V / In: E. Kopal

- (ur / ed.), *Mladinski raziskovalni tabor. Logatec*, 88, *Zbornik poročil raziskovalnih skupin*, 10–51, Logatec.
- FRELIH, M. 1992, La grotta delle Mosche (Mušja jama) presso Škocjan (San Canziano) sul carso ed il suo ruolo di ambiente di culto quale punto d'incontro delle culture del tardo bronzo dell'Italia peninsulare, dei Balcani, dell'Europa centrale e dell'area Egea. – *Atti della Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia* 6 (1987–1991), 73–104.
- GABROVEC, S. 1973, Začetki halštatskega obdobja v Sloveniji (Der Beginn der Hallstattzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 338–386.
- GABROVEC, S. 1964–1965, Halštatska kultura v Sloveniji (Die Hallstattkultur Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 15–16 (1965), 21–63.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4. *Bronzano doba*, 17–96, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezno doba*, 25–182, Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, 145–188.
- GASPARI, A. 2000, Ulaka. Prazgodovinska in rimska naselbina nad Starim trgom pri Ložu. – Magistrsko delo / MA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GASPARI, A. 2020, Ulaka. – V / In: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur. / eds.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor roman settlements in Slovenia*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40, 141–171. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 461–506.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Notranjska. Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- GUŠTIN, M. 2011, Po dolini Reke in Pivke skozi davno preteklost. – V / In: I. Simčič (ur. / ed.), *Občina Ilirska Bistrica*, 34–47, 66–67, Ilirska Bistrica.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2017, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre 2/1. Keramika s brončanodobne gradine Monkodonja. Tekst / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens 2/1. Die Keramik aus der bronzezeitlichen Gradina Monkodonja. Text*. – Monografije i katalozi 28/1.
- HITZINGER, P. 1854, Alterthümliche Funde. – *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain* 9, 93–95.
- HOCHSTETTER, F. 1881 Die Kreuzberghöhle bei Laas in Krain. – *Denkschriften der math.-natur. Classe der kaiser. Akademie der Wissenschaften* 43, 1–18.
- HOERNES, M. 1887, Die diesjährigen Ausgrabungen auf dem "Grad" von St. Michael bei Adelsberg in Krain. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 17, [2–5].
- HOERNES, M. 1888, Die Gräberfelder an der Wallburg von St. Michael bei Adelsberg in Krain. – *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 18, 217–249.
- HORVAT, J. 1995, Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Baba pri Slavini (Notranjska [Inner Carniola] at the Beginning of the Roman Period: Parti near Stara Sušica, Ambroževo gradišče and Baba near Slavina). – *Arheološki vestnik* 46, 177–216.
- HORVAT, J. 2002, The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel / Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom. – *Arheološki vestnik* 53, 117–192.
- HORVAT, J. 2005, Poselitev na Pivškem in ob zgornjem toku Reke od pozne bronaste dobe do pozne antike / Settlement in the Pivka Area and Along the Upper Course of the Reka River From the Late Bronze Age to the Late Antique Period. – V / In: *Kras. Voda in življenje v kamniti pokrajini / Water and life in a rocky landscape*, 220–248, Ljubljana.
- HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Odra. The gateway between the Mediterranean and Central Europe*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 17. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545635>
- JERIN, B. 2001, Čolničaste fibule v Sloveniji. – Diplomaska naloga / BA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- KOROŠEC, J. 1956, *Arheološke ostaline v Predjami (The archaeological remains at Predjama)*. – Razprave 1. razreda SAZU 4/1.
- KRANJIC, A. 2002a, Geologija in geomorfologija (Geology and geomorphology). – V / In: A. Gaberščik (ur. / ed.), *Jezero, ki izginja. Monografija o Cerknškem jezeru*, 18–25, Ljubljana.
- KRANJIC, A. 2002b, Speleologija (Speleology). – V / In: A. Gaberščik (ur. / ed.), *Jezero, ki izginja. Monografija o Cerknškem jezeru*, 38–43, Ljubljana.
- LAHARNAR, B. 2012, *Notranjska med prazgodovino in antiko*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- LAHARNAR, B., E. LOZIČ, A. MIŠKEC 2020, Gradišče nad Knežakom / Gradišče nad Knežkom. – V / In: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur. / eds.), *Manjša rimska naselja v slovenskem prostoru / Minor Roman settlements in Slovenia*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40, 123–140. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- LAZAREVSKI POKLAR, E. 2000, Prazgodovinska gradišča na Ilirskobistriškem in na Pivki. – *Bistriški zapisi* 5, 148–161.
- LEBEN, F. 1956, Sondiranje v jami Brlovki. – *Arheološki vestnik* 7, 441–443.
- LEBEN, F. 1957, Nove arheološke najdbe v jamah na Notranjskem (Nuovi scavi nella Slovenia interiore). – *Arheološki vestnik* 8, 302–316.
- LEBEN, F. 1971, *Kulturna pripadnost jamskih najdb na področju jugovzhodnih Alp v prazgodovinskem obdobju*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu (neobjavljeno / unpublished).

- LEBEN, F. 1975a, Turščeva skednenca. – V / In: *ANSI*, 148.
- LEBEN, F. 1975b, Tomšičeva jama. – V / In: *ANSI*, 149.
- LEBEN, F. 1975c, Županov spodmol. – V / In: *ANSI*, 150.
- LEBEN, F. 1975d, Marketov spodmol. – V / In: *ANSI*, 157.
- LEBEN, F. 1975e, Brlovka. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1975f, Ovčarski spodmol. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1975g, Jama v Lozi. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1975h, Žegnana jama. – V / In: *ANSI*, 158.
- LEBEN, F. 1978, Osteološke in kulturne najdbe prazgodovinskega človeka iz kraških jam Slovenije in mejnega ozemlja (I rinvenimenti di ossa e di oggetti di culto dell'uomo preistorico nelle grotte carsiche della Slovenia e dei territorio limitrofi). – *Arheološki vestnik* 29, 13–35.
- LONZA, B. 1981, *La ceramica del castelliere degli Elleri*. – Società per la preistoria e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia. Quaderno 4.
- MARCHESETTI, C. 1903, *I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*. – Trieste (Reprint 1981: A. M. Radmilli, D. Cannarella (ur. / eds.), Società per la preistoria e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 3).
- MIHOVILIČ, K. 1972, Nekropola gradine iznad Limskog kanala / La necropoli del castelliere "Gradina" sovrastante il Canale di Leme. – *Histria archaeologica* 2/2.
- MIHOVILIČ, K. 2001, *Nezakcij. Prapovjesni nalazi 1900. – 1953. / Nesatctium. Prehistoric finds 1900 – 1953.* – Monografije i katalozi 11.
- MIHOVILIČ, K. 2007, I vasi del tipo kothon nell'Adriatico orientale. – V / In: *Piceni ed Europa. Atti del convegno*, Arheologija di frontiera 6, 85–94.
- MIHOVIČIĆ, K. 2013, *Histri u Istri: željezno doba Istre / Gli Istri in Istria: Letà del ferro in Istria / The Histri in Istria: The Iron Age in Istria*. – Monografije i katalozi 23.
- MLINAR, M. 2014, Most na Soči. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 611–614.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1996, La necropoli di S. Barbara presso il castelliere di Monte Castellier degli Elleri (Muggia-Trieste). – *Aquileia Nostra* 67, 10–46.
- MOSER, K. 1899, *Der Karst und seine Höhlen*. – Trieste.
- MOSER, C. 1903, Untersuchungen prähistorischer und römischer Fundstätten im Küstenlande und in Krain. – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 1, 7–32.
- MÜLLNER, A. 1880, Archäologische Excursion nach Süd-Steiermark und Krain 2. – *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* N. F. 6, XXI–XXVI.
- MÜLLNER, A. 1892, Die "gradišča" in Krain, Das Gradišče von St. Michael bei Hrenovic. – *Argo* 1, 25–28, 41–50, 65–74, 81–88, 105–118.
- MÜLLNER, A. 1893, Die "gradišča" in Krain, Das Gradišče von St. Michael bei Hrenovic. – *Argo* 2, 17–22, 41–48.
- OGRIN, M. 1998, Trortaste fibule v Sloveniji (Die Dreiknopffibel in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 49, 101–132.
- OMAHEN, M. 2017, Arheološke raziskave ob gradnji na Soviču nad Postojno (EŠD 9601 – Postojna - Arheološko najdišče Sovič). – V / In: B. Djurić, P. Stipančić (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2016. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva Ljubljana, Narodni muzej Slovenije - Metelkova 16.–17. marec 2017, 38, Ljubljana. [<http://www.arheologija.si/files/2018/01/arheologija-v-letu-2016-1.pdf>]
- OMAHEN, M. 2018, Arheološke raziskave na Soviču nad Postojno. – V / In: P. Stipančić, B. Djurić (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2017. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva Ljubljana, Narodni muzej Slovenije - Metelkova 7. - 8. marec 2018, 48, Ljubljana. [<http://www.arheologija.si/files/2018/02/Arheologija-v-letu-2017.pdf>]
- OSOLE, F. 1962–1963, Mlajši paleolitik iz Ovčje jame (Le paléolithique supérieur de la Ovčja jama). – *Arheološki vestnik* 13–14 (1963), 129–256.
- OSOLE, F. 1991, Betalov spodmol, rezultati paleolitskih izkopavanj S. Brodarja, II. del. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 19, 7–129.
- PABST, S. 2012, *Die Brillenfibeln, Untersuchungen zu spät-bronze-und ältereisenzeitlichen Frauentrachten zwischen Ostsee und Mittelmeer*. – Marburger Studien zu Vor-und Frühgeschichte 25.
- PAVLIN, P., J. DULAR 2007, Prazgodovinska višinska naselja v Posavskem hribovju (Prahistoric hilltop settlements in the Posavje Hills). – *Arheološki vestnik* 58, 65–120.
- PEČNIK, J. 1904, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem. – *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 14, 125–143, 185–196.
- PETRU, P. 1975a, Gorenji Logatec. – V / In: *ANSI*, 191.
- PETRU, P. 1975b, Kalce. – V / In: *ANSI*, 191, 192.
- PLACER, L. 1994–1995, O zgradbi Soviča nad Postojno. – *Geologija* 37–38, 552–560.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani (Das vorgeschichtliche Gräbelfeld in Ljubljana)*. – Razprave 1. razreda SAZU 13/2.
- PUŠ, I. 1988–1989, Bronastodobna naselbina pri Žlebiču (Eine bronzezeitliche Siedlung bei Žlebič). – *Arheološki vestnik* 39–40 (1989), 345–366.
- RUARO LOSERI et. al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896-1900*. – Atti dei Civici Musei di Storia ed arte di Trieste. Monografie di Preistoria 1.
- RUTAR, S. 1895, Završniška gosposčina na Krasu. – *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5, 213–228.
- SAPAČ, I. 2005, Postojna (Adelsberg), grad. – V / In: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji* 3. *Notranjska 1. Med Planino, Postojna in Senožečami*, Grajske stavbe 17, 96–104, Ljubljana.
- SCHEIN, V. 1993, *Poročilo arheološke skupine*. – V / In: I. Žolgar (ur. / ed.), *Ekološko-raziskovalni tabor Cerknško jezero*, 93, 41–45, Ljubljana.
- SCHEIN, V. 2002, *Nekaj utrinkov o nekdanji poselitvi širše okolice Cerknškega jezera (Some details on the ancient colonisation of the wider surroundings of Cerknško polje)*. – V / In: A. Gaberščik (ur. / ed.), *Jezero, ki izginja. Monografija o Cerknškem jezeru*, 289–303, Ljubljana.
- SCHMID, W. 1937, Ulaka. Japodska naselbina nad Starim trgom pri Ložu (Ulaka. Colonie des Japodes audessus de Stari trg près de Lož). Prvo poročilo o raziskovanjih I. 1936. – *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 18, 17–32.
- SIMČIČ, I., F. POKLAR 2008, Josip (Nadoslav) Potepan – Škrljov. – *Ilirske teme* 5.

- SMAJILA, N. 2020, *Bronastodobna najdišča opatijskega Krasa (Pasjak, Šapjane, Loza II)*. – Magistrsko delo / MA thesis, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper (neobjavljeno / unpublished).
- STEINBERG, v. F. A. 2015, *Temeljito poročilo o na Notranjskem ležečem Cerkniskem jezeru* (F. A. v. Steinberg, Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See, Laybach 1758, prevod: P. Debenjak in A. Maver et al.). – Cerknica.
- ŠVAJNCER, J. J. 2018a, *Zakladi zgodovine*. – Logatec.
- ŠVAJNCER, J. J. 2018b, *Gradišče Velike bukve nad Logatcem. Neznani zakladi zgodovine. Prispevek k poznavanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*. – Logatec.
- TECCO HVALA, S. 2014a, Kačaste fibule z območja Slovenije (Serpentine fibulae from Slovenia). – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TECCO HVALA, S. 2014b, Lončene situle iz starejše železne dobe na območju Slovenije (Early Iron Age ceramic situlae from Slovenia). – V / In: S. Tecco Hvala (ur. / ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 323–339. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27 (1977), 317–536.
- TERŽAN, B. 1978, O halštatski noši na Križni gori (Über das Trachtzubehör auf Križna gora). – *Arheološki vestnik* 29, 55–63.
- TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae* (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem *Caput Adriae*). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B. 1992, Beobachtungen zu den ältereisenzeitlichen Bestattungssitten im mittleren und südostalpinen Raum. – V / In: I. R. Metzger, P. Gleirscher (ur. / eds.), *Die Räter / I Reti*, 451–474, Bozen / Bolzano.
- TERŽAN, B. 1996, Sklepna beseda / Conclusion. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 243–258.
- TERŽAN, B. (ur. / ed.) 1996, *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*. – Katalogi in monografije 30.
- TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia / Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.
- TERŽAN, B. 2016, Škocjan – kraj na stičišču svetov. Povzetek in sklepna beseda / San Canziano – crocevia di culture. Sintesi e considerazioni conclusive / Škocjan – at the meeting point of worlds. Summary and conclusion. – V / In: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk (ur. / eds.), *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem 3 / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle eta del bronzo e del ferro in Slovenia 3*, Katalogi in monografije 42, 345–472.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V / In: Teržan, Črešnar (ur. / eds.) 2014, 703–725.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur. / eds.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of Bronze-and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- TRAMPUŽ OREL, N. 1996, Spektrometrične raziskave depojskih najdb pozne bronaste dobe / Spectrometric Research of the Late Bronze Age Hoard Finds. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 165–242.
- TRAMPUŽ OREL, N. 2006, Prvi denar. – V / In: T. Nabergoj (ur. / ed.), *Stopinje v preteklost. Zakladi iz arheoloških zbirk Narodnega muzeja Slovenije*, 96–97, Ljubljana.
- TURK, P. 1994, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- TURK, P. 1996, Daticija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 89–124.
- TURK, P., I. MURGELJ 2008, Ponovno najdeni apulski kraterji iz Stične / Die wiederaufgefundenen apulischen Kratere aus Stična. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan (ur. / eds.), *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Stična II/2. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*, Katalogi in monografije 38 (2010), 159–172.
- TURK, P., M. TURK 2019, Skrivnostno brezno. – V: P. Bitenc, P. Turk, M. Turk (ur. / eds.), *Najstarejše zgodbe s stičišča svetov*, 206–209, Ljubljana.
- UREM, D. 2012, *Limska gradina – keramika s področja nekropole / Limska Gradina – Pottery from the Area of the Necropolis*. – Monografije i Katalogi 21.
- URLEB, M. 1956, Arheološke najdbe z Unca pri Rakeku (La scoperte archeologiche di Unec presso Rakek). – *Arheološki vestnik* 7, 292–296.
- URLEB, M. 1957, Gradišče v Slavini (Il castelliere di Slavina). – *Arheološki vestnik* 8, 150–161.
- URLEB, M. 1960, Tržišče – Cerknica – Nekropola. – *Arheološki pregled* 2 (1961), 76–77.
- URLEB, M. 1958–1959a, Slavina, Gradišče Baba. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 282.
- URLEB, M. 1958–1959b, Vrh nad Knežakom. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 282, 284.
- URLEB, M. 1958–1959c, Slavina, Gradišče. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 286.
- URLEB, M. 1958–1959d, Stara Sušica. – *Varstvo spomenikov* 7 (1960), 290.
- URLEB, M. 1973, Halštatska nekropola na Križni gori pri Ložu (Die hallstattzeitliche Nekropole auf der Križna gora bei Lož). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 507–520.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- URLEB, M. 1975a, Gradišča v Pivški kotlini. – *Ljudje in kraji ob Pivki* 1, 62–71.
- URLEB, M. 1975b, Cvinger. – V / In: ANSl, 149.
- URLEB, M. 1979, Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani (Stara Sušica bei Košana). – *Arheološki vestnik* 30, 151–158.
- URLEB, M. 1980, Nova odkritja na halštatski nekropoli Trnovo pri Ilirski Bistrici. – *Situla* 20/21 (1981), 285–289.
- URLEB, M. 1983a, Šmarata. – *Varstvo spomenikov* 25, 212.
- URLEB, M. 1983b, Čepno. – *Varstvo spomenikov* 25, 213–214.
- URLEB, M. 1984, Po arheoloških sledovih na Bistriškem. – *Bistriški zapisi* 2, 36–43.

- URLEB, M. 1985a, Arheološke najdbe iz Postojne. – *Ljudje in kraji ob Pivki* 2, 133–144.
- URLEB, M. 1986, Dolenja vas. – *Varstvo spomenikov* 28, 247–248.
- URLEB, M. 1990, Grad pri Šmihelu pod Nanosom – rezultati zaščitnih izkopavanj (Grad bei Šmihel unter dem Nanos – Resultate der Schutzgrabungen). – *Arheološki vestnik* 41, 89–103.
- URLEB, M., N. OSMUK 1978, Trnovo, Ilirska Bistrica – nekropola starejše železne dobe. – *Arheološki pregled* 20 (1979), 27–30.
- URLEB, M., N. OSMUK 1980, Trnovo pri Ilirski Bistrici. – V / In: P. Petru (ur. / ed.) *Rešena arheološka dediščina Slovenije (1945–1980)*, 116, Ljubljana.
- URLEB, M., N. OSMUK 1981, Trnovo. – *Varstvo spomenikov* 23, 217–219.
- VELUŠČEK, A. 2009, Koliščarska naselbina Stare gmajne pri Verdu / Stare gmajne pile-dwelling settlement near Verd. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.), *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas. Ljubljansko barje v 2. polovici 4. tisočletja pr. Kr. / Stare gmajne pile-welling settlement and its era. The Ljubljansko barje in the 2nd half of the 4th millennium BC*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 16, DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545611>
- VIDOJEVIČ, T. 2018, *Dolina reke Reke v prazgodovini. Analiza prostora in materialne kulture*. – Magistrsko delo / MA thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- WINDISCHGRÄTZ, E. 1884, Eisenschwert von St. Michael in Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 14, [112].
- WINDISCHGRÄTZ, E. 1885, Bemerkungen über die Classificirung seiner prähistorischen Funde in Krain. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 15, [92–97].
- WINDISCH-GRAETZ, U. 1938, Prime ricerche Palenologiche nella Grotta di Castel Lueghi presso Postumia. – *Le grotte d'Italia.*, ser. II/3, 83–105.
- ŽIGON, T. 1992, *Grad Haasberg in knezi Windischgraetz*. – Logatec.
- ŽIGON, T. 2009, Gradovi. – V / In: P. Jakopin (ur. / ed.), *Planinska dolina. Ljudje in kraji ob Unici*, 134–144, Planina pri Rakeku.

Neobjavljena poročila / Unpublished reports

- BAVDEK, A. 2007b, *Poročilo o arheoloških sondiranjih v cerkvi sv. Jurija v Šmihelu pod Nanosom*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- JOSIPOVIČ, D., A. JURCA, J. RUPNIK 2011, *Poročilo ob spremljavi gradbenih del na Majlontu v Postojni*. – Hrani: arhiv Avgusta d. o. o.
- OLIČ, S. 2006, *Logatec – Zapolje. Poročilo o zaščitnem arheološkem izkopavanju*. – Hrani: arhiv Arheološke raziskave Slobodan Olič s. p.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2016, *Prvo strokovno poročilo o raziskavah ob gradnji na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica; Avgusta d. o. o.
- OMAHEN, M., J. RUPNIK 2017, *Prvo strokovno poročilo o arheološkem testnem izkopu na arheološkem najdišču Sovič (parcela št. 1621/1 in 1621/4, k.o. 2490 Postojna)*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Nova Gorica; Avgusta d. o. o.
- TURK, M. 2017, *Poročilo o arheološkem sondiranju v Spodmolu v Selški lozi*. – Hrani: arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.
- URLEB, M. 1981, *Gradišče na Štirni*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- URLEB, M. 1982, *Arheološka sondiranja v Šmarati*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- URLEB, M. 1983c, *Arheološka raziskovanja v Orehku in okolici leta 1983*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.
- URLEB, M. 1985b, *Arheološka raziskovanja Orehka in okolice v letu 1984*. – Hrani: arhiv Notranjskega muzeja Postojna.

The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Ages

Translation

RESEARCH HISTORY

When attempting to outline the century-and-a-half-long research history of prehistoric sites, we cannot overlook Postojna Cave (Postojnska jama) and the discovery of its inner parts in 1818, which attracted numerous, primarily natural science researchers from all over Europe, in their desire to unearth fossilised human and animal bones in the cave. Among them was Henrik Freyer, later employed as the first curator of the Provincial Museum of Carniola (Krainisches Landesmuseum – Rudolfinum) in Ljubljana.¹ On the other hand, Križna jama cave (*App. 1: No. 90*) brought to Notranjska members of the Prehistoric Commission at the Vienna Academy of Sciences under the leadership of Ferdinand von Hochstetter.² They excavated in this cave in 1878 and 1879, and found an enviable amount of cave bear bones.

In their discovery of archaeological sites, the first researchers of Notranjska prehistory were led by the landscape's natural conditions. They explored slopes at the margins of plains and near karstic ravines which enable easier passage over the landscape. In comparison with extensive research in the Dolenjska and Štajerska regions, the excavations in Notranjska were relatively small-scale and directed only towards a few archaeological locations. Nearby the pass at Razdrto (*Fig. 1*), the settlement of Grad above Šmihel pod Nanosom (No. 5) was discovered, with necropolises in its surroundings. Following the first mentions of the priest in Postojna, a dean, writer, and historian Peter Hitzinger in the mid-19th century, Josef Szombathy, Moritz Hoernes, Alfons Müllner, and Walter Schmid³ excavated here in the second half of the 19th and in the beginning of the 20th century. Prince Ernst Ferdinand von Windischgrätz, a connoisseur and collector of antiquities, also played an important role in the research at this site. With the zeal of a true collector, he acquired finds that local “diggers” found at the settlement and in the graves. He

also commissioned and financed the excavations.⁴ The reason for the intensive excavations at the settlement under Nanos mountain were certainly the good description and clear plan of the settlement, which were made by Hochstetter and the curator of the Provincial Museum of Carniola in Ljubljana, Karel Dežman (Carl Deschmann), upon their inspection of the site in 1878. In addition to Šmihel, they also described and evaluated Tržišče above Dolenja vas near Cerknica (No. 72), the settlement on the edge of Lake Cerknica.⁵ Only a year earlier, upon the accidentally discovered burials, Dežman excavated another 60 cremation Hallstatt graves on the slope of Tržišče.⁶ According to the writing of the geographer Franc Anton von Steinberg from the mid-18th century, locals frequently found artefacts on the hillfort, especially coins.⁷

⁴ Several members of the von Windischgrätz family, who were the owners of castles and estates in the Notranjska region from 1846 to 1944 (Planina, Šteberk, Logatec, and Jama), were great enthusiasts of antiquities; they also bought and acquired archaeological artefacts. The most enthusiastic among them were Prince Ernst Ferdinand von Windischgrätz (1827–1918) (Windischgrätz 1884; 1885; Horvat 2002) and his niece, the Duchess of Mecklenburg, born Princess Marie von Windischgrätz (1856–1929), who was mostly “archaeologically active” in the Dolenjska region (Dular 2003, 71–84). According to a local forester from Planina, she reportedly also excavated in the Windischgrätz's forests in Notranjska. Nothing more is known about her excavations. Her nephew, Prince Hugo Vinzenz von Windischgrätz (1887–1959), also a collector of antiquities, performed excavations himself (Windisch-Graetz 1938) in the first half of the 20th century in the cave Jama pod Jamskim gradom (No. 7; Konjski hlev). Under his financial and organisational patronage, the excavations in this cave (*Fig. 2*) continued even during World War II. The archaeological excavations in Predjama were under the strict control of the Supervision in Trieste and the researcher at the Istituto Speleologico Italiano, Franco Anelli, and occasionally also the archaeologist Raffaello Battaglia (Bavdek 2015, 15; ead. 2017a, 35–36). Until an arson attack in 1944, the summer and hunting residence of the Windischgrätzs in the mansion Haasberg near Planina was piled with antiquities, the most exclusive of which adorned the mansion's entrance hall (Žigon 1992, 28; ead. 2009, 140).

⁵ Deschmann, Hochstetter 1879.

⁶ Deschmann 1878.

⁷ Steinberg 2015, 10–11.

¹ Brodar 1951, 248–249; Cimerman 1966, 10–15.

² Hochstetter 1881; Bavdek et al. 2009, 19.

³ Hitzinger 1854; Hoernes 1887; 1888; Müllner 1892; 1893; Schmid 1937, 17–32.

In 1880, a thorough topographic survey of the Upper Pivka (Zgornja Pivka) and the Reka Valleys was published by Alfons Müllner, the then conservator of the Viennese Central Commission.⁸ He supplemented the descriptions of some of the potential settlements with their sketches, among them of a large settlement at Trnovo near Ilirska Bistrica (No. 41). A few years later, the Trnovo hillfort was excavated by Ludwig Karl Moser, otherwise an important researcher of cave sites in the Triestine Karst. In Notranjska, he only trenched a few caves that he found archaeologically interesting (the caves Luknja v skali near Razdrto, Žegnana jama near Orehek, and Brlovka (No. 18)).⁹ In a book about hillforts, published at the turn of the century and discussing primarily settlements in Kras, Carlo Marchesetti also mentioned and mapped some hillforts in the Pivka Basin (Pivška kotlina) and Reka Valley on the way towards Kvarner Bay.¹⁰

In this initial period, the research of prehistoric settlements was often in the hands of individuals. In 1876 and 1877, prehistoric finds were unearthed at Stari grad (Metulje) (No. 89) at Bloke, which were dug out by the local priest Kunz. For Jernej Pečnik, Notranjska did not hold much potential in the sense of finding something grand. His attention was drawn only by a few locations on the ridges along the river Pivka and in the Loška dolina area.¹¹ More significant are his topographic overview of a part of Notranjska and short descriptions of “prehistoric dwellings” published in the journal *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*. There it is also possible to read about the findings of extensive topographic surveys of the historian Simon Rutar, who mentions ancient settlements in Notranjska.¹² The pursuit of archaeological remains by an amateur historian and collector Josip Potepan in the wider area of Ilirska Bistrica contributed that the valley was not archaeologically completely unknown.¹³

Between the two World Wars, when Notranjska was divided between Italy and Yugoslavia with the border running along the Javorniki ridges, there was not much research done of the prehistoric sites on either side. On the Italian side, they were still

focused primarily on the search for prehistoric human in karst caves (Postojnska jama cave system, Betalov spodmol cave (No. 9), etc.). Excavation of a cemetery at Trnovo near Ilirska Bistrica is a rare exception. In 1926, Raffaello Battaglia, a professor of anthropology at the University in Padova, unearthed there more than 200 graves from the Early and Late Iron Age. The same year, he also investigated hillfort perimeters in the surroundings of Knežak.¹⁴ The most extensive and significant were excavations between 1941 and 1943 in the cave Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev) (No. 7; Fig. 2), revealing a rich culture of the Eneolithic and Bronze Age, and also Late Hallstatt, the representative of which is a Certosa fibula of Type X (according to Biba Teržan).¹⁵ On the other side of the Javorniki hills, Rajko Ložar investigated at Gradišče on Slivnica above Cerknica in 1935 (No. 80).¹⁶ In the following years, Walter Schmid led excavations of the settlement on Ulaka in the Loška dolina area (No. 92), the beginnings of which date back to the Early Iron Age.¹⁷

Many prehistoric finds unearthed in Notranjska from the end of the 19th and in the first half of the 20th century ended up in different institutions and several private collections. The majority of the finds are kept by the Natural History Museum in Vienna (Naturhistorisches Museum in Wien) and the National Museum of Slovenia (Narodni muzej Slovenije, hereon NMS) in Ljubljana. Archaeological material from the cave Jama pod Jamskim gradom is kept by the Notranjska Museum (Notranjski muzej, hereon NMP) in Postojna. Many artefacts acquired by individual antiquity collectors are today lost for archaeological study.

After World War II, the establishment of the Notranjska Museum in Postojna and the employment of the archaeologist Mehtilda Urleb fostered the continued research of prehistoric sites in Notranjska. Thorough topographic surveys were conducted in the 1950s and 1960s, followed by trenching of potential archaeological locations, primarily in the Pivka Basin, around Knežak and Slavina, and rescue excavations near Lake Cerknica

⁸ Müllner 1880; Dular 2003, 25–26, 30.

⁹ Moser 1899, 26; Flego, Župančič 2012.

¹⁰ Marchesetti 1903, 91, 109, 149, 155.

¹¹ Guštin 1979, 11, 34–35, Pls. 14–16; Dular 2003, 13–84; Laharnar 2012, 11; Gaspari 2020, 148.

¹² Pečnik 1904, 141, 185–196; Rutar 1895.

¹³ Simčič, Poklar 2008; Guštin 2011, 34–35.

¹⁴ Battaglia 1927, 93–115.

¹⁵ Korošec 1956; see also *Fn. 4.* – Teržan 1976, 331–336, 464–368; Bavdek et al. 2010, 106, Fig. 76.

¹⁶ Guštin 1979, 14, 37, Pl. 36.

¹⁷ Schmid 1937, 17–32; Gaspari 2000; id. 2020, 141–171; see also Laharnar, Murgelj in this volume.

which yielded good results.¹⁸ However, the most data about prehistory in Notranjska was acquired with the discovery of the extensive Hallstatt cemetery on the slopes of Križna gora (No. 91). Years of research of the cemetery continued with the equally long excavations of the settlement at the top of the hill, around the church of St Anne (Fig. 3). The results were introduced to the archaeological profession through the comprehensive treatises on the cemetery and the settlement,¹⁹ while findings of the topographic surveys were included in the publication entitled *Arheološka najdišča Slovenije* in the form of short reports.²⁰ In the 1980s, trenching at the prehistoric sites of Gradišče on Štirna, Krivec, Jančarija, and Šmarata – Ušenične (Nos. 33, 17, 19b, 95)²¹ were carried out in the framework of the projects of the then Karst Museum Collection (Kraška muzejska zbirka). It was housed at the Karst Research Institute (ZRC SAZU, Inštitut za raziskovanje krasa) in Postojna (into which the Notranjska Museum was incorporated). The main part of Mehtilda Urleb's field work was dedicated to saving the archaeological heritage from destruction. New valuable data was thus acquired about settlements at Grad above Šmihel pod Nanosom, at Cvinger (No. 73) and at Tržišče above Dolenja vas near Cerknica as well as in the area of the Razdrto pass.²² Certainly one of the greatest and most successful rescue excavation projects was performed in 1978, when Urleb, together with conservator Nada Osmuk from the Regional Office of the Cultural Heritage Service of Slovenia (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, hereon ZVKDS) in Nova Gorica, excavated 133 cremation graves from the Early Iron Age at Trnovo near Ilirska Bistrica.²³

Simultaneously, an intensive search for traces from the Palaeolithic in karst caves took place primarily in the Pivka Basin. Researchers of the Palaeolithic, Srečko and Mitja Brodar and Franc Osole, frequently stumbled upon Holocene sediments while trenching cave sediments in the upper layers; they mostly belonged to the Bronze,

rarely to the Iron Age.²⁴ The research result and analysis of Holocene cave sediments done by the speleoarchaeologist Franc Leben²⁵ not only in Notranjska but also in other parts of the Slovenian karst contributed to illuminating the function of caves as temporary dwellings or as special natural places for hidden treasures and offerings.²⁶

Research-wise rich years were upgraded by the work of Mitja Guštin, who systematically published archaeological material kept by the museums in Vienna and Ljubljana. Based on this material and publication of cemeteries from Brežec near Škocjan and Križna gora, Guštin named and set the chronology with six phases for the Iron Age Notranjska Group (Notranjska-Kras Group), which encompasses the entire 1st millennium BC. In it, he included the entire area of Notranjska and Kras.²⁷ Notranjska as a special Hallstatt cultural group was first identified by Professor Stane Gabrovec at the beginning of the 1960s, based on common characteristics of the sites in this region. In the 1980s, he partly upgraded the chronological scheme of the Notranjska Group, considering the results of new excavation of graves at Trnovo near Ilirska Bistrica.²⁸ Prehistoric sites in Notranjska, including cemeteries and grave goods from Križna gora, Šmihel, and Trnovo, were in the focus of studies of Professor Biba Teržan about the social structure of the Iron Age communities in this region.²⁹

After 1990, the trend of absence of systematic archaeological field research, which started in the 1980s, continued. New findings about prehistory in the Notranjska region were yielded only by smaller rescue interventions of the archaeologists from the NMP, first Valentin Schein and later Alma Bavdek, at previously known sites in Rakov Škocjan (No. 67), Sovič (No. 13), Farjevka on the karstic plateau Babno polje (No. 100), and rarely at new locations such as Gorenje Jezero (No. 76) and also with stray finds in the St George church near

¹⁸ Urleb 1956; 1957; 1958–1959a–d; 1960; 1975a; 1979.

¹⁹ Urleb 1973; 1974.

²⁰ ANSI 1975 (several authors: *Postojna*, 148–161 and *Logatec*, 191, 192; see e.g. Leben 1975; Petru 1975; Urleb 1975); Bavdek 2007a.

²¹ Urleb 1983a,b and Reports: Urleb 1981; 1982; 1083c; 1985b.

²² Urleb 1986; 1990; Schein 2002, 290–292, 298; Horvat, Bavdek 2009.

²³ Urleb, Osmuk 1979; 1980; 1981; Urleb 1980.

²⁴ Osole 1962–1963; id. 1991, 13, 23; Bavdek 2017b.

²⁵ A few caves with Holocene sediments in Notranjska, researched by Franc Leben: Marketov spodmol (No. 52), Tomšičeva jama (No. 85), Turščeva skednenca (No. 87), Ovčarski spodmol (No. 21), Jama v Lozi (No. 20), Žegnana jama, Brlovka (No. 18), Županov spodmol (No. 19a) (Leben 1956; 1957; 1971; 1975a–h; Bavdek 2009).

²⁶ Leben 1971; id. 1978, 13–35; Gabrovec 1983, 80–87; Frelj 1992; Turk 1994; Čerče, Turk 1996, 10–11; Teržan 2016; Turk P., M. Turk 2019.

²⁷ Guštin 1973; 1979.

²⁸ Gabrovec 1964–1965; id. 1987, 151–177; id. 1999.

²⁹ E.g. Teržan 1978; 1990; ead. 1992, 464–469, Figs. 9–12.

Šmihel pod Nanosom.³⁰ With rescue interventions conducted by the archaeologist Patricija Bratina (ZVKDS Nova Gorica) data about the settlement at Šilentabor (Tabor above Zagorje) (No. 30) in the Pivka Basin and at the settlement of Podgraje (No. 45) at the edge of the Reka Valley were acquired. Due to the rich Iron Age culture discovered there, the results of the latter exceeded all expectations.³¹

In the 1990s, the sites in Notranjska became the popular destination for many unauthorised seekers of archaeological artefacts. Illegal digging up of objects with the help of metal detectors badly damaged many archaeological sites and has forever blurred traces of precise locations and the contexts of artefacts thus found.³² In that time, several overviews of settlement in the valleys of the rivers Pivka and Reka and the area Košana Valley (Košanska dolina) were given, and material from previous excavations on the sites nearby Razdrto re-evaluated. In her treatises, Jana Horvat from the Institute of Archaeology (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo) addresses the prehistoric settlement of Notranjska.³³ In the first publication of the sites near the pass at Razdrto, the NMP also participated.³⁴ The Iron Age fibulae from Notranjska were included in the typological studies within the frame of the Slovenian and wider European area.³⁵ Recent new findings about settlement, culture and chronology of the Iron Age in Notranjska have been brought by the work of Biba Teržan.³⁶ Through the analytical overview of settlement from the Early Bronze Age onwards, she attempts to determine and date the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age in Notranjska and Kras. Radiocarbon dates of bone remains from select graves at Križna gora and Trnovo near Ilirska Bistrica indicate slightly different time period as regards the chronological determination obtained with the

archaeological method. The earliest graves from Trnovo and Križna gora were assigned to the first, earliest Iron horizon.

The most recent research in the discussed area is carried out in accordance with modern archaeological methodology, principles, and standards. Using new technologies in the last decade in Notranjska, new prehistoric sites have been perceived in the areas of Loška dolina (No. 96), Velike Bloke (No. 88), Cerknica (Nos. 70, 71), Begunje pri Cerknici (No. 77), Podskrajnik near Zelše (No. 68), and in part also in the Logatec plain (Nos. 61, 62).³⁷

With the exception of topographic surveys in the Logatec plain (Logaško polje) and Rovte carried out by Urleb in the 1970s, the research of prehistoric locations in this area has been neglected in this respect until only recently. The knowledge about the settlement of Logatec plain in the Bronze and Early Iron Ages originates primarily from the field surveys of archaeologist Marko Frelj at the settlement of Velike bukve (No. 59) and other smaller prehistoric locations.³⁸ Later investigations of the doline in Zapolje near Logatec (No. 62) revealed the material culture of the Bronze Age.³⁹ Locals, who regularly follow earth interventions in the Logatec plain, also contribute numerous data about prehistoric settlement.⁴⁰ From this area, a plethora of archaeological finds that were obtained illegally by unauthorised seekers of antiquities are in the possession of the private War Museum (Vojni muzej) in Logatec.⁴¹

Today, the NMS is credited for some of the major research in Notranjska, which brings new insight into settlement in the Bronze and Early Iron Ages. Very promising in this respect is the project led by Boštjan Laharnar (NMS) with the ambitious title

³⁰ Schein 1993; 2002; Bavdek 2006a, 153–154; ead. Report 2006b, 7; ead. 2007.

³¹ Bratina 2001; 2005.

³² A fair amount of metal detecting finds from Notranjska was acquired by the NMS for its collections and thus saved them from their fate on the open market. They were thoroughly studied by Boštjan Laharnar in his PhD thesis entitled *Notranjska Between Prehistory and Antiquity* (Laharnar 2012).

³³ Horvat 1995; 2005.

³⁴ Horvat, Bavdek 2009.

³⁵ Ogrin 1998; Jerin 2001, 44–47, 74–75, t. 11–12; Pabst 2012; Tecco Hvala 2014a.

³⁶ Teržan 1999; Borgna et al. 2018a, 75–95; Borgna et al. 2018b, 97–118; Bavdek, Urleb 2014a–b; Teržan, Črešnar 2014.

³⁷ Archaeological investigations are performed according to the regulations, standards and principles of sites and monuments protections and under supervision of competent conservator from the Regional Office of the ZVKDS.

³⁸ Frelj 1988. Artefacts from his field surveys are kept at the NMP.

³⁹ Olić 2006 (Report).

⁴⁰ In the long years of their activities, archaeologists from the NMP established a wide network of confidants or informers, two of the most trustworthy are Andrej Mihevc, a researcher at the Karst Research Institute (ZRC SAZU, Inštitut za raziskovanje krasa) and Jan Mihevc. For several years now, both have been following the changes in the landscape and primarily the land interventions in the wider Logatec area. I would like to thank them both sincerely for the artefacts presented to the Museum, a plethora of data, and their generous help.

⁴¹ Švajncar 2018a–b.

Artefacts and landscapes. Structured Iron Age communities in the Notranjska region, which includes archaeological interpretation of data of a remote sensing technique using airborne laser-scanning systems in combination with field survey (geophysics, trial trenching).⁴² Similarly encouraging is the research of the team under the leadership of Matija Turk from the ZRC SAZU, Institute of Archaeology, who investigate cave sediments in the cave Spodmol v Selški lozi in the Pivka Basin (No. 19c) focusing on evidence of the Palaeolithic in them, but simultaneously also finding Bronze Age pottery shards in the upper layers.⁴³

Despite the relatively scarce and small-scale investigations, the map of the Notranjska sites from the Bronze and Early Iron Ages is quite full (cf. *App. 1*), especially if also considering prehistoric sites that cannot yet be narrowly dated.⁴⁴ As the results of these investigations have not yet been comprehensively published, we can discuss this time period in Notranjska with caution and without main conclusions. To offer some new evidence about the beginning of great changes in the Late Bronze Age in the Notranjska region and about the complex situation at the end of the Early Iron Age, we present, albeit incompletely, three select archaeological sites: Sovič above Postojna, Cvinger above Lake Cerknica, and Trnovo at the edge of the Reka Valley. The first two sites are settlements that provide an insight into early settlement processes in the area, while the cemetery at Trnovo indicates the probable end of the Notranjska Early Iron Age community.

SOVIČ ABOVE POSTOJNA

On the karstic and hilly north-eastern edge of the Lower Pivka Basin (Spodnja Pivška kotlina), 677-m-high Sovič above Postojna (*App. 1*: No. 13) is the last in a series of hilltops, which, together with Pečna reber on the other side of the valley, form a gradual passage through Postojnska vrata [Postojna Gate]. The limestone hill rising above the flysch bottom of the basin is, in its tectonic

composition, a “miniature pendant of Nanos”.⁴⁵ The ridge of Sovič is divided into three peaks and the middle one – the tallest – offers a perfect view over the entire Lower Pivka Basin, all the way to its western edge and the pass between the Nanos mountain and the hill Goli vrh (*Fig. 4*). At the foothill of Sovič, there are numerous small springs at the contact of limestone and flysch; the water flows in from the limestone and runs over the surface over flysch.

In the early 20th century, Jernej Pečnik in his topographic notes wrote about the prehistoric settlement at Sovič, and named it Stari grad above Postojna.⁴⁶ In the 1980s, Urleb described the settlement as a severely damaged hillfort with a poorly preserved rampart on the eastern side.⁴⁷ However, pottery is rarely found at a hillfort. The archaeological remains at Sovič and its protection are also recorded in the guidelines of the competent ZVKDS.⁴⁸ The first in a series of major constructions that deeply carved into the earth layers and changed the configuration of the Sovič hill probably date back to the first half of the 12th century, when a castle was built on its highest peak and a manor house on the eastern slope. Until the 1990s, Sovič held the status of a military area completely or partly inaccessible to the public.⁴⁹

Therefore, it was impossible to conduct any archaeological excavations at Sovič until the end of the 20th century, when the military status was removed. After that, the Municipality of Postojna intended to turn the area into a suburban park. Consequently, it became a destination for crowds of visitors. During that time the hill saw the de-

⁴⁵ Placer 1994–1995.

⁴⁶ Pečnik 1904, 185.

⁴⁷ Urleb 1975a, 66; ead. 1985a, 135.

⁴⁸ Nada Osmuk, *Sovič*, 1979 (archives of the ZVKDS, OE Nova Goica).

⁴⁹ (Sapač 2005, 96–104). At the end of the 19th and in the entire 20th century, we can follow intensive building interventions in the entire area of the hill. In the time of Austria-Hungary, according to plans from 1910, the first water reservoir was built on the southern slope. In the 1930s, the Italians built two water reservoirs here, while two reservoirs were built in 1973. Its construction strongly reshaped the pass between the highest peak and the south-eastern part of the hill. Due to its strategic position within the Postojnska vrata [Postojna Gate], Sovič has been of key importance for different armies since the 19th century (Austro-Hungarian, Italian, German, Yugoslav). A system of military ditches was constructed and a bunker was created in the ruins of the palatium of the medieval castle (Bavdek et al. 2016).

⁴² Laharnar, Lozić, Miškec 2020.

⁴³ Turk 2017 (Report).

⁴⁴ Preliminary research and excavations between 2008 and 2020 are only partly included in the discussion since the contractors of archaeological investigations do not submit finds to the competent museum (in this case the NMP) in the statutory timeframe, thus rendering them unknown to us.

velopment of stronger erosion processes which, in places, unearthed the topsoil and numerous pottery shards under it. In 2000, the NMP performed field surveys on the south-western slope of the hill.⁵⁰ The research area was divided into sectors that included the spots, where previously archaeological finds had been registered (Fig. 5), mostly from prehistoric times. Considering the dispersion of finds along the slope, it could be concluded that they slid from the higher up terraces, on which settlement layers could still be preserved. In the following years, the museum team continued to inspect the damaged areas on the eastern, steeper slope of the hill, in Sector 4. The greater amount of pottery finds, which were sliding down the slope to the foothill, is probably the consequence of the digging of an army ditch at the perimeter of the hill. The last archaeological inspections in 2007 found open areas regrown with grass.

The majority of finds consists of prehistoric pottery shards of pots and bowls that are not narrowly datable (Pl. 1: 4,10,11,13–18). The walls of vessels with pseudo-corded decoration in a triangle motif (Pl. 1: 6,9) are among the more interesting. A similar decoration is frequent on vessels from the Late Bronze Age in the wider area of Notranjska and Kras as well as Istria and Friuli, where appears in contexts dated to the 10th and 9th centuries BC.⁵¹ The bowl with a handle decorated in a combination of impressed dots and incisions is less chronologically sensitive (Pl. 1: 7); however, in the previously mentioned areas, vessels decorated in this manner are frequently found together with vessels with the pseudo-corded decoration.⁵² At the Narde necropolis near Frattesina in the Po Valley, they even belong to the same time.⁵³ Standing out is a fragment of a horizontal handle made of orange-red fired clay and smoothed surface (Pl. 1: 27). It represents a high-quality pottery piece that could belong to a low bowl from the Late Bronze Age, such as is known from the cemetery at Sv. Barbara pri Jelarjih/S. Barbara presso Elleri and from the

settlement of Pozzuolo del Friuli.⁵⁴ In form, it is reminiscent of handles of the *kothon* Type vessels, which were used as urns in Istria in the 9th and 8th centuries BC.⁵⁵ Their comparison could possibly also be sought in handles of Apulian kraters.⁵⁶ A vessel of which only a handle survived probably came to Sovič through the exchange of goods. Scarce metal objects include a small fragment with the casting seam preserved, which is probably part of an ingot or possibly an axe (Pl. 1: 21). It is too poorly preserved to be precisely dated. Only a kilometre from Sovič to the north-west, a hoard of ingots (Veliki otok I) (No. 10) was buried and near it another hoard with two axes (Veliki otok II) (No. 11) that are dated between Ha B1 and Ha B2 phases (Horizon III of hoards according to Peter Turk).⁵⁷ The bronze fragment from Sovič can also be attributed to this time span, which is supported by the result of its chemical composition analysis with an X-ray fluorescence spectrometer (XRF). It was performed on the surface of the fragment⁵⁸ and showed high values of copper and lead (binary alloy of copper and lead), similar to those of artefacts on the passage from Ha A2 to Ha B phase.⁵⁹ Since objects (ingots made of binary alloy copper/lead) as a pre-monetary means of payment were also in use in later periods, in the 6th and 5th centuries BC, and despite the fact that this object does not correspond in form to ingots of this type, its later dating cannot be ruled out.⁶⁰

In 2011, archaeological investigations were carried out upon the construction and modernisation of

⁵⁴ Montagnari Kokelj 1996, Pl. 4: 9; Càssola Guida, Mizzan 1996, Pl. 10: 27.

⁵⁵ Mihovilić 2001, 62–64, Pls. 107: 7,9,13; 108: 1; ead. 2007; ead. 2013, 238, Fig. 161.

⁵⁶ Turk, Murgelj 2008, 164–165, Fig. 8a–b.

⁵⁷ Turk 1996, 113–115.

⁵⁸ The XRF analysis was made in 2002 in the NMS. The measurement was done on three surfaces of the object, i.e. the bottom, top, and side surface with the casting seam. The average of the three measurements showed high copper and lead content (Cu 37.32%; Pb 48.8%). Tin is also slightly elevated (Sn 11.51%). From the remaining detected elements, the following are present: silver, zinc, and antimony only in traces (Ag 0.52%; Zn 0.89%; Sb 0.96%).

⁵⁹ Trampuž Orel 1996, 209–211; Teržan 1996, 250–252.

⁶⁰ At the north Italian sites, ingots from the binary alloy of copper and lead, called *ramo secco*, are dated in the 6th and 5th centuries BC. The few ingots discovered primarily in western Slovenia could be younger (Trampuž Orel 2006, 97; Mlinar 2014). The informative chemical analysis of the surface of the object from Sovič should be supplemented with the analysis of the metal under the surface, since it could confirm or refute our conclusions.

⁵⁰ Bavdek 2006b.

⁵¹ Mihovilić 1972, 48–51; Guštin 1979, Pls. 7; 8; 36; Càssola Guida, Mizzan 1996, 182, 183, Pls. 11: 61; 40: 224–225; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Pl. 1: 8; Bavdek 2018, 166–168, Fig. 2: 1–4.

⁵² Cvinger above Dolenja vas near Cerknica – unpublished, kept in NMP. – Mihovilić 1972, Pls. 3; 11; 20; Lonza 1981, Pls. 38: 3–5,10; Càssola Guida, Mizzan 1996, Pls. 10: 54,55; 27: 153,154; 47: 629; Urem 2012, Pl. 14A.

⁵³ Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 212–213, Pl. 14.

infrastructure in the Majlont quarter, the earliest urban core of Postojna stretching immediately by the southern and south-eastern foothills of Sovič (Fig. 4). On a narrow terrace of the Kot street a trial trench revealed cultural layers and several pits of various size from different periods (Fig. 6).⁶¹ Smaller pits with stone wedges were defined as postholes (Fig. 7). Larger pits contained prehistoric pottery shards in addition to charcoal. One of the pits was lined with limestone stones.⁶² Fragments of prehistoric vessels were fairly thickly dispersed along the entire excavation area. In the south-eastern part, in addition to prehistoric finds, Roman, medieval, and modern era finds were discovered. Samples for radiocarbon analyses were taken from two pits with a larger amount of charcoal (Fig. 8).⁶³ The result of the analyses was surprising since the sample from a presumably prehistoric pit (SU 18), which did not contain any artefacts, showed an approximate date in the 13th–12th century BC (Fig. 9).⁶⁴ However, in the area researched, there were no artefacts which would support such a date. In addition to a few pieces of bowls from the Early Iron Age, only a fragment of a pot with horizontal and vertical grooves can approximately be set into the earlier time of the Urnfield culture (Fig. 10). Vessels decorated in this manner are found at several sites in Notranjska.⁶⁵ At the settlement Žlebič in the region of Dolenjska, a grooved pot was found together with objects dated to the earlier part of the Urnfield culture.⁶⁶ A similar decoration bears also the pot from the above-mentioned cemetery near Jelarji/ Elleri.⁶⁷ At the site of Ajdovščina above Zaboršt pri Dolu in the Posavje hills, a similar decoration is found on a large pot and on a similar vessel in Ljubljana, in Grave 323 at the Gosposka street (Ljubljana – Dvorišče SAZU). Both are dated to the second half of the 9th or the beginning of the 8th century BC, therefore to the time of the earliest Notranjska I phase or slightly later phase IIa

(according to Guštin's chronology).⁶⁸ An object which would correspond with the radiocarbon date was discovered about 60 m west of this prehistoric structure, namely during the supervision of earth interventions at the Jurčičeva street in the Majlont quarter. A massive horizontal handle with two holes, also called the *bifora* type (Fig. 11), which probably belonged to a large dish or pot, has good comparisons in Istria.⁶⁹ Its closest comparisons are found among pottery from the site Kaštelir pri Jelarjih/Castelliere degli Elleri, from the Middle and Late Bronze Age, which would correspond to the radiocarbon date of charcoal from the prehistoric structure in Majlont.

The presented research at the Sovič hill and its foot indicates the beginnings of settlement prior to 1000 BC. The radiocarbon analysis and mentioned artefacts indicate a possibly earlier settlement, no later than the transition from the Bd D to Ha A phase.

The most recent research, done in 2016 and 2017, encompassed the larger area of the eastern part of Sovič, on the pass between the highest peak and the peak with the so-called Slovenska štanga (cf. Fig. 5: 6). Despite the strongly degraded area, the results were surprisingly good⁷⁰ and also yielded new evidence about settlement of the Sovič area in the Late Iron Age, while the early Roman artefacts witness the first contacts of autochthonous people with Roman merchants in the Pivka Basin.⁷¹

The settlement at Sovič with its exceptional strategic position (Fig. 4) had an important role of controlling the traffic into the pre-Alpine area at least from the time of the Urnfield culture onwards.

⁶¹ Josipovič, Jurca, Rupnik 2011.

⁶² The size of the smaller pits was from 43 × 38 cm to 66 × 46 cm, depth up to 33 cm. Larger pits measured from 136 × 120 cm to 83 × 52 cm and their greatest depth was 73 cm (Report: Josipovič, Jurca, Rupnik 2011).

⁶³ Ib.

⁶⁴ The radiocarbon analysis of the two charcoal from pits SU 9 and SU 18 were performed in 2012 by the Poznań Radiocarbon Laboratory (Poland).

⁶⁵ Guštin 1979, Pls. 12: 8; 14: 5–7.

⁶⁶ Puš 1988–1989, 350–353, Pl. 8: 1.

⁶⁷ Montagnari Kokelj 1996, Pl. 4: 2.

⁶⁸ Pavlin, Dular 2007, 70, Pl. 4: 8; Puš 1982, Pls. 29–30; Guštin 1973, 485.

⁶⁹ The overview of functionality, distribution, and dating of handles with two holes is found in the article by Anja Hellmuth Kramberger about pottery finds from Monkodonja (Hellmuth Kramberger 2017, 249–254).

⁷⁰ Omahen 2017, 38; Omahen 2018, 48 and Reports: Omahen, Rupnik 2016; 2017. See also here Omahen, Fig. 2.

⁷¹ The Certosa fibula of Type X found there is characteristic for the 4th century BC (Teržan 1976, 331–336, 364–368). Several bronze fibulae (Idrija Ia1, Almgren 18a2, Jezerine types) are indicators of the 1st century or the time span between 70 and 15 BC (Božič 2008). The first two among them are currently also the only ones of this type in Notranjska. Amphorae rims belong to the Lamboglia 2 Type, which represents production from the end of the 2nd to the third quarter of the 1st century BC and indicates trade contacts with the Romans (Horvat, Bavdek 2009).

CVINGER ABOVE DOLENJA VAS NEAR CERKNICA

The north-western edge of the Cerknica plain (Cerkniško polje) is closed by an approximately 50 m higher plain with smaller domed peaks reaching from the fringes of the Javorniki hills northwards to Skrajnik. This area is karstic and stony with numerous dolines, caves and shafts, and with a scarce cover of soil. At the eastern edge of the plain, where the steep, occasionally precipitous slopes descend towards the plain or lake, a 606-metre-high hill is located. Its narrower part, where ramparts or defensive walls are visible, got the name Cvinger (*App. 1: No. 73*). In the immediate vicinity of Cvinger, the surface is covered by a thin layer of soil; it is only gathered at the bottom of a few dolines. In its wider surroundings, the floodplain of the Cerknica plain and Cerkniščica brook provide a relatively thick cover of fertile soil.⁷²

The prehistoric settlement at Cvinger had an unexposed position above the lake (*Fig. 12*). On the eastern side, it was protected by precipitous rocks descending to the lake, while on the other sides, the remains of a rampart of the settlement can still be perceived today. It seems that dolines surrounding Cvinger were also included in the defensive system. In 1954, during reparations of the forest road leading by the eastern slope of Cvinger, construction works cut into the rampart of the settlement, which was not known as archaeological site until then. At the damaged part Mehtilda Urleb trenched in 1955,⁷³ and also in one of the dolines in the interior of the settlement (*Fig. 13*). The excavations revealed that the settlement did not have a rampart in the early phase. It was built in several later phases. In the doline, no less than 1.5 m under the surface, pottery fragments were discovered.⁷⁴ After that, archaeological investigations at Cvinger were ceased for thirty years. Rescue excavations in 1985 were also initiated due to the

reconstruction of a forest road that runs along the shores of the lake from Dolenja vas past the prehistoric settlement Tržišče and also past Cvinger.⁷⁵ Research of open surfaces of the widened road was done at two spots where the rampart was damaged more severely (*Fig. 13*). Structures of the rampart were discovered in both locations (Trench 1 and Trench 2). It was a defence wall with the external and internal face made of larger limestone stones with the intermediate space filled with smaller stones mixed with soil. Especially in Trench 1, numerous pottery shards were found. In Trench 2, fragments of pottery were also discovered in the layer of loam, defined as the former base under the defence wall (*Fig. 14*).⁷⁶

There was a scarce number of metal finds (*Pl. 3: 1–4*). In addition to two fragments of bronze, a fragment of a bronze sickle and a bronze pin with a tiny conical head under which are two coils – a smaller and a bigger one – and a stretch of parallel horizontal incisions (*Pl. 3: 1*). The pin is delicate and precisely elaborated. Appropriate comparisons are impossible to find even among similar artefacts. Tiny heads have pins from the cemetery in Ostrožnik near Mokronog, dated back to the 9th century BC.⁷⁷

Among a plethora of pottery items, fragments of larger pots stand out, which bear a combined pseudo-corded decoration with shallow incisions and impressed dots in the motif of horizontal, oblique, and triangular lines on the transition from the neck to the belly (*Pl. 2: 17, 18, 21*). In motif and shape, the vessels are comparable to pots from the sites in Friuli. In the settlement of Pozzuolo del Friuli, similar pots were found in the contexts dated to the 10th and 9th centuries. Pots from the site of Narde near Frattesina in the Po Valley are also comparable.⁷⁸ Geographically the closest analogy represents a large vessel from the settlement of the Sv. Mihael hill near Štorje,⁷⁹

⁷² Kranjc 2002a.

⁷³ Urleb did her field research at Cvinger only two months after her employment at the museum, with modest technical and operational support. Nevertheless, she managed to make a topographic plan of the hillfort with trenches located (field documentation and finds are kept by the NMP). In 1962, Cvinger as a prehistoric settlement was presented within a smaller temporary exhibition held in Cerknica.

⁷⁴ Based on the pottery finds (NMP, Inv. No. A/III 68–164) Urleb (1975b) dated the prehistoric hillfort at Cvinger to the period Ha C.

⁷⁵ Field documentation and finds of Cvinger and Tržišče are kept by the NMP (Urleb 1986; Schein 2002, 298).

⁷⁶ Archives of the archaeological site of Cvinger, Field diary 1985.

⁷⁷ Gabrovec 1973, 342–343, 366, Pl. 4: 9–13.

⁷⁸ Càssola Guida, Mizzan 1996, 182–183, Pl. 4: 1: 226–227; Montagnari Kokelj 1996, 22–23, Pl. 4: 1; Colonna, Salzani, Tomaello 2010, 245–246, Pl. 33: B1; Bavdek 2018, 166–167, Fig. 2: 1–4.

⁷⁹ Guštin 1979, Pl. 7: 8. The site appears in sources under different names: Sv. Mihael pri Štorjah, Štorje, Sv. Mihael pri Grižah, a hill west of Griže (Horvat, Bavdek 2009, 35, Fn. 61).

which has a similar pseudo-corded decoration with lines of impressed dots. In this settlement, there are several similar vessels to that at Cvinger, including a bowl with an incised decoration (*Pl.* 3: 5).⁸⁰ A high handle of a bowl (*Pl.* 3: 10) has comparisons among pottery from Istrian sites. The most similar is a bowl with a high handle from the mentioned cemetery near Jelarji/Elleri.⁸¹ In Istria, handles with a *calyx*-shaped knob, similar to that found at Cvinger (*Pl.* 3: 13), are common on belly pots – jugs from the 9th and 8th centuries BC.⁸²

After the conclusion of archaeological excavations on the north-eastern slope of Cvinger, a cremation grave from the 8th century BC was unearthed in the cross-section of the new road.⁸³ In the grave pit, lined with limestone stones and covered with a limestone slab, was a multiheaded bronze pin, which is characteristic for this time period and represents the early form of this type of pins in Notranjska.⁸⁴ In addition, two fragments of a bronze bracelet and a pottery bowl were found in the grave (*Fig.* 15).

A few years later, a bronze knife (*Pl.* 3: 15) was discovered with the help of a metal detector, presumably in the area of Trench 2 from 1985.⁸⁵ The completely preserved knife has a twisted handle with a ring at the end. A knife from Grave 79 from the cemetery under Brežec in Škocjan has a handle of identical shape.⁸⁶ According to the typological classification of Italian knives by Vera Bianco Peroni, it is most similar to the Aprato type from a larger group of knives of the Castelnuovo type that were common in north-eastern Italy and date to the 10th or 9th century BC.⁸⁷

⁸⁰ Guštin 1979, *Pl.* 7: 3.

⁸¹ Montagnari Kokelj 1996, 14, *Pl.* 4: 1.

⁸² Mihovilić 1972, 50, *Pl.* 4:1; ead. 2001, 75. A similar handle was discovered accidentally at the new archaeological location in the surroundings of Topol near Begunje pri Cerknici (No. 78). The site has not yet been researched. I thank Valentin Schein, Notranjska Regional Park (Notranjski regijski park) for this information.

⁸³ The grave was discovered by Valentin Schein, who also keeps the artefacts.

⁸⁴ Guštin 1973, 469–472.

⁸⁵ According to museum informers, Cvinger and Tržišče are locations where archaeological artefact seekers with metal detectors have been extremely active lately. There are reports of numerous metal objects which remain in unknown locations since they have not been handed in to the competent NMP.

⁸⁶ Ruaro Loseri et al. 1977, *Pl.* 7: Grave 79(3).

⁸⁷ Bianco Peroni 1976, 26–27, *Pl.* 9: 78.

Also interesting is a pottery ladle or spoon with a rod-shaped handle (*Pl.* 3: 16). It was discovered accidentally in 1987 somewhere at Cvinger. Until now, no pottery spoons were known from Notranjska; the closest analogies to ladles/spoons with a rod-shaped handle are known from the Ljubljansko barje [Ljubljana Marches], from the sites that date to the late 4th and 3rd millennium BC.⁸⁸ In several variants they are known in Istria at Monkodonja – the settlement from the Early and Middle Bronze Age.⁸⁹ A pottery ladle with a rod-shaped handle was also found at the previously mentioned settlement of the Sv. Mihael hill near Štorje, among the material from the Late Bronze Age (Ha A2/B1).⁹⁰

The majority of chronologically determinable finds from Cvinger can be attributed to the 10th or 9th century BC, except for the pottery spoon which could be an indicator of earlier settlement of the shores of Lake Cerknica. In the Late Bronze Age, the Cvinger area witnessed a more intensive settlement. In the first phase, the settlement was naturally protected solely from the lakeside. Later, the defensive walls of the settlement were built in the drywall technique.

The question of the relationship between Cvinger and the only 700 m distant settlement in Tržišče remains open. Considering the finds gathered at Tržišče without knowing the precise locations of the finds, both settlements could be contemporary or with a very short time difference. In fact, the latest known artefact from Cvinger originates from an urn grave dated to the 8th century BC, while the settlement at Tržišče flourished at the pinnacle of the Iron Age, in Notranjska II–V phases.⁹¹ To clarify the relationship between both settlements, research excavations at both locations and topographic surveys to discover associated cemeteries would primarily be needed.

In addressing this topic, we should not overlook the environmental conditions for settlement. In their immediate vicinity, there are three ponor caves, in which the water from the lake discharges into the underground. One of them is Velika Karlovica under the edge of the Cvinger settlement. In the area of Jamski zaliv, there are two estavelas, from which a great amount of water spews from

⁸⁸ Velušček 2009, 67, *Fig.* 3.19; *Pl.* 3.26: 2.

⁸⁹ Hellmuth Kramberger 2017, 230, *Fig.* 201.

⁹⁰ Guštin 1979, *Pl.* 9: 2; Borgna et al. 2018b, 110.

⁹¹ Guštin 1979.

the underground at times of heavy rain.⁹² In a similar environment, a small settlement was built in Rakov Škocjan in the Late Bronze Age (No. 67) with a view of the Rak River disappearing into the underground.⁹³ When choosing such special natural environments for their dwelling, newcomers in Notranjska could have had similar preferences as the inhabitants of Škocjan with the settlement located high on the plateau and looking onto the river rising from the underground and sinking into it again. Nearby is the shaft Jama na Prevali II – Mušja jama – “a sacred place of supraregional significance”.⁹⁴

TRNOVO NEAR ILIRSKA BISTRICA

Trnovo is located on the north-eastern limestone margin of the Reka Valley (*App. 1*: No. 41). In the chain of peaks in the direction of NW–SE it is the lowest, at an altitude of 599 m. It rises as a promontory 190 m above the flysch and fertile valley of the Reka River. A sizeable prehistoric settlement with today’s name Gradišče⁹⁵ was situated at the top and partly also on the southern slope of the hill. It was built on terraces with a rampart or defensive wall on the perimeter, which partly survived on the eastern and south-western side.⁹⁶

Gradišče saw archaeological excavations in the first research period. In 1880, Müllner trenched there, and a few years later also Moser.⁹⁷ In the first half and middle of the 20th century, military ditches were dug up there and partly damaged the settlement layers. In fact, not much is known about the settlement. Significant data is provided by Urleb, who, during her research at the cemetery, topographically inspected the area of the settlement and its surroundings: she mentions larger and smaller terraces descending from north to south over the slope. On the terraces, shallow hollows

in a particular order are visible. Urleb interpreted them as the remains of buildings, based on her experience from the Pivka area.⁹⁸

During his excavations in the area of the settlement, Müllner supposedly found an inhumation grave with grave goods. Similarly, an inhumation grave with grave goods was supposedly found during World War I, when the road to the Sviščaki hill was constructed. This may have prompted Battaglia to investigate in 1926 on the southern slope of the hill, separated from the settlement by a narrow ravine. He unearthed more than 200 graves; a tenth among them was inhumations, while others were cremations.⁹⁹ In short, concise reports published a year after the excavations, Battaglia partly analysed the cemetery and dated it to the time from the 6th to the 4th century BC. In 1961, the NMP took over the keeping of artefacts from 63 cremation and 3 inhumation graves from the Croatian museum in Rijeka, which were excavated at Trnovo by Battaglia. Upon the handover, the material from the Trnovo cemetery was accompanied only by an inventory of items.¹⁰⁰

In 1970, the limestone quarry on the southern and south-eastern slopes of the hill began to be intensively used. After several years of effort, the conservator Nada Osmuk from the ZVKDS in Nova Gorica, managed to perform rescue archaeological excavations on the undamaged surface in 1978.¹⁰¹ In collaboration with Mehtilda Urleb from the NMP, eight trenches were dug north of the area of the active quarry (*Fig. 16*). The total number of graves discovered at that time was 133.¹⁰² They were situated on barely perceptible terraces and dug into the natural deposit varying from sandy to compact limestone. Due to the inclination of the terrain, graves were found in different depths, yet all were more or less right beneath the surface. In Trenches 1–3, the area of Battaglia’s excavations was probably reached since 13 grave pits were

⁹² Kranjc 2002b, 38–43.

⁹³ The settlement in Rakov Škocjan is 3.5 km away from Cvinger above Dolenja vas near Cerknica. In 1992 and 1993, the investigations there led by Valentin Schein (NMP) were carried out along the church dedicated to St Cantianus. The results have not yet been published.

⁹⁴ Teržan 2016, 409–430.

⁹⁵ The hillfort at Trnovo with the necropolis bears several names in publications: Trnovo nad Ilirsko Bistrico, Trnovo pri Ilirski Bistrici, Gradišče nad Trnovim/Draga (Vidojević 2018).

⁹⁶ See Vidojević in this volume.

⁹⁷ Müllner 1880; Moser 1899.

⁹⁸ Urleb 1957. Her manuscript for publication (M. Urleb, *Halštatska nekropola Trnovo*, 1990) and field documentation and finds are kept by the NMP.

⁹⁹ Battaglia 1927.

¹⁰⁰ Today Maritime and History of the Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka (Croatian Littoral Rijeka). Documentation of the excavations is not preserved. We assume that grave groups are not complete.

¹⁰¹ In the area of the necropolis, the locals excavated two graves on their own initiative. Today, one is presented in Prem Castle. Items from the second grave remained in private hands (Lazarevski Poklar 2000, 158, 161).

¹⁰² Urleb, Osmuk 1980; Urleb 1984.

completely empty. In other trenches, another 12 graves were empty from an unknown reason. The cemetery was delimited only on the western and northern sides. Its eastern edge has not been identified; due to the expansion of the quarry, its southern edge is also unclear. Intact graves, excavated in 1978, numbered 108 and they were all cremation burials. Just over half had an urn in the grave pit (Fig. 17). In others, the deceased's ashes were scattered on the bottom of the grave pit. In several cases, grave construction is discernible. As it seems, the majority of graves were covered by a slab made of dolomitised limestone. Only in 18 examples, the grave pits were overlaid with smaller stones, and only six graves were covered with stones and a slab. Contrary to expectations, these graves were not the richest. Two of them contained only a charcoal layer, while the other four included only one object. Due to the small number of grave goods, the cemetery in Trnovo represents a typical necropolis of the Notranjska-Kras cultural community. Artefacts were found in 78 graves, mostly just one in each (in 35 examples). The graves with at least three items are considered rich (27 qualify). On the basis of these graves, which have attracted attention from experts already in the past, it is possible to determine the time span and burial intensity on the researched part of the Trnovo cemetery.¹⁰³

Grave 98 presents probably the earliest burial, dated to the 9th century BC. It contained a long bronze pin with a small calyx-shaped head and obliquely ribbed neck (Pl. 4: 1), the variants of this type were last in use in the phase Ljubljana I (Notranjska I).¹⁰⁴ Similar pins in Italy Gian Luigi Carancini defined as the Fiave type, characteristic for BF (*bronzo finale*).¹⁰⁵ Also found in Grave 98 was a base of a footed vessel, which in the quality of the pottery fabric differs from other types of vessels from Trnovo (Pl. 4: 2). Graves 52 and 100 belong among latest burials. The first included a large urn and several metal items (Pl. 4: 3–11): two bronze (probably two-looped) fibulae with a hollow bow, two iron ribbed bracelets, two trian-

gular bronze pendants with embossed dots, a big bronze button, and a bronze fragment of (most probably) a pendant. The grave is well enough dated by both fibulae with a hollow bow, which are frequent in the phase Notranjska III.¹⁰⁶ Their chronological determination in the mid-7th century BC also supports the radiocarbon date of Grave 41 with a similar fibula.¹⁰⁷ The second grave from the 7th century (Pl. 5: 1–6) contained an iron pin with a rolled head and probably another pin made of bronze, a ringlet and a boat fibula. The fibula (Pl. 5: 1) shows specific features of the regional production in the Notranjska III phase that reflect in the thin boat bow made separately and riveted to the pin with a two-coil spring.¹⁰⁸ The latest are Graves 30 and 58. In Grave 58, a pottery footed situla with horizontal ribs (Pl. 5: 8) and preserved traces of dark grey – graphite paint, served as an urn. Pottery situlae are characteristic for the Sveta Lucija and Istrian cultural groups. The situla from the grave in Trnovo can be attributed to Type IIB3 according to the typology of Sneža Tecco Hvala, therefore to the phase Sv. Lucija IIA, i. e. the 6th century BC.¹⁰⁹ The grave also included a small bronze plate of a spectacle fibula (Pl. 5: 7) of Tržišče type (according to Sabine Pabst),¹¹⁰ which is perceived as a representative of the phase Notranjska III, i. e. the 7th century BC, as an old element in the grave. One of the most interesting is certainly Grave 30, which is also the most illustrative since it included several items pointing to close contacts of the Trnovo settlement with neighbouring and possibly also more distant cultural regions. The grave contained a pot that served as an urn, an Apulian krater, a pottery situla, a rosette of a bronze three-knobbed fibula, a fragment of a foot of a bronze fibula, a bronze ringlet and an iron wiry fragment, probably a part of a pin (Pl. 6). Battaglia also found a footed Apulian krater in one of the graves. It was without painted decoration but had an animal protome between the two handles.¹¹¹ A krater from Grave 30 also does not have decoration preserved, only a trace of white colour (Pl. 6: 6). Such kraters are known from the 7th and the first half of the 6th century BC and represent rare finds

¹⁰³ Teržan 1990, 53; Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014. In the forty-two years that have passed since the end of the excavations, there have been several attempts at processing and comprehensively publish the results of excavations of cemetery, but they have always been halted. Today, the comprehensive publication of the Trnovo necropolis is the task of the NMP.

¹⁰⁴ Gabrovec 1973, 342; id. 1983, 66, Fig. 7: 9.

¹⁰⁵ Carancini 1975, 224–225, Pl. 51 (1638).

¹⁰⁶ Guštin 1973, 473–474, Fig. 2.

¹⁰⁷ Teržan, Črešnar 2014, 717.

¹⁰⁸ Guštin 1973, 472–474.

¹⁰⁹ Tecco Hvala 2014b, 335–336, Fig. 4: 14.

¹¹⁰ Pabst 2012, 76, Fig. 6.

¹¹¹ Battaglia 1927. The NMP does not keep the kraters excavated by Battaglia.

within Hallstatt cultural groups in the south-eastern Alps.¹¹² They are numerous in Istria and it is thus not unusual to find them in Trnovo, at the first sizeable station on the way to the pre-Alpine area.¹¹³ The pottery situla from this grave had horizontal ribs and a trace of black-grey and red paint in the surface (*Pl.* 6: 7). The situla is of the same type as the situla in Grave 58, therefore of Type IIb3 (according to Sneža Tecco Hvala), characteristic for the Sv. Lucija Ila phase.¹¹⁴ Also important is the rosette of the bronze three-knobbed fibula (*Pl.* 6: 2) of Type VI, probably variant c (according to Mija Ogrin), which appears in the phase Stična 2 in the Dolenjska region, and is still in use in the following Serpentine fibulae phase.¹¹⁵

Prior to the systematic and comprehensive evaluation and publication of the Trnovo necropolis, it is difficult to state final conclusions. Nevertheless, we can roughly outline the time in which one of the largest settlements in the area of prehistoric Notranjska lived. The beginnings of the settlement can be set into the 9th century BC – the grave with a pin with a tiny calyx-shaped head speaks in favour of such date. Richer graves, both the ones dated with the radiocarbon analysis¹¹⁶ and the presented Graves 52 and 100, actually point to the settlement climax of the hillfort in the 8th and 7th centuries BC. The latest graves, Graves 30 and 58, belong to the early 6th century BC – possibly to the very beginning of that century. The settlement with the necropolis was strategically positioned above the valley of the Reka River with almost full control of the communication between Kvarner Bay and Postojna Gate.

CONCLUSION

Settlement in the Early and Middle Bronze Ages in the Notranjska region is still not well known. Among the few known locations is the Jama pod Jamskim gradom cave (Konjski hlev) (No. 7) which testifies to the continuity of short-term visits probably by smaller groups of people from the Neolithic to the Early Iron Age.¹¹⁷ Based on the

presented settlements at Sovič above Postojna and Cvinger above Dolenja vas near Cerknica as well as the necropolis at Trnovo near Ilirska Bistrica, and considering also large settlements with necropolises such as Grad above Šmihel pod Nanosom and Križna gora,¹¹⁸ it can be said that Notranjska and Kras witnessed greater changes in settlement at the end of the 2nd millennium BC. It had to occur in the time span between the 11th and 9th century BC, in the phase Notranjska I (according to Guštin). These early changes in Notranjska were brought to attention a while ago by Teržan.¹¹⁹ The settlement at Sovič slightly stands out since it could be even earlier. Its location on a dominant strategic position (No. 13) at Postojna Gate enable visual control over the communications from the pass at Razdrto, the crossroads of pathways on the one side leading to Vipava Valley (Vipavska dolina) and further on to Friuli, and on the other, to Kras, to the Adriatic Sea and Istria. The pottery and metal artefacts from Sovič and Cvinger reveal that strong influences came to Notranjska from these regions at the beginning of settlement changes via Kras. People most frequently built settlements on higher positions of the hilly margins of karstic plains, basins, and valleys which are moderately fertile. However, as recent research reveals, they also settled foothills. In the Logatec and Cerknica plains, habitation traces were also found in the lowlands. It is not to be overlooked that karstic plains, the Pivka basin and the river Reka Valley (*App. 1*) are rapidly flooded upon heavy rains. The settlement at Cvinger above Dolenja vas (No. 73) at its very beginning was not additionally protected, while for other settlements we do not have sufficient data.

At the transition from the Late Bronze to the Early Iron Age – at least according to research until today – the settlement continued at the same locations; however, new agglomerations also appeared, and all got defence walls. The defence walls at Križna gora, Šmihel pod Nanosom, and Cvinger were made of two fronts from larger stones and the core filled with smaller stones mixed with soil.¹²⁰ Despite the common cultural features of the Notranjska Iron Age community, differences in material culture can be noticed between individual sites, e.g. Križna gora, Šmihel, and Trnovo, which have necropolises with biritual burials. Possibly, we can speak about a special organisation of the

¹¹² Turk, Murgelj 2008.

¹¹³ Mihovilić 2001, 96–97, Figs. 76–77, Pls. 3: 3; 10: 1–3; Mihovilić 2013, 236–238.

¹¹⁴ Tecco Hvala 2014b, 335–336, Fig. 4: 14.

¹¹⁵ Ogrin 1998, 112–113, 123, 125, Fig. 14: c; Mihovilić 2001, 93, Pl. 55: 3,4.

¹¹⁶ Bavdek, Urleb 2014; Teržan, Črešnar 2014, 703–719.

¹¹⁷ Korošec 1956.

¹¹⁸ Guštin 1979; Urleb 1974.

¹¹⁹ Teržan 1999, 109.

¹²⁰ Urleb 1974, 63–65; ead. 1990.

community and settlements within individual geographical units, with larger settlements in the centre and smaller hamlets on the margins that were interconnected. Larger settlements of the Notranjska community, such as Križna gora (No. 91) in the area of Lož, Cvinger and Tržišče in the area of Cerknica (Nos. 73 and 72), and Stari grad (No. 50) in the Planina plain (Planinsko polje), also enabled visual communication. Several smaller settlements or posts also occupied strategic positions at crossings and passes upon the entry to the area of the Iron Age Notranjska community or exiting from it, namely Goli vrh above the Razdrto pass in the west (No. 2) on the way towards the Vipava Valley and Kras, and the Sv. Katarina hill near Jelšane (No. 48) and the hillforts Pasjak and Šapjane (both in Croatia; *App. 1*: 103 and 104)¹²¹ to the south, along the way towards Kvarner Bay (see also here Vidojević, Fig. 11). In the east, the settlement of Farjevka (No. 100) at karstic plateau Babno polje controlled the alternative route towards Kvarner Bay. On Bloška planota (Bloke plateau), on the passage towards Dolenjska, a similar settlement has not yet been recorded. In the north, at the margin of the Logatec plain, several prehistoric sites are strung along the way to the Ljubljana basin: Gradišče on Strmica (No. 65), Pod Smrekovcem (No. 63), and Pod Ostrim vrhom (No. 64), which have not yet been investigated and are thus impossible to date precisely. The Notranjska cultural community thus had good control over its territory and the trading routes between Kvarner Bay on the Adriatic and northern Italy towards the south-eastern Alps into Pannonia.

The necropolises at Trnovo, Križna gora, and Šmihel pod Nanosom indicate that the Notranjska community at the beginning of the Iron Age experienced its prosperity in the 8th and 7th centuries BC and its decline in the first half of the 6th century BC.

¹²¹ Smajila 2020.

Many questions about the Notranjska community in the Iron Age remain unclear. The most intriguing among them is certainly the question of why some of the large settlements in Notranjska were abandoned in the 6th century BC and later resettled, as can be assumed in the case of the settlements at Sovič and Šmihel pod Nanosom, which form part of the Postojna Gate, the main passage between the Mediterranean and Central Europe.¹²²

Acknowledgements

This article was written with the help of numerous colleagues. I was encouraged and guided during the composition of the text by Biba Teržan. Many technical solutions in the article and in the plate design were provided by Sneža Tecco Hvala. Andrej Mihevc critically reviewed parts of the text with geographical and karstological content. During our conversations, much information about the sites in Notranjska and their difficulties was disclosed to me by Patricija Bratina. Data about excavations in Majlont, at the foothills of Sovič, was provided to me by Draško Josipovič. Drawings of artefacts from the Trnovo necropolis are the work of Ida Murgelj. Artefacts from Sovič and Cvinger were drawn by Marko Zorovič. Prior to the submission of the article to the Arheološki vestnik Editorial Board, I was aided in the preparation of photo material by Peter Križman. My sincere thanks to all of them.

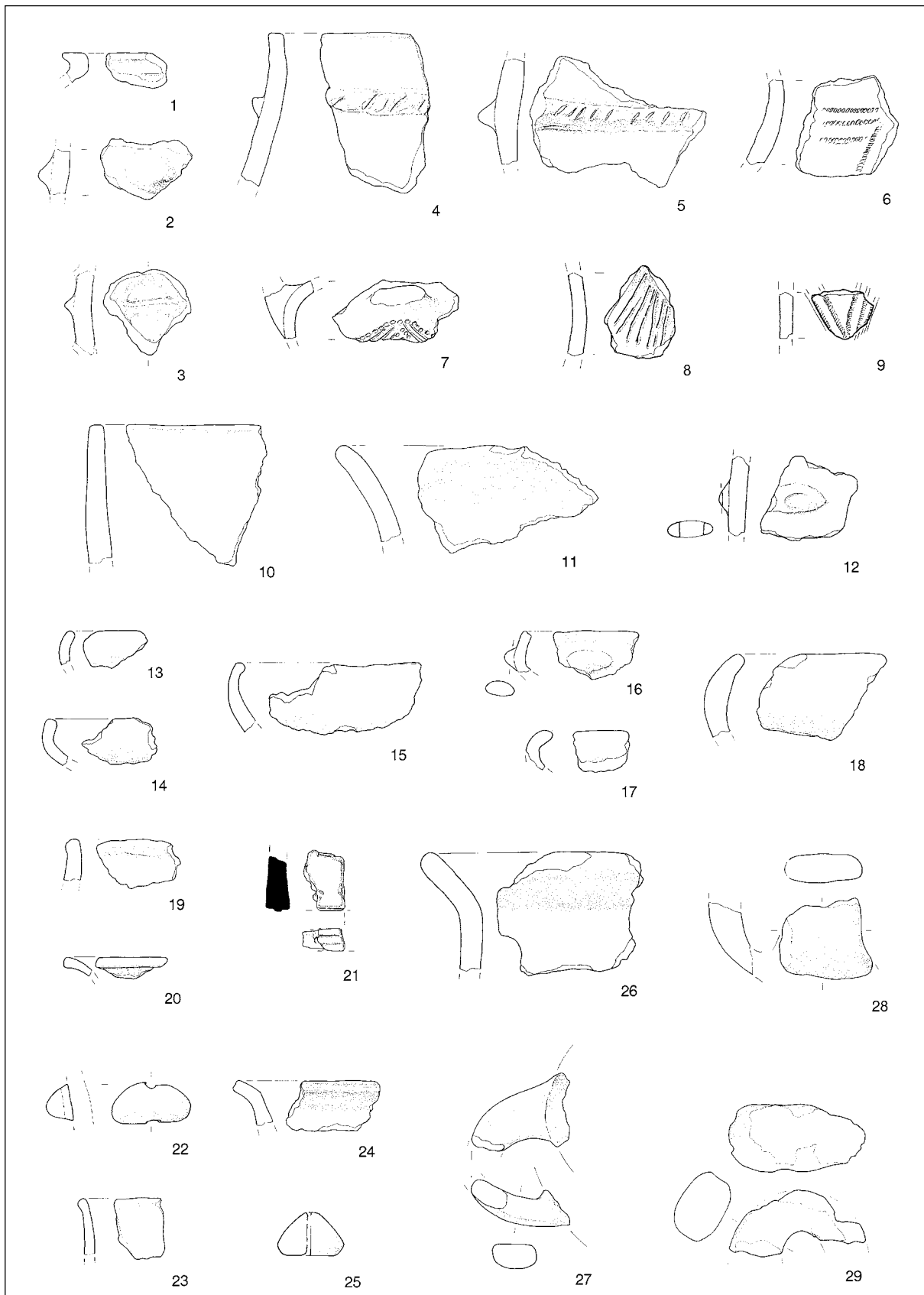
Translation: Maja Sužnik
Proof-reading: Fiona Thompson

¹²² Gabrovec 1987, 151–177; Horvat, Bavdek 2009.

Alma BAVDEK
Notranjski muzej Postojna
Kolodvorska cesta 3
SI-6230 Postojna
alma.bavdek@guest.arnes.si

Slikovno gradivo: Sl. 2 (foto: Peter Križman, NMP). – *Sl. 3* (foto: Franci Novak). – *Sl. 5* (Franjo Drole in Drago Valoh, ZRC SAZU). – *Sl. 6; 7* (foto: Janez Rupnik). – *Sl. 10; 11* (foto: Matjaž Prešeren). – *Sl. 15* (foto: Valentin Schein). – *Sl. 16; 17* (foto: Nada Osmuk, ZVKDS, OE NG). – *T. 1–6* (risba: Marko Zorovič, Ida Murgelj, NMS).

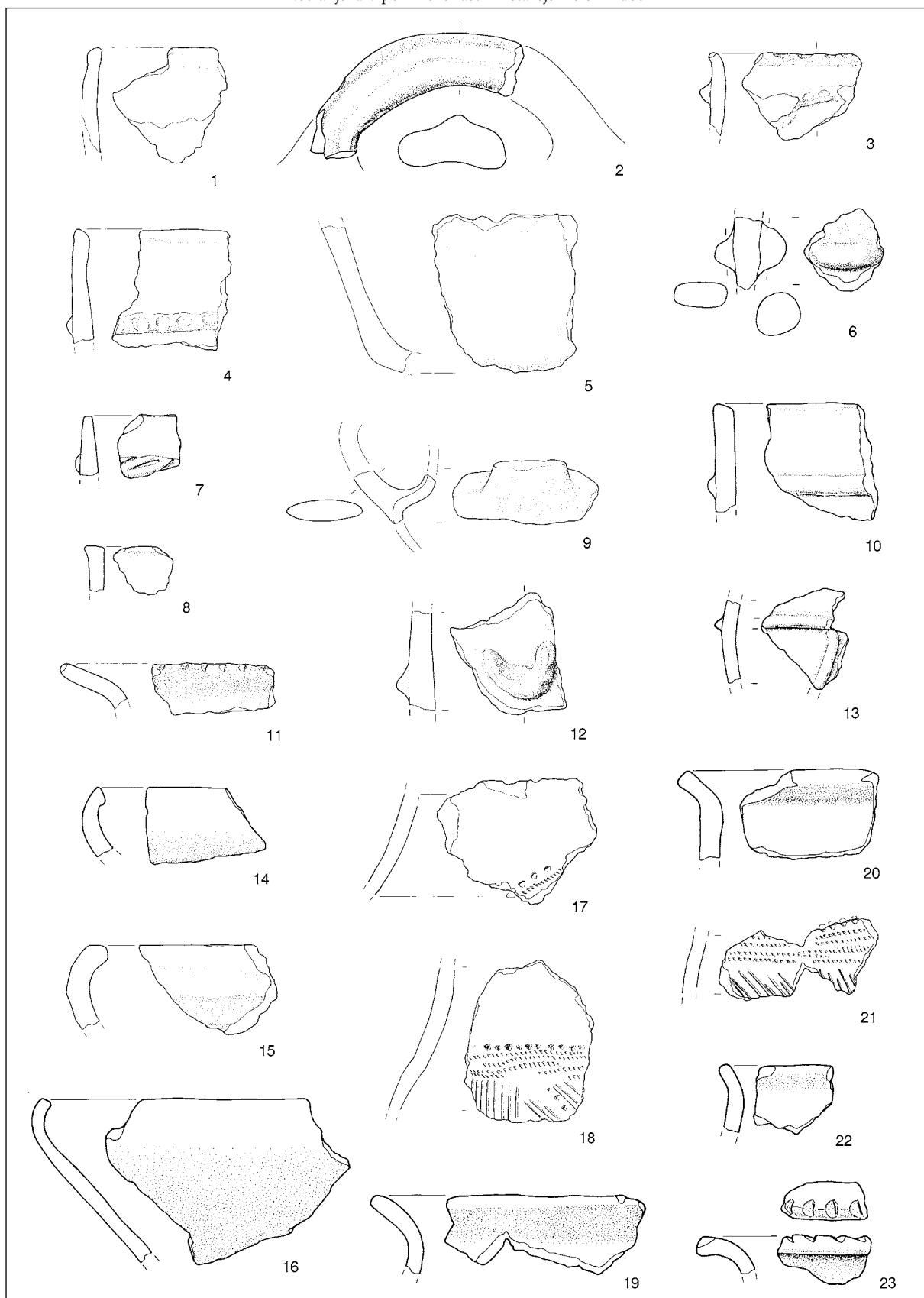
Illustrations: Fig. 2 (photo: Peter Križman, NMP). – *Fig. 3* (photo: Franci Novak). – *Fig. 5* (Franjo Drole and Drago Valoh, ZRC SAZU). – *Figs. 6; 7* (photo: Janez Rupnik). – *Figs. 10; 11* (photo: Matjaž Prešeren). – *Fig. 15* (photo: Valentin Schein). – *Figs. 16; 17* (photo: Nada Osmuk, ZVKDS OE NG). – *Pls. 1–6* (drawing: Marko Zorovič, Ida Murgelj, NMS).

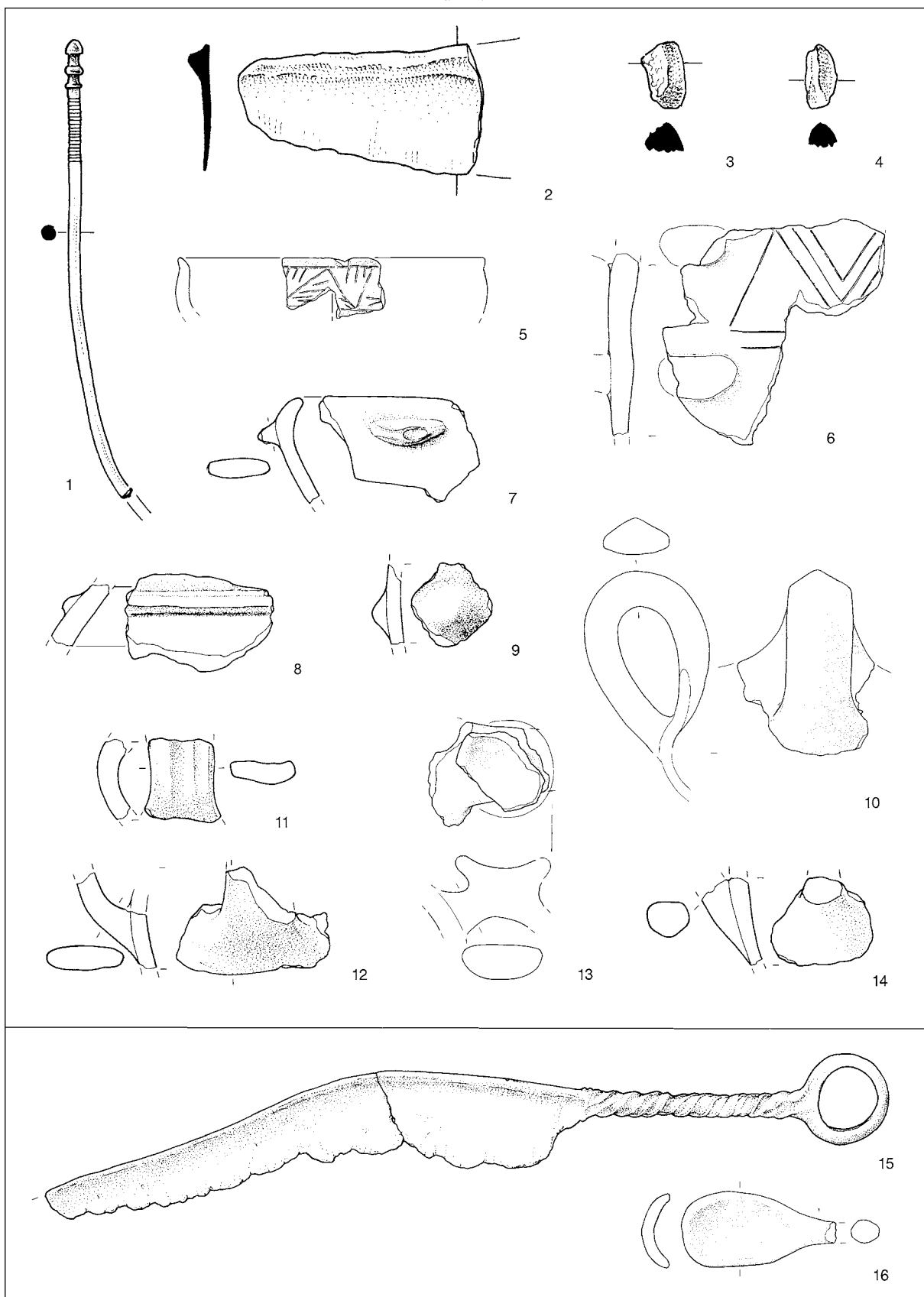
T. 1: Sovič nad Postojno. Površinski pregledi, izbor najdb. Leto 2000–2007: sektor 1 (1–3); 1 in 2 (4,5); 2 in 3 (6,7,11,12); 4 (13–29); 6 (8); 5 (9). Leto 2014 (10). Keramika; 21 bron. M. 8,9,21 = 1:2; ostalo = 1:3.

Pl. 1: Sovič above Postojna. Field surveys, a selection of finds. Years 2000–2007: Sector 1 (1–3); 1 and 2 (4,5); 2 and 3 (6,7,11,12); 4 (13–29); 6 (8); 5 (9). Year 2014 (10). Pottery; 21 bronze. Scale 8,9,21 = 1:2; other = 1:3.

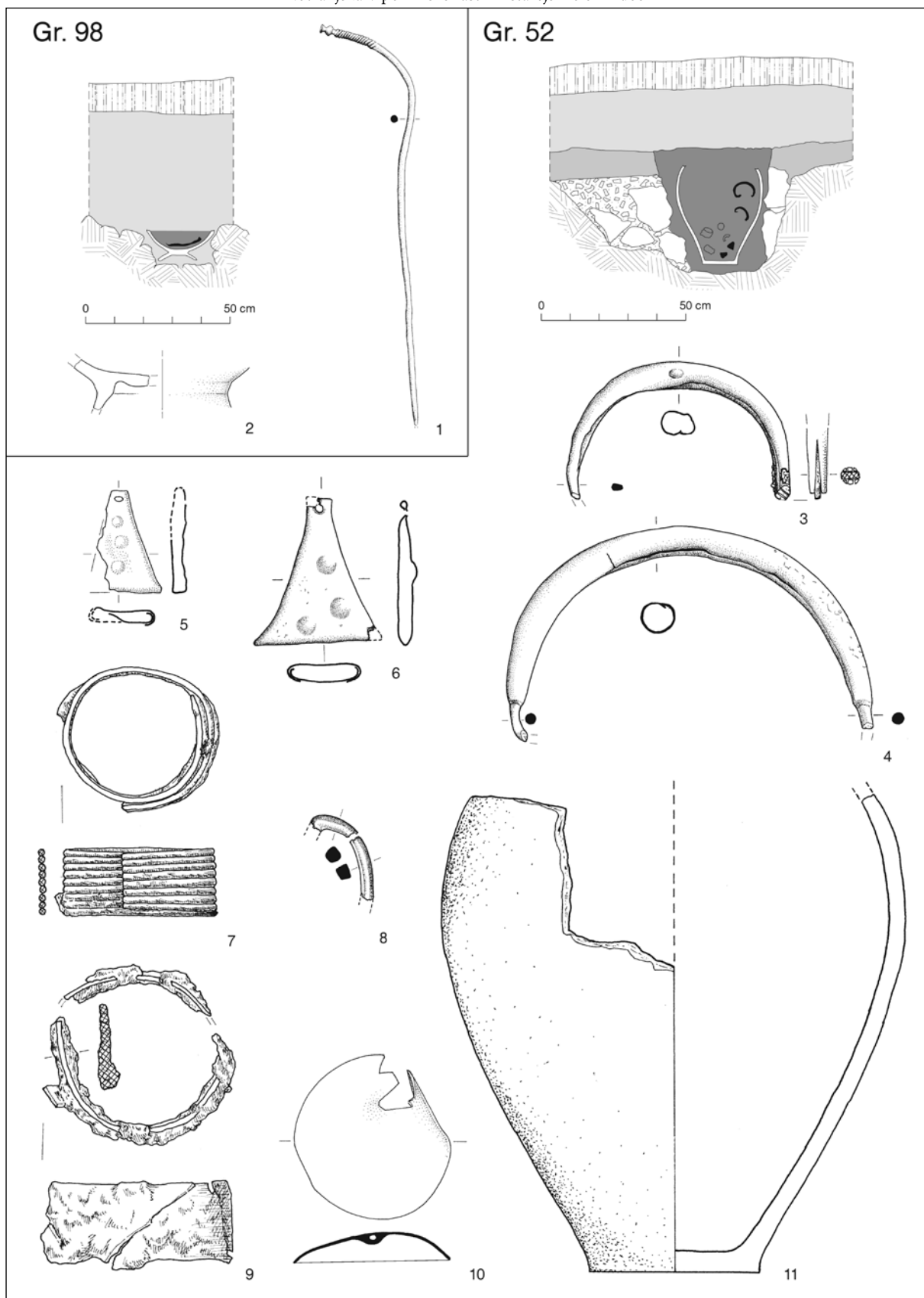

T. 2: Cvinger pri Dolenji vasi. Raziskave leta 1985, izbor: sonda 1 (1-6); sonda 2 (7-23). Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 2: Cvinger above Dolenja vas. Excavation of 1985, a selection: Trench 1 (1-6); Trench 2 (7-23). All pottery. Scale = 1:3

T. 3: Cvinger pri Dolenji vasi. Raziskave leta 1985, izbor: sonda 2 (1-14); posamični najdbi (15,16). 1-4,15 bron; ostalo keramika. M. 1-4 = 1:1; 15 = 1:2; 5-14,16 = 1:3.

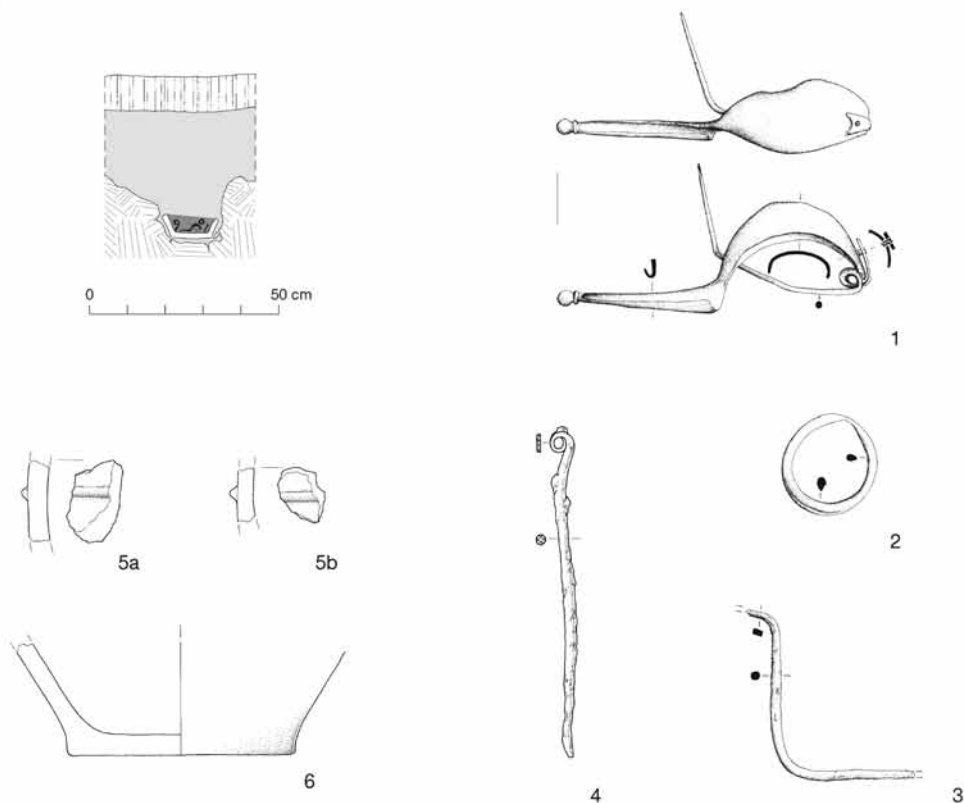
Pl. 3: Cvinger above Dolenja vas. Excavation of 1985, a selection: Trench 2 (1-14); stray finds (15,16). 1-4,15 bronze; others pottery. Scale 1-4 = 1:1; 15 = 1:2; 5-14,16 = 1:3.

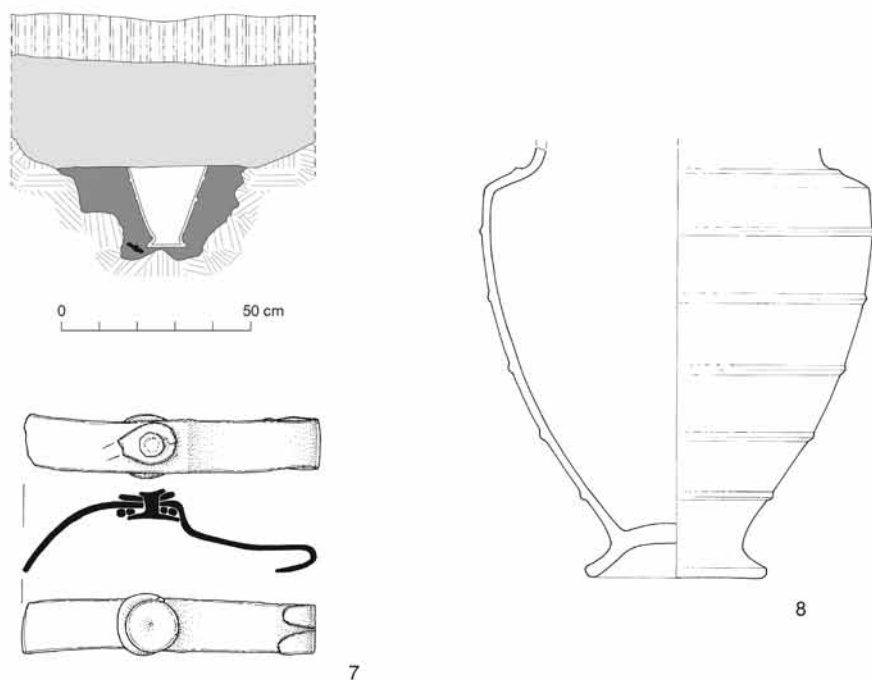
T. 4: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Grobova 98 in 52. 1,4-6,8,10 bron; 3 bron in železo; 7,9 železo; 2,11 keramika. M. 1,3-10 = 1:2; 2,11 = 1:4.

Pl. 4: Trnovo near Ilirska Bistrica. Graves 98 and 52. 1,4-6,8,10 bronze; 3 bronze and iron; 7,9 iron; 2,11 pottery. Scale 1,3-10 = 1:2; 2,11 = 1:4.

Gr. 100

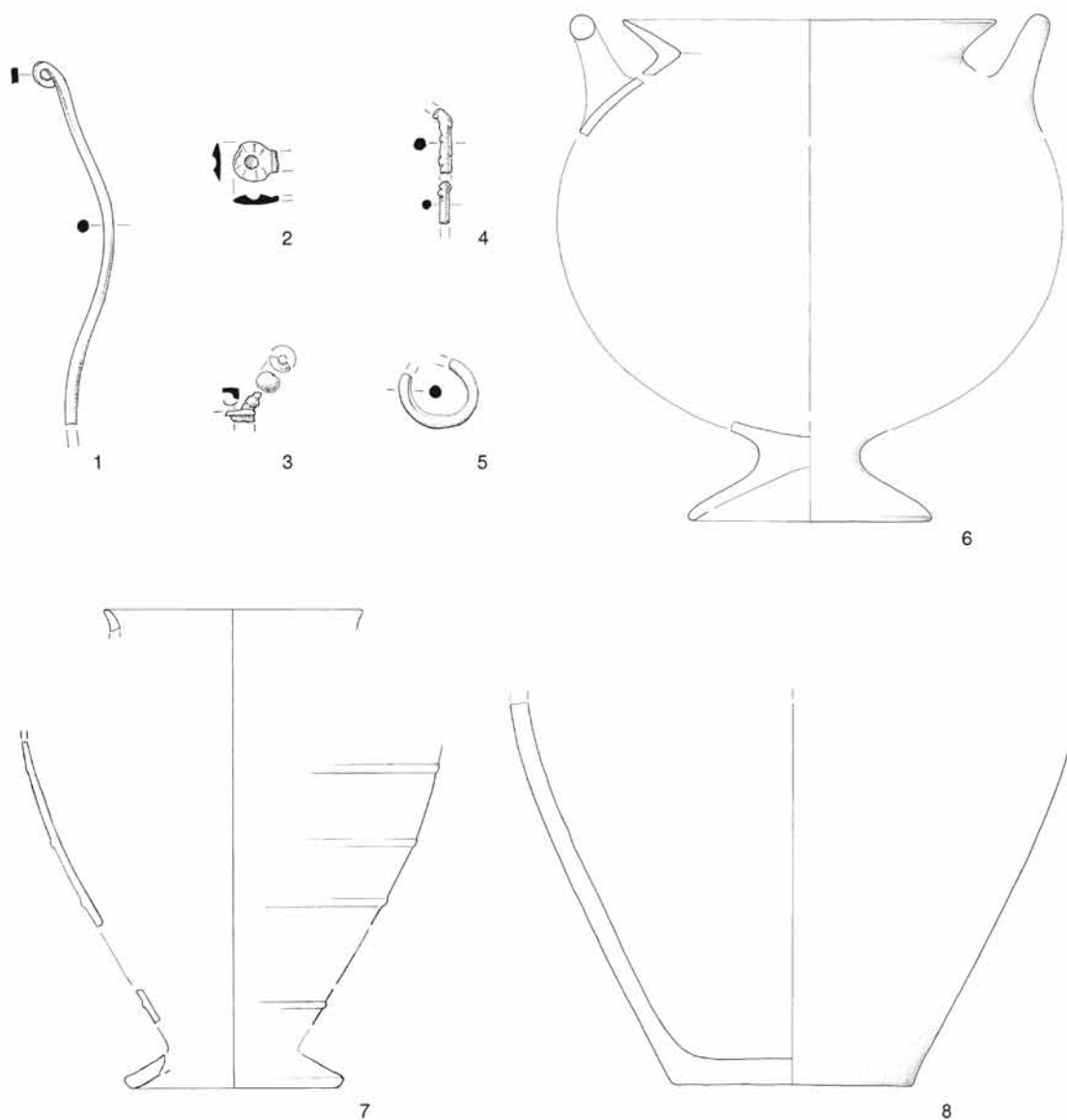
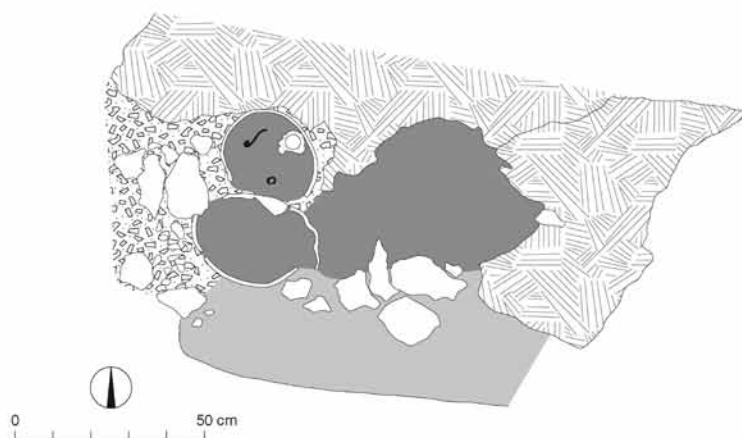

Gr. 58

T. 5: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Grobova 100 in 58. 1–3,7 bron; 4 železo; 5,6,8 keramika. M. 5,6,8 = 1:4; ostalo = 1:2.
 Pl. 5: Trnovo near Ilirska Bistrica. Graves 100 and 58. 1–3,7 bronze; 4 iron; 5,6,8 pottery. Scale 5,6,8 = 1:4; others = 1:2.

Gr. 30

T. 6: Trnovo pri Ilirski Bistrici. Grob 30. 1-5 bron; 6-8 keramika. M. 1-5 = 1:2; 6-8 = 1:4.

Pl. 6: Trnovo near Ilirska Bistrica. Grave 30. 1-5 bronze; 6-8 pottery. Scale 1-5 = 1:2; 6-8 = 1:4.

Seznam 1: Prazgodovinska najdišča z območja Notranjske (glej *pril. 1*). Najdišča so določena po podatkovni zbirki ARKAS. Najdišča, označena z zvezdico (*), še niso uvrščena v ARKAS.

List 1: Prehistoric sites from the Notranjska region (see *App. 1*). Sites are determined in accordance with the database ARKAS. Sites marked with an asterisk (*) have not yet been entered into ARKAS.

(ARKAS = *Arheološki kataster Slovenije*; ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo [http://arkas.zrc-sazu.si/]).

♦ = jamsko najdišče / cave site

Pivška kotlina in / and Košana dolina

1. Sušet/Sušec (Lozice)
2. Goli vrh (Razdrto)
3. Gradišče/Dolge ravni (Razdrto)
4. Mandrga (Razdrto)
5. Grad (Šmihel pod Nanosom)
6. Loza (Razdrto)
- ♦ 7. Jama pod Jamskim gradom/Konjski hlev (Predjama)
8. Sv. Lovrenc (Studeno)
- ♦ 9. Betalov spodmol (Zagon)
10. Veliki Otok I (Veliki Otok)
- ♦ 11. Mačkova jama/Veliki otok II (Veliki Otok)
- ♦ 12. Postojnska jama/Rov podpisov (Veliki Otok)
13. Sovič (Postojna)
14. Ječmenje/Gorica (Stara vas)
15. Nad stenami (Hruševje)
16. Stari grad/Molinišče (Hruševje)
17. Krivec (Orehek)
- ♦ 18. Brlovka (Orehek)
- ♦ 19a. Županov spodmol (Sajevče)
- 19b. Jančarija (Sajevče)
- ♦ 19c. Spodmol v Selški lozi (Sajevče)
- ♦ 20. Jama v Lozi (Orehek)
- ♦ 21. Ovčarski spodmol (Orehek)
- ♦ 22. Ovčja jama (Prestranek)
23. Baba (Slavina)
24. Ambroževo gradišče (Slavina)
25. Gradišče/Špiček (Selce)
26. Neverški Boršt/Boršt (Neverke)
27. Kerin (Pivka)
28. Sv. Primož (Radohova vas)
29. Gradec (Jurišče)
30. Šilentabor (Tabor)
31. Gradišče (Gornja Košana)
32. Parti (Stara Sušica)
33. Sv. Trojica/Štirna (Čepno)
34. Bolunc (Mala Pristava)
35. Gradišče na Čepni (Zagorje)
36. Gradišče/Pod studencem (Knežak)
37. Obroba (Knežak)
38. Gradišče (Bač)
39. Veliki Devin (Koritnice)
40. Gradišče (Šembije)

Dolina Reke

41. Trnovo/Gradišče (Ilirska Bistrica)
42. Sv. Ahac (Jasen)
43. Javor/Gradišče (Dolnji Zemon)
44. Gradišče (Kutezevo)
45. Sv. Marija Karmelska (Podgraje)
46. Gradišče/Božičin breg (Jelšane)
47. Sušnjak (Jelšane)
48. Sv. Katarina (Jelšane)
49. Gradina (Starod)

Planinsko polje

50. Stari grad/Hasberg (Unec)
51. Kolobar (Unec)
- ♦ 52. Marketov spodmol (Planina)
- ♦ 53. Hermanov brlog (Laze)*
- ♦ 54. Vranja jama (Jakovica)
- ♦ 55. Skednena jama (Laze)

Logaško polje

56. Brst/Gradišče nad Martinj hribom (Martinj hrib)
57. Ženček (Gorenji Logatec)*
58. Sekirica (Gorenji Logatec)*
59. Velike bukve (Gorenji Logatec)
60. Dolenji Logatec – Tržaška cesta/zahodno od Narodnega doma*
61. Dolenji Logatec – Kataliničev grič/Jačka*
62. Zapolje (Dolenji Logatec)*
63. Pod Smrekovcem (Dolenji Logatec)*
64. Pod Ostrim vrhom (Dolenji Logatec)
65. Strmica/Gradišče na Strmici/Jerinov grič (Zaplana)

Unško polje in Rakov Škocjan

66. Sv. Martin (Unec)
67. Sv. Kancijan /Rakov Škocjan (Unec)

Cerkniško polje

68. Lopatni hrib (Podsrajnik)*
69. Kamna gorica (Cerknica)
70. Cerknica – Pri šoli (Cerknica)*
71. Tabor (Cerknica)*
72. Tržišče (Dolenja vas)
73. Cvinger/Na lazah (Dolenja vas)
- ♦ 74. Skednenca (Dolenja vas)
75. Karlovški grad (Dolenja vas)*
76. Hrastene njive (Gorenje Jezero)*
77. Begunje pri Cerknici
78. Topol pri Begunjah*
79. Cajnarje*
80. Gradišče/Gradišče na Slivnici (Cerknica)
81. Velika Slivnica (Cerknica)
82. Sv. Marija Magdalena (Martinjak)
83. Špiček/Grofovo (Grahovo)
84. Zajčji grič (Grahovo)
- ♦ 85. Tomšičeva jama/Liljevka (Grahovo)
86. Žerovnišček/Žerunček (Bločice)
- ♦ 87. Turšičeva skednenca (Bločice)

Bloška planota

88. Za trnjem/Pri vojašnici (Velike Bloke)*
89. Stari grad (Metulje)

Loško polje

- ♦ 90. Križna jama (Lož)
91. Križna gora (Podlož)
92. Ulaka (Stari trg pri Ložu)
- ♦ 93. Nuca jama (Stari trg pri Ložu)*
94. Golobina (Dane)
95. Šmaraški vrh (Šmarata)
96. Grad Snežnik – Oranžerija (Kozarišče)*
97. Gradček (Vrh)

Babna Polica in / and Babno polje

98. Babna Polica
99. Sv. Andrej (Dolenje Poljane)
100. Farjevka/Farjovec (Babno Polje)
101. Vražji vrtec (Babno Polje)
- Snežniško pogorje**
102. Leskov vrh (Kozarišče)

Najdišči na Hrvaškem (glej *op. 121*):

Sites in Croatia (see *Fn. 121*):

103. Gradina Pasjak
104. Gradina Šapjane